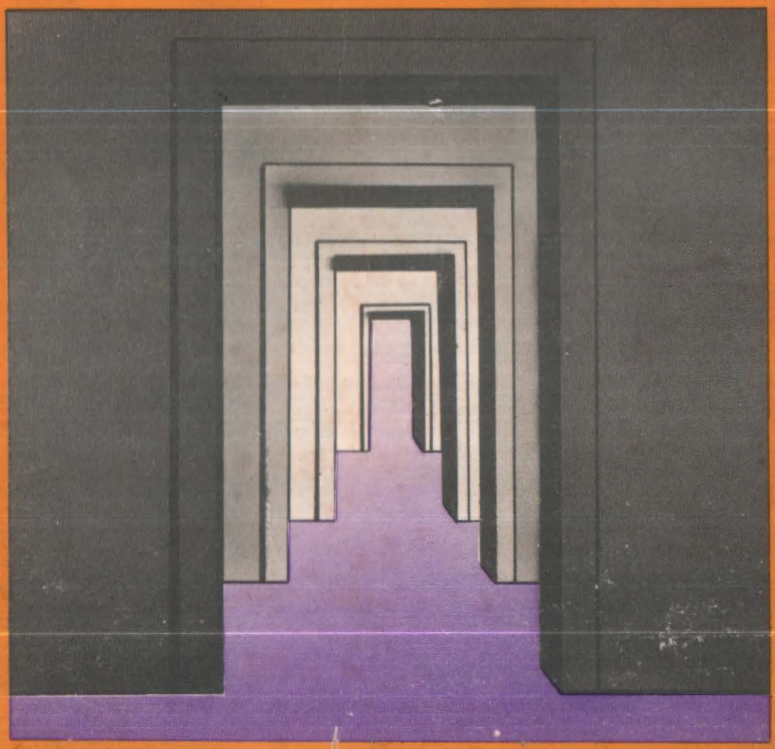
TOPLULUK ve BİREY

Sovyet Toplumsal Ruhbilimi

A.V. PETROVSKİ

Çevirenler: Caner Fidaner-Hüray Fidaner

BİLİM VE SANAT

TOPLULUK VE BİREY A.V. PETROVSKİ

TOPLULUK VE BİREY

SOVYET TOPLUMSAL RUHBİLİMİ

1. Cilt

BİLSAN A.Ş.
BİLİM VE SANAT KİTAPLARI

Toplumsal bilimler kitapları dizisi: 2
Birinci basım: Mart 1986
10.04.02

Studies In Psychology/The Collective and the Individual adıyla Progres Publishers tarafından 1985 yılında yayınlanmış olan ingilizce basımından 1986 yılında türkçeye aktarılmıştır. Kitabın aslı rusça olarak yine 1985 yılında yayınlanmıştır. İngilizce çevirisi Frances Longman'a aittir.

Dizgi, Baskı: GÜL Matbaası, Cilt: Gürkan Mücellithanesi
BİLSAN, Mollafenari Sokak, Nadir Han Kat, 5
Cağaloğlu/İSTANBUL

TOPLULUK VE BİREY

SOVYET TOPLUMSAL RUHBİLİMİ

V.A. PETROVSKİ

1. Cilt

Çeviri:
Caner Fidaner, Hüray Fidaner

Kariyat V

BİLİM VE SANAT

İÇİNDEKİLER

Çevirenlerin Notu 7

Yazardan 11

BÖLÜM I — SOVYET RUHBİLİMİ: GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDE

1917 Ekim Sosyalist Devrimi Öncesinde Rusya'da Ruhbilim... 15
Devrim Sonrası İlk Yıllar 18
Marksist Ruhbilim Kuramının İlk Programı 22
1930'ların Sonlarında ve 1940'larda Ruhbilimin Gelişmesi ... 29
Günümüzde Sovyet Ruhbilimi 35

BÖLÜM II — BİR BİLİM OLARAK TOPLUMSAL RUHBİLİME YAKLAŞIM

Toplumsal Ruhbilimin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi 40
Marksizm ve Toplumsal Ruhbilim 46
Sovyet Toplumsal Ruhbilminin Gelişmesi 53
Nadejda Krupskaya'nın Çalışmalarında Ruhbilim Sorunları ... 60
Sovyet Toplumsal Ruhbilminin Gelişmesinde Anton Makarenko'nun Rolü 66
Günümüzde Sovyet Toplumsal Ruhbilimi 70

BÖLÜM III — KÜÇÜK GRUP VE TOPLULUK

Kişiler Arası İlişkilerin «Molekül»ü 74
Ortakuyum mu, Ortaklaşma mı? 85
Topluluktaki Kişiler Arası İlişkilerin «Çokkatmanlı» Yapısı ... 101
Grup Tipleri ve Biçimlenmeleri 104
Toplumsal Ruhbilimde Söylenceler 110
Grup Büyüklüğü Sorunu 120
Etkinliğin Genel Ruhbilim Kuramı ve Toplumsal Ruhbilimde Etkinliğe Dayalı Yaklaşım 135

BÖLÜM IV — GRUP İÇİNDE KİM KİMDİR?

Kişiler Arasında Seçim: Bilmeceler ve Yanıtları 142
Yeğlemenin Güdülenme Çekirdeği 149
İlgi Grubu, İlgisellik ve İlgiölçümü 152
Grup İçinde Birey 163
Önderliğin Kökeni ve Ruhbilimsel Nitelikleri 171

İKİNCİ CİLTTE YER ALACAK BÖLÜMLER:

BÖLÜM V — «Onlar ve «Ben» Yerine «Biz»
BÖLÜM VI — Çokkatmanlı Yaklaşım ve Eğitsel Ruhbilim
BÖLÜM VII — Aile Bir Topluluk Olabilir mi?
BÖLÜM VIII — Birey ve Kişilik

Dizin 203

ÇEVİRENLERİN NOTU

Elinizdeki kitabın iki grup okura seslendiğini düşünüyoruz: Birincisi toplumsal ruhbilim alanında çalışanlar, ikincisi ise bu konuyla ilgilenen okurlar. Hepimiz günlük yaşamda birçok toplumsal grubun içinde yaşıyoruz: Evde, okulda, işyerinde... Bu grupların işleyişleri, yapıları hepimizin ilgisini çekiyor. İşte konuyla ilgilenen okurlar, grupları ve önderleri yeni bir bakış açısından anlatan üçüncü ve dördüncü bölümleri sanırız merakla okuyacaklar. Öte yandan, ülkemizde Sovyet ruhbiliminin yeterince bilindiği, tanındığı söylenemez. Birçok kişiye, Sovyet ruhbilimi dendiğinde «davranışçılığı» çağrıştırıyor. Oysa Sovyet ruhbilimin tarihçesi, bugün yanlış yanları ortaya konmuş olan refleksoloji, reaktoloji de içinde, çeşitli eğilimleri kapsıyor. Aynı zamanda Makarenko, Krupskaya gibi tanınmış isimlerin katkılarının da yeraldığı bu tarihçeyi anlatan ilk iki bölüm, her iki grup okura da yeni bir bakış açısı kazandırabilir kanısındayız.

Ülkemizde toplumsal ruhbilim (sosyal psikoloji) ve toplumsal ruh hekimliği (sosyal psikiyatri) daha çok Amerikan kaynaklı çeviriler ile tanınmıştır. Bu kitabın özgün yanı, çağdaş Sovyet toplumsal ruhbilimi üzerine dilimizdeki sayılı kaynaklardan biri olması oluyor.

Yeni bir yaklaşım, yeni kavramları da birlikte getiriyor. Bunun bir sonucu olarak, çeşitli çeviri sorunları

da ortaya çıkıyor. Biz bu sorunlardan en önemli ikisini size aktarmak, böylece güçlüklerin yükünü bir ölçüde paylaşmak istiyoruz.

Birincisi, «collective» sözcüğü İngilizcede hem ad, hem de sıfat olarak kullanılıyor. Ad olarak topluluk, ortaklık anlamına geliyor, sıfat olarak ise birlikte, bir arada, toplu olarak gibi anlamları var. Türkçede de «kollektif çalışma» derken sıfat olarak bu sözcüğü kullanmış oluyoruz. Bu sözcüğün kökeni, Latince *collectio* (bir araya getirme, toplama) fiili. Bu sözcüğü ad olarak Türkçeye çevirmek zor. Çünkü, örneğin ortaklık sözcüğü, bizde, paranın ortak olduğu ticari ortaklıkları akla getiriyor. Topluluk sözcüğünde ise, «kişilerin birlikte, ortak davranması» anlamı sezilmiyor. Yine de, daha iyisini bulamadığımızı düşünerek, «cellective»in ad şeklini *topluluk* sözcüğüyle karşılamak zorunda kaldık. Onun için, kitapta geçen toplulukların, herhangi bir topluluk olarak değil, üyeleri birlikte, ortak davranan gruplar olarak anlaşılması gerekiyor.

İkinci konu: Kimi yazarların *uydumculuk* olarak karşıladığı «conformism» sözcüğünü, biz, *ortakuyum* olarak çevirdik. Böylece, «conformist»: *ortakuyumcu*, «non-conformism»: *ortakuyumsuzluk*, «nonconformist»: *ortakuyumsuz* oldu. Kitabın içeriğinde ortakuyum ve ortaklaşma kavramlarının birbirine seçenek olarak önerildiğini dikkate aldık ve bu iki sözcüğün birbirlerini anımsatmaları gerektiğini düşündük. Öte yandan, Türkçede okunuşu konfor sözcüğünü çağrıştırdığından, «conformism»i ilk duyan kişi, bu kavramın «konforu, rahatı aramak» ile ilgili olduğunu sanabiliyor. Oysa bu ikisinin hiç ilişkisi yok. *Con-* öneki ile *form* sözcüğü birleşerek «coformism»in kökenini oluşturuyor. Latince *Con-* (ya da Cum-, Com-, Co-) öneki, «birlikte» anlamında, *forma* sözcüğü ise «biçim, görünüş, düşünce» demek.

Yine Latincede biçimlendirmek, düzenlemek, modaya uydurmak gibi anlamlara gelen *conformo* fiili var. Günümüz İngilizcesinde ise «conformist», «geçerli olan fikirler veya inançlara uyan kimse; toplum kurallarını çiğnemeyen kimse» anlamında kullanılıyor (Redhouse, 1975). Hem bütün bunları göz önünde tutarak, hem de benzer sözcüklere karşılıklar türetme olanakları olduğunu dikkate alarak «conformism»i, *ortakuyum* olarak çevirdik.

Yaygın olarak bilinmeyen kimi terimlerin İngilizce karşılıklarını, ilk geçtikleri yerde, ayraç içinde bulacaksınız.

Bu çevirinin çeşitli aşamalarında yardımlarını gördüğümüz Dr. Vedat Şar, Nuray Şirin ve Mehmet Aközer'e teşekkür ederiz.

Hüray Fidaner - Caner Fidaner, 1986

Bu kitabın *Ruhbilim Çalışmaları* şeklindeki adı (*) okura ilk bakışta çok geniş bir alana yayılmış olarak görünebilir. Ama gerçekte bu kitap bilimsel bilginin yalnızca belli bir alanına ilişkindir.

Ruhbilim, günümüz dünyasında insanların belki de en çok ilgisini çeken bilim dallarından biridir. Aceleci gelecekbilimcilerin, 21. yüzyılın adını ruhbilim çağı diye koyup biraz doğumundan önce de olsa kulağına seslenmeleri boşuna değildir. Dünyanın dört bir yanındaki ruhbilimcilerin bu güven tazeleyici öngörüye yakınlık duyduklarını ve onu bir gerçek haline getirmek için hiçbir çabadan kaçınmadıklarını söylemeye gerek bile yok. Gerçekte ne kadar güç olursa olsun, insan yüreğinin nasıl okunacağını öğrenmek, herşeyden önce hem ayartıcı, hem de soylu bir düşünce değil mi? Çevresindeki insanlar tarafından anlaşılmak, herkes için son derece temelli ve önemli bir olgudur. Tanınmış bir fizikçi bir zamanlar, «Bugünlerde bize *delice* düşünceler gerekli,» demişti. Ama neyse ki şimdiye dek hiç kimse bilimin bir *delinin* düşüncelerine gereksinimi olduğunu söylemedi. Gelecekte ruhbilimin insanlığın gelişmesin-

(*) Türkçeye çevrilen İngilizce baskıdaki ad, **Studies in Psychology: The Collective and the Individual** (Ruhbilim çalışmaları: Toplu luk ve Birey) şeklindedir- Çev.

de en ön sıralarda yeralacağı düşüncesi, belki *delice* düşünceler arasına giriyor olabilir, ama (en azından şimdiki durumu dikkate alındığında), asla bir delinin düşünceleri arasında sayılamaz.

İşte böylece ruhbilim, çağdaş bilim dünyasında sağladığı özgün yer ile, okuyucunun ilgisini haketmiş durumdadır.

Ancak yine de *Ruhbilim Çalışmaları* başlığı, içerik hakkında yeterli bir fikir vermiyor. Kuramsal olarak belki bu kitabın olağandışı ruhsal olaylara ilişkin olması, hayvanların aklından ya da çocukların şaşılası üstünlüklerinden sözetmesi beklenir. Ancak ben bu kitabı yazarken, başlıkla bütünüyle ilişkili olan başka şeyler planladım. Herhangi bir yanlış anlama olmasın diye de bunları *Topluluk ve Birey* şeklinde bir altbaşlıkta özetledim. Böylece bu kitap, bireyin ruhbilimi ve bireyin içinde biçimlendiği toplumsal grup üzerine bir dizi derlemeden oluştu. Bir başka deyişle, toplumsal ruhbilim sorunlarından söz ettim.

Herhangi bir bilimin tarihine bakıldığında, her dönemde en çok tutulan belli bir konu bulunduğu görülür. Örneğin, fizikte 17. yüzyıl, mekanik dönemi idi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başı elektrik çağı oldu. 20. yüzyılın ortalarından beri çekirdek fiziği ve elektronik, en yetenekli araştırmacıların aklını ve yüreğini büyülüyor. Ruhbilim açısından ise, her boydan çeşitleriyle toplumsal ruhbilim kuşkusuz günümüzde egemen durumda: Bireyin ruhbilimi, grup dinamikleri, küçük grupların incelenmesi, yönetim ruhbilimi, iletişim ruhbilimi, örgütlerin ruhbilimi, propaganda ve reklamcılığın ruhbilimi, grup psikoterapisi, vb. Ancak ruhbilimin eski ve zamanla onurlanan dallarının da gözden düştüğü söylenemez. Ruhbilimin bir yüzyıl kadar önce işlenmeye başlanmış

ve günümüzde hala gelişmekte olan kıdemli bir dalı, ruhsal-fizik (=psychophysics) buna bir örnek olarak verilebilir. Algı, bellek ve düşünce gibi konulardaki sorunlar, büyüleyici araştırmalarla çözümlenmeye başladı. Ancak bunların yanında, toplumsal ruhbilim alanındaki bilimsel çalışmaların sayısı ve gelişme derecesi ile araştırmaların genişliği, bilimin öteki alanlarına göre çok büyük bir hızla artıyor.

Bu durum hiç de şaşırtıcı değildir, çünkü toplumsal ruhbilim, bilimsel ve teknolojik devrimin tipik bir ürünüdür. Üretim ve yöntemin, tıp ve eğitimin gereksinimlerini karşılayan bu bilim dalı, deneysel ve uygulamalı görüşlerin mutlu bir bireşimidir. Bu bilim dalı uygulamada çalışanlara çeşitli konularda yararlı bir kılavuz olacaktır: Önemli bir görevi başarması gereken bir grubun gizilgüçlerini belirlemek için, sorumluluk gerektiren bir karar almak için, en uygun davranış tipini bulmak için, başarılı bir önder seçmek için...

Ruhbilimci bu güç sorunlarla her zaman başedebilir mi? Bu soruları her zaman bilimsel verilere dayanarak yanıtlayabilir mi? Yoksa karşılaşacağı şey, yalnızca, kendisinden daha fazla bilgisi olmayan meslektaşlarının bıyık altından gülümsemeleri mi olacaktır?

Bu soruların yanıtları değişik olacak ve ruhbilimcinin soruya genel yaklaşımına bağlı bulunacaktır.

Ruhbilimin bu dalının şimdiki durumu ve gelişmesi konusunda yazarın kendine özgü bir görüşü var. Ben, arkadaşlarımla birlikte yeni bir grup ve grup içinde birey görüşü geliştirdim. Amerikan ruhbiliminin yerleşik geleneklerine bütünüyle ters olan bu görüşün, toplumsal ruhbilim olayını anlamada özel ve yeni bir yol olduğuna inanıyorum. Bu kitapta bireye ve gruba ilişkin olarak ele alınan bütün sorunlar, bu görüş açısından açıklanmış ve tartışılmıştır. Tartışma, kuramsal varsa-

yımların doğruluğunu ya da yanlışlığını kanıtlamak için yürütülmüş olan ruhbilimsel deneylere dayandırılmıştır.

Marx, gerçek bir araştırmanın, ayrıntılı bir gerçek olduğunu belirtmiştir. Araştırma (ister kuramsal olsun, ister deneysel), incelenen süreci, bilinçli olarak değiştirilen koşullar altında yeniden oluşturur ve böylece gerçek, bulgulanabilir hale gelir.

Bu kitap, hem kişiler arası ilişkilerin, hem de bu ilişkilerin öznesi olarak bireyin toplumsal ruhbilimi ile ilgili olarak bu amaca ulaşmaya adanmıştır. Okur, burada, bir Sovyet ruhbilimcinin, bu kitabın yazarının görüşlerini bulacak. Ama yazar, ruhbilimsel gerçeklere bu gözlükle bakan okuyucunun, bilimsel bilginin ayrılmaz bir parçası olan Sovyet ruhbilim kuramının temelleri hakkında da daha açık bir görüş kazanacağını umuyor. İşte, bu yazıların bir başka amacı da budur. Sovyet toplumsal ruhbiliminin durumuyla ilgilenen yabancı okuyucuların, SSCB'de ruhbilimin gelişmesindeki genel çizgileri çok yakından bilmiyor olabileceğini de göz önüne alan yazar, kitabın ana bölümünden önce kısa bir tarihsel giriş koymuştur (Bölüm: I). Bu bölümde, Sovyet ruhbilimcilerinin üzerinde çalıştığı toplumsal ruhbilim sorunları, dünyada ruhbilimin gelişmesi bağlamında ele alınmış ve bu soruhlarla SSCB'de ruhbilimin gelişmesi sırasındaki eğilimler arasındaki bağlar incelenmiştir.

Profesör A. Petrovski

BÖLÜM I

SOVYET RUHBİLİMİ: GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDE

1917 *Ekim Sosyalist Devrimi Öncesinde Rusya'da Ruhbilim*

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin üzerinden, altmış yılı aşkın süre geçti. Bu dönem boyunca yürütülen araştırmalar, ruhbilimin, yalnızca uygulanabilir gereçler yönünden zenginleşmesini sağlamakla kalmadılar, aynı zamanda ruhbilimin diyalektik materyalizm ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılanmaya kesin bir şekilde yönelmesini de sağladılar. Tarihsel sürecin geçmişine bakıldığında, yaşayan ve gelişen her şeyin dayanağı olan diyalektik materyalizmin Sovyet ruhbilimi için taşıdığı önem açıkça görülür. Başarıya ulaşana kadar çok sayıda Sovyet bilim adamının ortak çabaları bir araya gelmiş, böylece büyük güçlükler altedilmiş, yanlışlar düzeltilmiş, birçok yapıcı çalışma ortaya konmuştur. Sovyet ruhbiliminin tarihini daha iyi anlayabilmek için daha önceki dönem incelenmelidir.

20. yüzyılın başlangıcı, Rusya'da ruhbilim alanında çok büyük gelişmelerin olduğu bir dönemdi. St.Petersburg, Moskova, Kazan, Yuriev, Karkov ve öteki kentlerde deneysel ruhbilim laboratuvarlarının çalışmaya başlamaları bu döneme rastlar. Yine bu dönemde ruhbilim-

ciler büyük konferanslar düzenlediler (1906, 1909, 1910, 1913 ve 1916'da), bu alanda uzmanlık kitapları ve dergiler yayınlandı. Ruhbilim yayınlarına ilgi dikkati çekecek ölçüde arttı ve ruhbilimin en önemli yöntembilimsel sorunlarına yönelik keskin tartışmalar ortaya çıktı. Dahası, ruhbilim liselerde yeniden okutulmaya başlandı (1905'den sonra), ayrıca eğitsel, hukusal ruhbilim gibi yan dallar ortaya çıktı.

Bu sıralarda, Alman idealist felsefe ve ruhbilimine öykünen felsefi ruhbilimciler (A.I. Vvedenski, L.M. Lopatin, N.O. Losski), ruhbilimde aşırı sağ kanat grubunu oluşturuyordu. Onların yorumuna göre ruhbilim, tinselci (=spiritualist) ve iç gözleme yönelik bir bilimdi. Önsel akıl yürütmelerden kaynaklanan ruhbilim kuram ve sistemlerinin dayandığı, o zamana özgü yöntemleri açığa çıkaran Lenin, gerek ana yöntemleri nedeniyle, gerekse umutsuz ve bütüntüyle metafizik olan doğaları yüzünden bu «kuram»ların değersiz olduğunu vurgulamıştır.

Rus doğabiliminin materyalist geleneği ile ilişkili özel bir ruhbilim akımı, nesnel bir biçimde, felsefi-kurgusal ruhbilime karşı ortaya çıktı. I.M. Seçenov tarafından kurulan bu akımı, I.P. Pavlov, V.M. Bekiterec, V.A. Wagner, N.N. Lange, A.F. Lazurski, P.F. Leshaft ve başkaları temsil ediyordu. Ruhbilimin sorunlarına uygulanan materyalist doğabilim, gerici idealist kavramlara karşı çıkabilmek için uygun koşullar yarattı ve zihin dünyası ile ilgili bilgilerin toplanmasına yardımcı oldu. Bu akımın içinde yeralan bilimsel okulların tek yanlı olmasının sorumluluğu da materyalist doğabilimine aitti. Bireyin toplumsal koşullanmasının sözkonusu edilmemesi ya da yanlış yorumlanması yüzünden, karekter, duygulanım ve güdülenme sorunlarının yeterli

biçimde çözümlenmesi olanaksızlaştı. Her ne kadar doğabilim okullarının önde gelen bilim adamları, idealist ruhbilimin öznelcilik, içebakışçılık ve insanbiçimcilik gibi niteliklerini haklı biçimde eleştirmişlerse de, kuramsal kavramlarının felsefi öncüllerindeki sınırlılık nedeniyle ruhbilim kuramı için yerleşik bir program ortaya koyamamışlardır.

Kurgusal-felsefi ve doğabilimsel iki akımın arasında, ruhbilimi deneyimsel bilginin bir alanı olarak gören ve felsefi tartışmaların dışında tutmaya çalışan ruhbilimciler yeraldı. Ruhun özünü dikkate almayan bu ruhbilimciler, ruhsal araştırmaları da «tinsel görüngü»lere ilişkin çalışmalar gibi dar bir alanda sınırladılar. Bu yüzden kendi bilimsel araştırmalarında deneyimsel (=ampirik) olarak ortaya koydukları gerçekleri felsefi olarak yorumlama olanağını da ortadan kaldırdılar. Ruhbilimin öznesini anlayış biçimleri yönünden idealist-kurgusal ruhbilime, özellikle de yeni-Kantçılık, olguculuk (=positivizm) ve Mackizm'e yakın olan bilim adamları (G.I. Çelpanov, A.P. Neçayev, V.F. Çizh ve ötekiler), doğabilimcilerden ödünç alınmış araştırma yöntemleri kullandılar. Bu bilim adamları grubunun ikili yapısı nedeniyle, eylemleri hem «sol»dan (Seçenov, Pavlov, Lange, Wagner ve ötekiler) hem de «sağ»dan (S.L. Frank, A.I. Vvedenski ve ötekiler) keskin eleştirilere uğradı.

Bu dönemde, yukarıda sözü edilen akım ve okulların hiçbirisi ruhbilimi içinde bulunduğu yöntembilim bunalımından çıkaramadı. Ruhbilimin Marksist yoldan gerçekleşmesinin temel ilkeleri, bu yıllarda, Lenin'in felsefi yapıtlarında ortaya konmuştur. Ancak, Lenin'in yapıtlarındaki bilimsel düşüncelerin zenginliğinden geniş biçimde yararlanan yalnızca Sovyet ruhbilimi olmuştur.

Devrim Sonrası İlk Yıllar:

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, bilim adamlarının görüşlerinde önemli değişikliklere neden oldu. Bu durum, kuramsal görüşlerinde ve ideolojilerinde çok önemli ve temel düzeltmeler yapan bilim adamlarının eylemlerinden de anlaşılmaktaydı.

Devrim sonrası ilk yıllarda, ruhbilim alanındaki güçler yeniden gruplandı. Felsefi-kurgusal ruhbilim başat konumunu yitirdi, onun sağ kanattaki yerini Çelpanov önderliğindeki bir deneysel ruhbilimciler grubu (A.P. Neçayev, Y.V. Portugalov ve ötekiler) aldı. Bu grup, tinselciliği açıkça savunmak yerine, daha kurnaz yöntemler kullanarak materyalist eğilimlere karşı güçlendi. Bu akımın tipik özelliği Çelpanov'un deneyimsel ruhbilimi koruma kandırmacasıydı. Bu sıralarda doğabilimsel eğilim (Bekterev, Wagner ve ötekiler), ruhbilimin kuramsal programını uygulamaya başladı. Doğabilimsel akıma ani ve kesin bir dönüş yapan ve Bekterev'in nesnel ruhbilim (refleksoloji) kavramlarına benzeyen ilkelere dayanarak ruhbilimi yeniden örgütlemeye çalışan Blonski'nin çalışmalarından, bu uygulamanın nasıl başarıldığı değerlendirilebilir.

Blonski, ruhbilim alanında kökten bir reform gerektiğine inandı ve genel yönelimin materyalizme doğru olduğunu anladı. Her ne kadar 1920 gibi erken yıllarda marksizmin ruhbilim için taşıdığı öneme işaret eden ilk ruhbilimci olduğu bir gerçek ise de, Blonski, ruhbilimi bu ilkeler üzerinde yeniden kuracak yöntemleri yeterli ölçüde görebilmiş değildi.

Blonski, ilk ruhbilimsel çalışmalarında, Sovyet ruhbiliminin devrim sonrası ilk dönemi için birincil derecede önem taşıyan «davranışsal» ya da «nesnel» ruhbilimin ilkelerini formüle etmiştir.

Blonski, geleneksel idealist ruhbilimin kalıtı olan ve insanı değişmez bir varlık sayan görüşü keskin bir şekilde eleştirmiş, insan davranışının değişebilir bir görüngü olduğunu savunmuştur. Bu nedenle, bilimsel ruhbilimin temel amacının, insan davranışının nasıl ve niçin değiştiğini, nasıl ve nelere bağlı olarak belirlendiğini saptamak olduğunu söylemiştir. Blonski'ye göre insanın davranışı, kendisini çevreleyen toplumun davranışına bağlıdır, ancak toplum zaman içinde değiştiği için, toplumsal davranış da geçen zamana bağımlı, kalıtsal ve dinamik bir süreç olarak düşünülmelidir, yani, kendi tarihsel gelişmesi içinde ele alınmalıdır. Daha sonraları kalıtsal (tarihsel) bakış açısı, Blonski'nin ruhbilim anlayışının temel ilkesi haline geldi. Bu ilke, Blonski'nin ruhsal etkinliğin kökeni sorunuyla ilgilenmeye başlamasına yolaçtı; böylece hem çocuk ruhbiliminde geniş araştırmalar yapmasının, hem de tipik olarak yaşa bağlı gelişim sorunları üzerinde yoğunlaşmasının güdüleyicilerinden biri oldu. 1927'de yayınlanan *Ruhbilim Denemeleri* adlı kitabı, daha sonraki çalışmalarında da olduğu gibi, her ruhsal görüngüye, o görüngünün tarihi açısından yaklaşma çabalarıyla doludur. 1928'de *Özyaşamöyküsü*'nde şöyle diyordu: «...Benim ruhbilimimin temel savı şudur: Davranış, yalnızca davranışın tarihi çerçevesinde anlaşılamaz.» (*) Bir başka önemli Sovyet ruhbilimcisi olan L.S. Vigotski'nin bilimsel çalışmalarında da bu düşüncenin ana tema olması şaşırtıcı değildir. Daha sonraları, 1930'larda marksist diyalektik bilgisiyle donanmış olan Blonski uygulama yöntemleri ortaya koydu, kalıtım ilkesini ruhbilimde kullanarak belleğin kalıtım (evre) kuramında başa-

(*) P.P. Blonski, **Seçilmiş Eğitim Yazıları**, Moskova, 1961 (Rusça).

rılı oldu, okul çocuklarında düşünce oluşumunu bu ilkenin ışığında inceledi.

L.S. Vigotski, K.N. Kornilov ve öteki önde gelen bilim adamları ile birlikte Blonski, Sovyet ruhbilimini yeniden düzenleyen kişilerden biri oldu, hepsine de teşekkür borçluyuz. Ancak Blonski'nin materyalist ruhbiliminin ilerlemesinde oynadığı pekiştirici role karşın, yönteminin sığlığını görmezden gelmek olanaksızdır. Blonski'nin ruhbilimin temel öznesine ilişkin anlayışı, refleksoloji ve davranışçılığa yakın, mekanik bir özelliktedir. Blonski'nin bir ruhbilimci olarak marksizme yönelmesi ise 1920'lerin ikinci yarısı ile 1930'larda gerçekleşmiştir.

Sovyet iktidarının ilk beş yılında, ruhbilimin bütün dallarında ve akımlarında bilimsel ruhbilim kuramı için temel olarak görev yapacak olan bir tek platforma gereksinim ortaya çıkmıştır. Dünya ruhbilim tarihinde, marksizmin ruhbilim alanına uygulanması için ilk çağrıyı, Birinci Tüm Rusya Psikonöroloji Kongresinde (10-15 Ocak 1923) K.N. Kornilov yapmıştır.

İlk kez Kornilov'un dile getirdiği, ruhbilimin marksist kuram temelinde yeniden yapılanması düşüncesi, *Sovyet ruhbilim kuramının yaratılması için ilk program oldu.* Kornilov, ruhsal süreçlerin, maddenin yüksek derecede bir örgütlenme biçimi olduğunu vurguladı ve böyle bir yorumun ruhbilimin temel sorununu çözeceğini belirtti. Raporunda, diyalektik materyalizme dayanan yöntemlerin kurulması gerektiğini de savunuyordu. (*) Kornilov, çağdaş ruhbilim sisteminin bireysel ruhbilimin dar sınırları içine kapatılamayacağını söy-

(*) Başlangıçta çok genel olarak ortaya konan bu sav, daha sonra Kornilov'un 1924'de Leningrad'da toplanan ikinci Tüm Rusya Psikonöroloji Kongresine sunduğu raporda daha da geliştirilmişti.

lüyor, tarihi materyalizm kuramına dayalı toplumsal ruhbilimi de kapsaması gerektiğine inanıyordu.

Daha sonraları Sovyet ruhbiliminin hemen hemen bütün temsilcilerinin benimseyecekleri iki önemli ilke bu dönemde ortaya çıktı: Birinci ilke, *materyalizm,* ruhbilimcilerin bilimsel kavrayışlarında temel dayanak haline geldi. Ruhbilimcilerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenen ikinci ilke ise, *insan davranışının doğasının belirlenebilirliği* (gerekircilik) idi. Biyolojik etkenler, burada öngörülen gerekircilik açısından, toplumsal hatta sınıfsal etkenler kadar dikkate alınmamaktaydı.

Ancak, materyalizm ve gerekirciliğin ruhbilimde yöntembilimin temeli olarak kabul edilmesi, ruhbilimin marksizme dayalı olarak yeniden örgütlenmesi anlamına gelmiyordu. Sovyet ruhbiliminin yöntembilim kaynakları çok önemli bir başka ilkeyle zenginleşmemiş olabilirdi; yani ruhbilimde diyalektik yöntemin rolü sorununun çözümlenmesi henüz beklenmese de, ortaya konulmamış bile olabilirdi. Bu durumda ruhbilimdeki materyalizm mekanik ve metafizik olarak kalabilecek, gerekircilik ise mekanik bir yorumla çevresel ve kalıtsal etkenlerin etkileşimine indirgenmiş olabilecekti.

Ruhbilimin, deneyimcilik, enerjicilik ve kaba materyalizmden kurtulmasına olan katkılarıyla, Kornilov, marksizme oldukça yakınlaşmış, ama ona egemen olmaktan uzak kalmıştı. Daha sonra öne sürdüğü tepkibilimsel (=reaktolojik) ruhbilim kavramında pekçok ciddi yanlışlık bulunmasının nedeni de işte budur. Kornilov'un diyalektiği ruhbilim araştırmalarında uygulama isteği bir yandan giderek önem kazanırken, öte yandan kurduğu çerçeve «diyalektik» ruhbilimsel araştırmalar için hala biçimsel kalmaya devam ediyordu. Bu iki süreci ayırdetmek çok önemlidir.

Sovyet ruhbiliminin gelişmesinde, bu dönemde açık-

ça belirginleşen ve Kornilov'un bir dizi kuramsal yanlışı nedeniyle yoğunlaşan sorunlar, Kornilov ve arkadaşlarının Birinci ve İkinci Psikonöroloji Kongrelerinde Çelpanov'un idealizmine karşı yürüttükleri ve kazandıkları mücadelenin önemini hiçbir şekilde azaltmaz. Marksist ruhbilim kuramını titiz bir şekilde oluşturacak bir programı uygulamaya çalışan bir grup genç bilim adamı, Moskova Ruhbilim Enstitüsünde ve 1923'ten sonra Kornilov'un başkanlığında toplandılar. N.F. Dobrinin, A.N. Leontiyev, A.R. Luria, A.A. Smirnov ve ötekiler yoğun bilimsel çalışmaları daha önceden Sovyet ruhbilimcilerinin dikkatini çekmiş olan L.S. Vigotski, bu grupta önemli bir yer tutuyordu. Bu grup, Blonski, M.A. Reisner ve öteki etkin ön-marksist ruhbilimcilerin çalıştıkları bilimsel kurumlarla sıkı bağlantılar kurdular.

Marksist ruhbilimi kurma yolunda ilk çabalar, 1920'lerin ikinci yarısında ortaya çıktı. Ruhbilimin «ruhun bilimi» olarak kalamayacağı açık bir gerçek olmasına karşın, Sovyet ruhbilimcileri ruhbilimin ana konusunun tam olarak ne olması gerektiğini tanımlamakta hala güçlük çekmekteydiler. Bu nedenle, ana konu, refleksoloji ve reaktoloji okulları tarafından bir davranış bilimi şeklinde sunulan ruhbilimin mekanik bir yorumu şeklinde biçimlendi.

Marksist Ruhbilim Kuramının İlk Programı

İdealizm ve metafizik için son bir sığınak ve destek olan geleneksel ruhbilimin yenilgisi, marksist ruhbilim kuramının şekillenmesi ile sonuçlandı. Bu dönemde ruhbilimin şekil değiştirmesi iki ana yolda gerçekleşti: Refleksoloji ve reaktoloji (ilki reflekslerin, ikincisi tepkilerin incelenmesi).

Refleksoloji, 20. yüzyılın başlarında, esas olarak

Rusya'da gelişmiş bir doğabilim akımıdır; sonradan Amerikan davranışçılığında sorunların ince ince işlenmesinde hatırı sayılır etkileri olmuştur. Refleksolojinin kurucusu Bekterev'dir. Kuramının bir çerçevesi, yazı işleri yönetmeni olduğu *Ruhbilim, Suç Antropolojisi ve Hipnotizma Bülteni*'nde 1904'te yayınlanmış olan «Nesnel Ruhbilim ve Ana Konusu» adlı makalesinde yer almıştır. Bu makalede tanımlanan ana ilkeler, Bekterev'in hem «nesnel ruhbilim»i «psikorefleksoloji» olarak isimlendirdiği devrim öncesi son yıllara ait çalışmalarında, hem de refleksolojinin özel bir «biyososyal bilim» olduğu yargısına vardığı devrim sonrası çalışmalarında (*Refleksolojinin Genel İlkeleri* -1918 ile *Refleksolojinin Temelleri*- 1923 ve 1926) işlenmiştir.

Refleksoloji kuramının temelinde yatan ve kuşkusuz Seçenov'un düşünceleri ile ilişkili olan sav şudur: Düşüncenin şu ya da bu zamanda nesnel olarak kendini ortaya koymayan bilinçli ya da bilinçsiz, hiçbir süreci yoktur. Bu nedenle beynin katkısıyla işleyen («uyuşumlu etkinlik») bütün refleksler refleksolojinin konusu olurlar. Refleksologlar bilimsel sonuçları için «sağlam bir temel» oluşturacak ayrıntılı nesnel yöntemler kullanmaya çalışmışlardır. Bununla yapmak istedikleri yalnızca refleksleri saptamak değil, tepkimeyi başlatmış olan dış uyaranlarla reflekslerin birlikte gidişini göstermektir. Öznel ruhbilimdeki terimler kullanımdan düşmüştür. Örneğin «bellek» yerine «bellek izleri» kullanılmıştır, vb. Öznel ruhbilim, ruhsal süreci beyinden ayırırken, refleksoloji bunun tam tersini yapmış ve ruhsal etkinliği sinirsel süreçlerle olan ilişkisi içinde incelemeğe çalışmıştır. Bunun için, karmaşık sinirsel etkinliğin fizyolojisine ilişkin bulgular kaynak olarak alınmıştır.

Refleksoloji, Leningrad'da (Psikonöroloji Enstitüsü, daha sonra Beyin Enstitüsü), Karkov'da (Psikonöroloji

Enstitüsü) ve daha başka kentlerde geniş bir bilim adamları topluluğu tarafından titizlikle incelenmiştir. Bu konuda dergiler de yayınlanmıştır. Ekim Devriminden önce, «Ruhbilim, Suç Antropolojisi ve Hipnotizma Bülteni», «Ruh Hekimliği Nöroloji ve Deneysel Ruhbilim Taraması»; devrimden sonra ise, «Bireyin Çalışma ve Eğitim Sorunları» ve ötekiler. Devrimin hemen ardından başlangıçta ruhbilim alanında ortaya çıkan refleksoloji, aynı zamanda eğitim, ruh hekimliği, toplumbilim ve sanat eleştirmenliği alanlarına da girmiştir. («Çocuk eğitim ve bakımının refleksolojisi», «Kalıtım refleksolojisi», «Kitle refleksolojisi», «Sanat ve yaratıcı çalışmanın refleksolojisi», vb.). Bu akım 1920'lerin ortalarında doruk noktasına çıkmıştır.

Doğabilimsel materyalizm ilkesine dayanan refleksoloji, öznel-idealist ruhbilime göre giderek gelişti ve ondan gelen sayısız hücumlara hedef oldu. Refleksoloji, her ne kadar öznel ruhbilimin karşısında yer almışsa da, ruhsal süreçleri, davranışsal edimlerin bir üst görüntüsü, yani edilgin uzantıları olarak ele alan mekanik yorumu aşamamıştır. Refleksologlar, refleks ediminin üçüncü parçasını (devinimi) ana öğe haline getirmiş, orta parçayı (ruhsal öğeyi) önemsememişlerdir. Refleksoloji bilinç sorunu üzerinde hiç durmayarak, karmaşık bilimsel sorunlar üzerinde araştırma yapmamıştır. Refleksologların temel önkoşul olarak aldığı «ruhsuz ruhbilim» kuramı, öznel ruhbilimde de yer alan ikiliği tersine çevirerek sürdürmüştür.

1920'lerin sonlarında, mekanik materyalizmin felsefe alanında en önemli tehlike haline gelmesi üzerine refleksolojiye yönelen bilimsel eleştiriler de bir hayli artmıştır (L. Vigotski, V. Nevski ve ötekiler). Sovyet ruhbiliminde ruhsal etkinliğin gelişmesine ilişkin olarak ortaya çıkan yeni diyalektik kavramlar ile kendi kuram-

larının mekanik ilkelerinin bağdaşmadığını refleksologlar da gördüler. Fakat refleksolojinin ruhbilimde özel bir akım olarak geliştirilmesine karşı çıkmak, kesinlikle ruhsal etkinliğin reflekse dayalı temelinin titizlikle incelenmesine karşı çıkmak anlamına gelmemektedir. 1920'lerde ortaya çıkan refleks ilkesi, Sovyet ruhbiliminin çok önemli öncüllerinden biri olarak kalmıştır.

Ruhbilimde bilimsel bir yöntem arayışının başlangıcını yansıtan ikinci akım, K.N. Kornilov'un kurduğu reaktoloji olmuştur. Reaktoloji de, refleksoloji gibi, ruhbilimi, insan da içinde bütün canlıların «davranışlarının bilimi» olarak yorumlamıştır. Bu kuramın merkezi «tepki (=reaksiyon)» kavramıdır. Tek gözeliler de içinde, bütün organizmaların yanıt hareketi olarak bütün canlıların tipik bir özelliği olan «tepki», evrensel bir görüngü olarak düşünülmüştür. Tepki, hem yalnızca bir tek organın değil, bütün organizmanın yanıtı olarak, hem de hayvanlar dünyasının en yüksek türlerinde ruhsal süreçlerin bir sonucu olarak görülmüştür. Reaktolojinin amacı, dinamometri ve başka yöntemlerin yardımıyla, tepki olayının hızını, gücünü, biçimini incelemek ve gittikçe karmaşıklaşan tepki türleri bulgulamak (doğal, kasa ait, duyusal, seçici, vb.) olmuştur. Tepkiyle ilgili çalışmaların sonucu olarak elde edilen deneysel veriler, Sovyet ruhbilimine dikkate değer katkılarda bulunmuştur.

Refleksologlar, ruhsal ve özneli incelerken, devinim ve davranışların bir bütün olarak çözümlenmesi üzerinde durmayan öznel ruhbilim ile, yalnızca devinim yanıtlarını inceleyen ve ruhsal olana önem vermeyen nesnel ruhbilim arasında bir «bireşim (=sentez)» başarmayı düşünüyorlardı. Çünkü, onlara göre «refleks» kavramına yüklenen yeni yorum ile bu kavramın «tepki» kategorisine kadar genişletilmesi, bir bireşimi küm-

kün kılmıştı. Reaktologlar bu gelişmeyi, ruhbilimin diyalektiğe giden yolu olarak görmüşlerdi. (Ruhbilim çalışmalarının nesnesi olarak özellik = sav; refleksler ya da davranış edimleri = karşısav; tepki = bireşim). Reaktoloji her ne kadar hem öznel, hem nesnel ruhbilimlerin tekyanlılığını doğru olarak kavramış, betimlemiş ve eleştirmiş ise de bu «bireşim» hem biçimsel, hem de yapaydı. Kornilov'un *Reaksiyonlar Üzerine Çalışmalar* (Moskova, 1921) adlı yapıtında ilk kez formüle edilmiş olan reaktoloji, marksist ilkeler ile bazı mekanik ve enerjist düşüncelerin («Tek kutuplu enerji harcanması gibi») seçmeci bir karmaşasından oluşuyordu. Bu durumun bir sonucu olarak, reaktolojide bir çelişki ortaya çıktı. Bu çelişki, marksist ilkelere bağlı, tutarlı bir kuram yaratılması ve sosyalist bir yorum getirilmesi şeklindeki amaçları ile; gerçekte çok yoksul olan kapsamı (hızın, gücün ve tepki biçimlerinin incelenmesi) arasındaydı. Bu sorun, 1930'ların başlarında, reaktoloji çatışması olarak bilinen ruhbilim tartışmaları ile çözümlenmiştir.

Reaktoloji ve refleksolojinin temel yöntembilimsel sorunlarının tartışılmasının önemi, bu iki akımı kuranlarca konan amaçları aşıyordu. Sosyalizmin yeni başlayan saldırısı, mekanizm ve idealizme karşı sürdürülen felsefi tartışmaları her iki cephede de sonuçlandırdı. Ruhbilimdeki tartışmalarla da yakından ilgili olan bu gelişmeler, bilimsel ruhbilim kuramının temellerinde kesin bir değişiklik yarattı: Sovyet ruhbilimi, ruhbilimin öznesini ve amaçlarını yorumlayış biçimiyle idealizm ve mekanizm kalıplarını ortadan kaldırdı. Bütün bu tartışmalarda elde edilen deneyim, yapıcı eleştiri ve özeleştirinin gelişmesine yoğun katkılarda bulundu.

En başta koşullu reflekslerle ilgili çalışmalar olmak üzere, fizyoloji olmaksızın ruhsal yaşamı bütünüyle bil-

mek olanaksızdır. Öznenin çevresine olan bağımlılıklarından hangisinin ruhsal bir duruma dönüştüğünü bulmanın yardımıyla, fizyolojik araştırmalar, maddi yolların bulgulanmasını mümkün kılmışlardır. Bu sav, çok sayıda ruhbilimcinin yürüttüğü, yıllarca süren ve beyin-sinir dokusunun fizyolojik çalışmalarıyla birlikte giden ruhbilimsel araştırmalardan edinilen deney birikimini kapsamaktadır.

Ruhsal bir süreç, yalnızca bir fizyolojik betimlemeye indirgenemez. Ruhbilimsel kavramlar yerine fizyolojik ya da refleksolojik kavramların kullanılması gerekir, şeklinde bir kabulün arkasında, ruhsal görüngü gerçeğinin varolmadığı inancı saklıdır. Fizyoloji, insanların birbirleriyle ve doğal çevreleriyle aralarındaki ilişkilerin ancak bir düşüncesini verebilir. Buna karşılık insan bilinci yalnızca genel olarak yaşam tarafından değil, özel olarak toplum yaşamı ile de belirlenmektedir. Biyolojik kavramların ve görüşlerin toplumbilim alanında kullanılması, önüne geçilmez bir şekilde bilinmezciliğe ve idealizme yol açar. Refleksologların toplumsal ruhbilim görüşleri, bunun açık bir örneği olmuştur.

Sorunun 1925-1929 *döneminde, tipik olarak, «refleksoloji mi, ruhbilim mi?» şeklinde formüle edilmesi doğru değildi; çünkü refleksologların ruhbilim sözüyle kastettikleri, yeni ortaya çıkan diyalektik materyalist ruhbilim değil, daha önceki deneyimci ruhbilim idi.* Bütün refleksologlar, eski ruhbilimin idealizm ve öznelciliğini reddederken, «banyonun suyuyla birlikte bebeği de atıyorlardı». Refleksologların ruhbilime karşı olmaları, Çarlık Rusyası'nda ilericilik sayılırken, ruhbilimin marksist yasalara göre dönüşüme uğratıldığı yeni koşullarda gerici olarak görünüyordu. Sorunun «refleksoloji mi, ruhbilim mi?» şeklinde formüle edilmesi, aynı zamanda, yalnızca öznel, idealist bir ruhbilimin varolabileceğini

kabul ettiği ve diyalektik materyalist bir ruhbilim olarak gereksinimini dışladığı için de yanlıştı.

Marksistlerin «davranışçılığı» bir bilimsel sistem olarak eleştirirken ileri sürdükleri ilk sav, bireyin davranışının yalnızca ruhbilimin nesnesi olmadığı şeklinde idi. Bir kişinin davranışı, yani bireyin iş yaşamındaki, siyasetteki ve toplumdaki etkinlikleri yalnızca ruhbilim tarafından açıklanamaz. Marksist ruhbilimin nesnesinin «tarihin ortak öznesi olan toplum»un davranışı olduğunu iddia etmek de aynı derecede yanlıştır.

«Davranış» terimi, yalnızca felsefi anlamda yansız görünüyor. Gerçekte psikofizik sorundan kaçınan refleksolog ve reaktologlar, idealizm ile materyalizmin arasındaki keskin çatışmayı geçiştirmişlerdir. Bunun için felsefeye, onun temel konusuna göre yabancı sayılan bir kavram eklemişlerdir; davranışsal edim (Maddi dünyayı yansıtan ruhsal edim değil). Dahası, ruhbilimin öznesi olarak davranışı gören reaktolog ve refleksologlar, insanın etkinliğini de dikkate almadılar. Bu yüzden, insanoğlu yalnızca tepki veren bir otomata dönüştü. Bu görüş, o zamanlar Moskova Deneysel Ruhbilim Enstitüsü'nde geçerli olan bir savsözle formüle ediliyordu: «... tkinlik değil, yalnızca tepkililik.» Sonuç olarak, insan etkinliği mekanik bir şekilde yorumlanıyordu.

1930-1932 yıllarında öne sürülen kuramların en önemli yanı, bilincin marksist ruhbilimin öznesi haline gelmesiydi. İnsan davranışını ruhbilimsel çalışmaların nesnesi sayan davranışsal ruhbilimin temsilcileri (refleksologlar, reaktologlar ve daha birçokları) kuşkusuz ruhsal olanı bütünüyle yadsımıyorlar, fakat ruhsal olanın, ruhbilimsel çalışmalar açısından nesnenin yalnızca bir parçası olduğuna inanarak ona ikincil, yardımcı bir rol veriyorlardı. Bir yandan, ruhbilimsel araştırmaların doğru diyalektik materyalist betimlemesini yapabilmek

için, öte yandan refleksolog ve reaktologlar arasında o zamanlar geçerli sayılan «ruhsal»a ilişkin yanlış kavramlardan vazgeçmek ve odak noktasını davranış alanından bilinç alanına yöneltmek gerektiği açıktı. Bu dönemde leninist düşünce kuramının ve diyalektik materyalist gelişme öğretisinin (Vigotski'nin yüksek ruhsal işlevlerin tarihsel gelişimi kuramı, Prof. Blonski'nin ruhsal süreçlerin yorumunda genetik ilkesi ve ötekiler) ilkelerinin ruhbilimle bütünleşmesinin sonucu olarak yeni ruhbilimsel kavramlar ortaya çıktı. Kısa bir süre sonra ruhbilimin bir davranış bilimi olarak yorumlanması anlamına gelen yöntembilimsel öncüller yetersiz kaldı. Bu sonuç önemli ruhbilimciler tarafından onaylandı. Vigotski 1932'de ruhbiliminin temellerinin yeniden atılması gerektiğini belirtti.

İçlerinde taşıdıkları temel yanlışlar nedeniyle gerek refleksoloji, gerek reaktoloji marksist bir ruhbilim kurma görevini yerine getiremedi. 1920'lerin sonu ile 1930'ların başında bu durumun açık bir gerçek olarak ortaya çıkması, Sovyet ruhbilim kuramı için yeni bir program ortaya konmasının önemli nedenlerinden biri oldu.

1930'*ların Sonlarında ve* 1940'*larda Ruhbilimin Gelişmesi*

Ruhbilimin ince ince işlenmesi 1930'larda diyalektik materyalizm temelinde yeni bir evreye ulaştı. Ruhbilimin bu dönemdeki belli başlı amaçları, 1940'lar ve 1950'lerde ruhbilimde görülen gelişmeleri belirlemiştir. Bu gelişmelerin dayanağını oluşturan ve 1930-1932 yıllarındaki tartışmalarda başta gelen olgu, bilincin, marksist ruhbilimin öznesi olarak kabul edilmesi olmuştur. Marksist ruhbilimciler, «ruh (=psyche)» ve «bilinç (=consciousness)» terimlerine, marksizmin kurucuları-

nın yapıtlarına dayanarak yeni anlamlar verdiler. Bir yandan öznel ruhbilimin belli gelenekleriyle kesin bir ilişkisi bulunduğu kuşkusuz olan kavramların reddedilmemesi, öbür yandan nesnelciliğin yanlışları tedirginlik yaratmaya başlayınca, marksist ruhbilimciler, leninist düşünce kuramının bakış açısından kavramları gözden geçirdiler, bütün ruhbilimsel kavramlar sistemini dıştan gelen idealist özelliklerden tümüyle kurtaracak bir programın ana çizgilerini ortaya koydular.

Yüksek ruhsal işlevlerin kökeninin, yapısının ve gelişiminin bilimsel bir yorumunu içeren diyalektik kavramların ortaya konması ve biçimlendirilmesi, Sovyet ruhbiliminde ana kuramsal sorunların irdelenmesi sürecinde çok özel bir önem taşıyordu. Bu kavramların oluşturulmasında, Vigotski, belirgin bir rol oynamıştır. Vigotski okulunun araştırmalarında, insanın ruhsal yapısıyla ilgili çalışmalara tarihsel yaklaşımın temelinde iki bilimsel varsayım yatar: Ruhsal etkinliğin kökeni ve yönlendirici doğası. (*) İnsanın ruhsal yapısını yorumlayan bu tarihsel yöntem, A.N. Leontiyev ve arkadaşları tarafından daha da geliştirildi. Onlar, ruhsal etkinliğe, etkinliğin özel bir biçimi olarak bakıyorlar; tarihsel-toplumsal gelişme sürecinde, dıştan gelen maddi etkinliğin, insan bilincinin içsel etkinliği haline dönüşmüş bir ürünü olarak görüyorlardı. Belleğin ve düşüncenin, diyalektik yaklaşımın ilkeleri tarafından desteklenen kalıtım kuramını P.P. Blonski yapıtlarında formülleştirdi. Uznadze ve arkadaşlarının geliştirdiği tutum kuramı, Sovyet ruhbilimine çok önemli bir katkı olmuştu. Bu kurama göre, nesnel deneysel yöntemler kullanılarak, nesnel

---

(*) B. Vigotski, **Ruhbilim Çalışmalarından Seçmeler**, Moskova, 1965; Yüksek Ruhsal İşlevlerin Gelişmesi, Moskova, 1960. (Her ikisi de Rusça.)

bir durumun özgül içeriği tarafından belirlenen bilinçdışı zihinsel etkinliğin karmaşık biçimleri üzerinde çalışılabiliyordu. Rubinstein'in yapıtı olan *Genel Ruhbilimin Temelleri,* Sovyet ruhbiliminin en önemli kuramsal sorunlarının irdelenmesinde önemli bir katkı olmuştu. Bu yapıt, hem Sovyetlerdeki, hem de öteki ülkelerdeki ruhbilim çalışmalarıyla toplanmış olan araştırma sonuçlarını özetliyor ve bir dizi temel savı formüle ediyordu.

Düşünce kuramına dayanarak ruhbilim yeni bir biçim kazandıkça, bilinç sürecinin ruhsal yapısının çözümü ön plana geldi. Dikkatler çeşitli konulardaki çalışmalara yöneldi; duyunun düşünceye dönüşmesi ve duyunun zihinsel yönlenmesi (Ananyev), görme duyuları ve duyu organlarının duyarlığının artması (Kravkov, Kekçeyev, Teplov), işitme duyumları (Teplov). Ayrıca beceriler (Schwartz, Gellerstein, Guryanov), dikkat (Dobrinin), bellek (Smirnov, Zincenko, Ribnikov, Zankov), düşünce (Şevarev, Galperin, Zaporozhets, Menchiskaya, Kostyuk), yetenekler ve gelişmesi (Teplov) duygular (Yakobson) gibi konularda da yeni araştırmalar yapıldı. Ananyev ve Ribnikov tarafından ruhbilim tarihinin sorunları konusundaki araştırmalar başlatıldı. Ayrıca, öğretmen eğitim kurumları için ilk ortak ders kitapları basıldı. (Kornilov, Teplov ve Schwartz'ın yayın yönetmenliğinde.)

1931-1932 yıllarından sonra, Sovyet ruhbilimcileri, ruhbilimin öznesinin yeni bir yorumuna bağlı kalmışlardır. Ruhbilimi, «ruhsal olan»ın bilimi olarak ele alan bu anlayış, bilinci de beynin bir özelliği ve nesnel gerçekçiliğin bir yansıması olarak görmekteydi. Bu yorumun ortaya çıkması, ancak, nesnelciliğin ve mekanizmin çeşitli görüntüleri olarak bütün davranışçı ruhbilim biçimlerinin üstesinden gelinmesinden sonra mümkün oldu. Şimdi, Sovyet ruhbiliminde 1930'ların sonlarında

oluşturulan ve bugüne kadar önemini koruyan belli başlı tezleri özetlemek istiyorum.

Ruhsal etkinlik, yaşam biçimi tarafından belirlenir ve yaşam biçimindeki değişikliklerle uyumlu olarak değişir. Nitekim, hayvanların ruhsal gelişmesi, doğal ayıklamanın biyolojik yasasıyla belirlenmiştir. İnsan bilincinin kökeni ve gelişmesi de toplumun maddi yaşamının üretim biçiminde görülen gelişmelerin yasaları tarafından belirlenmektedir. Bu genel materyalist ilkenin mantıksal sonucu, «insan bilincinin tarihsel-toplumsal doğası» kavramı olmuştur. Bu kavram ile insan kişiliğinin incelenmesi ön plana geçmiştir. Bu gelişmelerle Sovyet ruhbilimcileri, soyut işlevciliği aşacak yolu bulmuşlardır.

Gelişmesi tarihsel-toplumsal koşullar tarafından belirlenen bir birey, bu etkilerin edilgin bir nesnesi, onlara bağlı bir ikincil olgu, bir üst-görüngü değildir. Etkinlik, bireyin temel özelliğidir. Bireyin etkinliği sorununun bütün bir dönem boyunca bir çatışma alanı olarak kalması gerçeği, bu tezin önemini vurgular. Bir yandan deneyimci ruhbilim ruhsal etkinliği ruhun temel özelliklerinden sayıyordu, öte yandan davranışçı ruhbilim ise bireyin temel özelliklerinden biri olan etkinliği görmezlikten geliyordu. İşte ruhbilimin bu yeni geişme döneminde bireyin etkinliği sorununun, diyalektik materyalist düşünceler temelinde çözümlenmesi mümkün oldu. Bu temelde, düşüncenin ayna gibi olmayan, yani etkin olan doğası, bilincin emeğin etkinliğinden köken alması, insanın özünün onun toplumsal ilişkilerinin bir toplamı olması, insanın gelişmesinde gereksinimlerin rolü, vb. görüşler yer alıyordu. Bireyin etkinliği ilkesi Sovyet ruhbiliminde sağlam bir şekilde ortaya kondu: Seçme sorunu, gereksinimlerin oluşması ve bireyin biçimlenmesi (Makarenko); bireyin etkinliği ve

bilinci sorunu (Dobrinin); bireyin amaçlılığı ve gereksinimlerin «etkin-edilgin» doğası sorunu (Rubinstein); bireysel çeşitlemeler olarak tutumlar (Uznadze); ilişkiler sorunu (Myasişçev); yeteneklerin etkinliğin içinde oluşması sorunu (Teplov), vb.

Hayvanların ruhsal davranışlarının ve insan bilincinin doğru biçimde anlaşılması ve yeterince açıklanabilmesi, bu konuların ancak gelişme içinde ele alınmasıyla mümkündür. Nitekim Seçenov'un «Bilimsel ruhbilim, ruhsal süreçlerin tarihine ilişkin bir dizi tez haline dönüştürülmelidir,» şeklindeki düşüncesi ilk kez gerçekleştirilebilir hale geldi. Böylece ruhsal olanın gelişmesi yalnızca bir çalışma alanı olmaktan çıkıyor ve Sovyet ruhbiliminde araştırmaların ana ilkesi haline geliyordu. Sovyet ruhbiliminin Blonski, Leontiyev ve ötekilerinin yapıtlarında anlatılan ve yüksek zihinsel süreçlerin gelişmesi kavramlarında ortaya çıkan kesin yönelimi, savaş öncesi yıllarda bu şekildeydi. (*) Sovyet ruhbilimcileri, ruhsallığın yüksek biçimlerinin alt biçimlere dayanarak gelişmesinin sürekli olduğunu ve bu yüksek biçimlerin niteliksel yönden biricik olduğunu açıkladılar. Böylece, yeni ruhsal biçimlerin, kendi içlerinde süregiden çatışmalara göre değişen temel yasalara uygun olarak geliştiğini ortaya koydular.

Bilinç ve etkinlik bir birlik oluşturur. Bu sav, bu kavramlara dıştan yöneltilen karşısavların ikili anlayışına karşı bir ağırlık noktası oluşturuyordu. Ama yalnız bununla kalmıyor, aynı zamanda, bir yandan etkinliği reddeden ve bilincin «arı edimi» üzerinde yo-

---

(*) Bakınız: D.P. Blonsky, **Bellek ve Düşünce**, Moskova, 1935; Idem, **Okul Çocuklarında Düşüncenin Gelişmesi**, Moskova, 1935; A.N. Leontiyev, **Ruhsal Gelişme Üzerine Makaleler**, Moskova, 1942. (Hepsi Rusça)

ğunlaşan tinselcilerin görüşlerine, öte yandan bilinci etkinliğe indirgeyen davranışçıların ve refleksologların öğretilerine de karşı çıkıyordu. Rubinstein, bilincin etkinlik içinde oluştuğunu ve ortaya çıktığını gösterdi. «Etkinlik ve bilinç iki zıt yön değildir, organik bir bütün -ayrılık değil, birlik- oluştururlar.» (*) Bilinç ile etkinliğin ilişkisini açıklayan bu yorumuyla Rubinstein, ruhsallığın nesnel bir biçimde algılanmasına bir temel oluşturabilmiştir. «Bir öznenin ruhsallığı, onun etkinliği yoluyla başkaları tarafından tanınabilir hale gelir.» (**) Bu bilimsel yöntemlerin nesnelliğini gerçeklemesi yönünden, bu savın önemi yadsınamaz. Bu kez hem öznel ruhbilimcilerin «bir başka kişinin ruhsallığı algılanamaz» şeklindeki düşüncesini, hem de davranışçılar ve refleksologların «bütün ruhbilimsel bilgiler özneldir» iddiasını çürütmeye yardım etmektedir.

Ruhsallık kavramı, bilinç kavramından daha geniştir. Bilinç, iş ve iletişim sırasında ortaya çıkar, ruhsal gelişme içinde daha yüksek bir düzeyi belirtir ve kişinin toplumsal olmayı amaçlayan ilişkileriyle gelişir. Bilinçdışı ya da bilinçaltı alanı, böylelikle bir çalışma konusu haline gelmiştir. Böyle bir çözüm için gerekli kuramsal ve deneysel önkoşullar daha o zamandan oluşmuş olduğu halde, bilinç ile bilinçdışı arasındaki ilişki sorununun doğru formüle edilmesi, bu dönemde gerçek olarak sağlanamamıştır. Bu önkoşullar Freudiyen bilinçdışı kavramının geniş bir şekilde eleştirilmesinde (Blonski ve ötekiler) Uznadze okulunun yürüttüğü tutum araştırmalarının uygulamalı deneylerinde, nesnel olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, idealistlerin bilinçdı-

(*) S.L. Rubinstein, **Genel Ruhbilimin Temelleri**, Moskova, 1940, s. 10
(**) S.L. Rubinstiin, op. cit, s. 17.

şını anlatmak için kullandığı temel kavramlardan biri olan dürtü, Pavlov, Wagner ve öteki bilimadamlarının yapıtlarında yeterli biçimde yorumlanmıştır: Dürtü, doğuştan olan ile edinilmiş olan, uygun ile uygunsuz, tekdüze olanla değişilebilir olan, içsel ile dışsal gibi zıtların diyalektik birliğini ortaya koymaktadır.

Ruhbilimcileri, insan bilincinin yapısını inceleyerek işlevlerarası bağları ve ilişkileri açığa çıkarırlar ve deneyimci ruhbilimin işlevciliğini böylece aşmış olurlar.

Çok sayıda Sovyet ruhblimcisinin, ruhbilimin işlevlerarası bölgelerinin kesişme noktalarıyla ilgilenmeleri, temel ruhbilimsel kavramları işlevcilikten daha iyi yorumlama isteklerini kanıtlamaktadır. Rubinstein, soyut işlevciliğe karşı sürdürülen mücadelenin kuramsal yönlerini anlatırken, ruhsallığı özel bir etkinlik olarak ele almak gerektiğini belirtir. Ancak bu dönemde ortaya konan işlevciliği yenilgiye uğratma görevi, henüz bütünüyle başarılmış olmaktan uzaktır.

Günümüzde Sovyet Ruhbilimi

1950'li ve 1960'lı yıllarda Sovyet ruhbilimi bilimsel araştırmaların temel sorunlarını yansıtan bir dizi kuramsal yapıtla zenginleşmiştir. 1957-1959 yılları arasında S.L. Rubinstein'in üç kitabı yayınlanmıştır: *Varlık ve Bilinç, Düşünce ve Düşünceyi İnceleme Yolları* ile *Ruhbilimde Gelişmenin İlkeleri ve Yolları.* Önde gelen bu Sovyet ruhbilimcisinin kuramsal yapıtları, ruhsallığın çeştili biçimleri sorununa ilişkindi ve ruhsallığın maddi dünyadaki bağlantılar sistemi içindeki yerini açıklıyordu. Rubinstein'in yorumu gerekircidir: Ruhsallığın, yaşamdaki çevresel etkilere göre koşullandığı, ama kendisinin de insan davranışını etkilediğini düşünür. Arkadaşları tarafından yürütülen ve yıllarca sürmüş olan düşünceye ilişkin araştırmaları özetleyen Rubinstein,

dikkatini insanın yaratıcı etkinliğinin mekanizmalarını açığa çıkarma konusunda yoğunlaştırmıştır.

1959'da Leontiyev'in *Ruhsal Gelişimin Sorunları* adlı kitabı yayınlandı. Bu kitap, ruhbilimin en önemli sorunlarından birisi olan ruhsallığın biçimlenmesi konusunda Leontiyev ile arkadaşlarının yıllardır sürdürdükleri çalışmaları özetliyordu. Farklı yıllarda yürütülmüş araştırmaları kapsıyor olmakla birlikte, Leontiyev'in monografisinin yadsınamayacak bir bütünlüğü vardı. Ruhsal olanın soyoluş (= phylogenesis) gelişiminden sözederken olsun, bir çocuğun zihninin biçimlenmesinden sözederken olsun, yazarın dikkati sürekli olarak ruhsal gelişmenin özünde toplanmıştır. Kitabın üç bölümü, ruhsal etkinliğin gelişmesine ilişkin incelemelerin en önemli üç konusuna ayrılmıştır: Ruhsallığın ilksel öğeleri olan duyuların ortaya çıkması sorunu; ruhsallığın tarihsel gelişmesi ile doğabilimsel evrimi arasındaki ilişki sorunu; bireyoluşta (= ontogenesis) ruhsallığın gelişmesi sorunu. Bu kitapta Leontiyev, ruhsal etkinliğin oluşması sorununa sürekli biçimde gerekirci ve tarihsel bir yaklaşım uygulamakta ve bir dizi yapıcı varsayım öne sürmektedir: Uyarılabilirliğin en gelişmiş biçimi olarak duyarlılığın uyarıcı bir işlev yürüttüğü ve organizmanın çevreye uyumunu sağladığını söyleyen varsayım; dış baskıların özelliklerini çözümleme sürecinin dinamiklerine «benzetilerek», duyusal yansıtma mekanizmasının, yeterli imgenin «kurulması» olduğu şeklindeki varsayım; tarihsel olarak biçimlenen ruhsal yetenek ve işlevlerin yaşamda ortaya çıkması varsayımı, vb. Leontiyev'in kitabı 1963'de Lenin ödülü kazandı.

Sovyet ruhbilim kuramına çok önemli bir katkıyı da, yoğun çalışmalarının bir sonucu olarak 1961'de Bireysel Farklılaşma Sorunları adlı kitabını yayınlayan

B.M. Teplov yapmıştır. Teplov, bireysel farklılıkların ruhbilimini kuramsal olarak ortaya koymuştur. Birey, yetenekler ve ödüller sorunlarıyla ilgili klasik çalışmasında Teplov, bireysel ruhbilim sorunlarına yönelik ileri araştırmalar gerçekleştirmiştir. Teplov, eğitsel ruhbilim için çok önemli olan, yeteneklerin oluşması sorununu diyalektik bir şekilde çözümlemeyi başarmıştır. Ona göre, «yetenekler kendi özünde dinamik bir kavramdır» ve yalnızca gelişen bir gidiş içinde varolurlar. Öte yandan gelişme de yalnızca etkinlik süreciyle kazanılabileceğine göre, «yetenekler, özgün bir etkinlik dışında görünür hale gelemezler». (*) Teplov, yeteneklerin etkinlik içinde yalnızca ortaya çıkmakla kalmadığını, aynı zamanda biçimlendiğini de vurgulamıştır.

1950'lerde ve 1960'ların başlarında Teplov, bireysel farklılıkların psikofizyolojisi konularındaki araştırmalarıyla uğraşıyordu. Bu çalışmalarıyla, doğuştan gelen özelliklerin karmaşası olarak «sinir sistemine göre tipleme» görüşünü bilimsel yönden derinlemesine yorumladı; genotip (huy) ve fenotip (karakter) arasındaki farkları açıkladı; yüksek sinirsel etkinliğin dört tipi olduğu şeklindeki yaygın görüşün temelsizliğini gösterdi. Ayrıca, bazı ruhbilimsel ve fizyolojik niteliklerin «salt» iyi ya da «salt» kötü olarak kabul edilmesini reddetti. Teplov'un kuramsal ilkeleri meslektaşları tarafından daha da geliştirildi.

1980'lerde Sovyet ruhbilimi artık çok sayıda dalları olan bir bilimdir. Özellikle yoğun gelişen alanlar, bireyin şekillenmesine ve öğrenim sürecinin başarısına etkisi olan ve öğrenme ile zihin gelişimi arasındaki bağlantı-

---

(*) B.M.Teplov, **Bireysel Farklılıkların Sorunları**, Moskova, 1961 s. 14 (Rusça)

ları araştıran çocuk ve eğitim ruhbilimi; normal gelişimden sapma gösteren çocuklarla çalışmanın ruhbilimsel özellikleri; topluluk ve bireyle çalışmanın ruhbilimsel ilkeleri olarak sıralanabilir (Sh. A. Amonaşvili, L.I. Bozoviç, P.Y. Galperin, V.V. Davidov, A.V. Zaporezets, G.S. Kostyuk, AN. Leontiyev, N.A. Mençinskaya, D.B. Elkonin, N.F. Talizina ve başkaları). Tutum konusundaki ileri kuramsal ve deneysel çalışmaları Gürcü ruhbilimciler yürütmüştür (Sh. A. Nadiaşvili, R.G. Natadze, A.S. Prangişvili). Birkaç araştırma projesi de ayırıcı ruhbilime ve psikofizyolojiye, yani kişinin bireysel ruhsal özellikleri (karakter, huy) ile bunların sinir sistemiyle ve yüksek sinirsel etkinliğin tipleriyle olan ilişkilerine ayrılmıştır (K.M. Gureviç, E.A. Klimov, N.S. Leites, B.S. Merlin, V.D. Nebilitsin ve başkaları). Bilimsel ve teknik ilerlemeler, mühendislik ve uzay ruhbilimi gibi alanlar da içinde olmak üzere iş ruhbilimi gelişimi hızlandırmıştır (F.D. Gorbov, T.T. Dzamgarov, V.P. Zinçenko, O.A. Konopkin, A.A. Krilov, B.F. Lomov, V.F. Rubakhin, V.D. Şadrikov ve başkaları). Yönetim ruhbilimi ise, iş topluluklarında yönetim etkinliğinin ilgili yönleri, karar verme süreci, önderliğin yürütülmesi, ruhbilimsel seçme sorunları, personelin eğitimi ve yerleştirilmesi gibi konularda çalışmaktadır (A.I. Kitov, A.M. Stolyarenko, A.V. Filippov ve başkaları). Bu kitabın ana konusu olan toplumsal ruhbilim de, yönetim ruhbilimine yakın olarak hızlı bir biçimde gelişmektedir. Psikopatolojinin, ruhbilimsel ve tıp merkezlerine yönelik bir dizi sorunu da titizlikle incelenmiştir (B.V. Zeigarnik, A.R. Luria, Y.F. Polyakov, E.D. Komskaya, L.S. Tsvedkova ve başkaları). Ayrıca, ruhsal gelişmede aralıklı duraklamalar, geri zekalı, kör ve sağır çocukların ruhbilimi gibi özelleşmiş ruhbilim sorunları da irdelenmiştir (R.M. Boskis, T.A. Vlasova, Y.A.

Kulagin, V.I. Lubovski, F.F. Rau, I.M. Soloyev ve başkaları). Genel ruhbilim çalışmalarının çerçevesi içinde algı süreçleri (V.P. Zinçenko, A.N. Leontiyev, Y.N. Sokolov, Y.M. Zabrodin ve başkaları), bellek (A.A. Smirnov, V.Y. Laudis ve başkaları), düşünce ve konuşma (A.V. Bruşlinski, N.I. Zhinkin, A.A. Leontiyev, A.M. Matyuşkin, Y.A. Ponomarev, V.N. Puşkin, A.N. Sokolov, O.A. Tikomirov ve başkaları) ile öteki ruhsal süreçlere ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Ruhbilim kuramı ve tarihinin sorunları ise K.A. Abdulkanova - Slavskaya, L.I. Antsiferova, Y.A. Budilova, A.A. Smirnov, A.V. Petrovski, M.G. Yaroşevski ve daha başkalarının çalışmalarında çözümlenmiştir

SSCB'de ruhbilim araştırmalarının ana merkezleri şöyle sıralanabilir: SSCB Bilimler Akademisi Ruhbilim Enstitüsü, SSCB Pedagojik Bilimler Akademisi Genel ve Eğitsel Ruhbilim Araştırma Enstitüsü (halen 73 yaşında). Gürcü Bilimler Akademisi Ruhbilim Enstitüsü, Ukrayna Eğitim Bakanlığı Ruhbilim Enstitüsü, SSCB Pedagojik Bilimler Akademisi Zihinsel Engelli Çocuklar Araştırma Enstitüsü, ayrıca Moskova, Leningrad, Tiflis, Yaroslav Üniversitelerinin ruhbilim bölümleri.

Sovyet ruhbilimciler, 18. - 22. Uluslararası Ruhbilim Kongrelerinde (sırasıyla: Moskova, Londra, Tokyo, Paris ve Leipzig'de) etkin bir yer tuttular. 1959'dan bu yana, SSCB Ruhbilimciler Derneğinin Sovyetler Birliğinin tümünü kapsayan altı kongresi yapıldı.

BÖLÜM II

BİR BİLİM OLARAK TOPLUMSAL RUHBİLİME YAKLAŞIM

Toplumsal Ruhbilimin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi

Çeşitli insan topluluklarında kişiler arası etkileşim sürecine ilgi, toplumsal gelişimin erken dönemlerinde ortaya çıktı. İnsanın toplumsal davranışına ilişkin ilk gözlemler, yani toplumsal ruhbilimin başlangıcı, antik dönemde Plato ile Aristoteles'in, daha sonra, Aydınlanma Çağı'nda ise Montesquieu, Holbach, Helvetius, Diderot, Rousseau ve daha birçok 18. yüzyıl düşünürlerinin yapıtlarında yeraldı. Bu düşünürler, çeşitli gruplardaki bireyin ruhsallığıyla ilgili bilgileri tam bir sistem içinde biçimlendirmediler. Ama bu gözlemler, benzer bireylerden oluşan toplumda bir bireyin gelişmesinin yasalarını anlama gereksiniminin farkına varılmasına yolaçtılar. Böylelikle de 19. yüzyılın ortalarında ve sonlarında ilk toplumsal ruhbilim kavramlarının hazırlayıcısı oldular. Ruhbilim araştırmalarının, duyumlar aracılığıyla alınan bilgileri tanımlama ve sistematize etme görevini önemsizleştiren bilinemezciliğin (=agnosticism) ve öznel idealizmin bir çeşitlemesi olan, August Comte'un olguculuğu (=positivism), bu toplumsal ruhbilim kuramlarının titizlikle işlenmesi için felsefi bir temel olarak görev yaptı.

Avrupa ve Amerika'da bir toplumsal ruhbilim kuramının yaratılması için ilk girişimler, Gabriel Tarde, Gustave Le Bon, William McDougall ve Emile Durkheim'a aittir. Toplumsal ruhbilimin başka ülkelerdeki öncüleri, birey ile toplumun etkileşimindeki yasaların ve çok çeşitli insan birliklerine ait işlevlerin açıklanmasında, sınıfsal, toplumsal ve ekonomik engellerin kesin rolünü yadsıyorlar, toplumsal görüngüleri yalnızca ruhbilim açısından açıklayan evrensel yasalar bulmaya çalışıyorlar. Örneğin, insanlar arası birlik ve bağlılığın kaynaklarının açıklamasını Tarde «öykünme» kategorilerinde, Le Bon «tinsel birleşme yasasında», Durkheim ise «ortaklaşa anlatım»da aradı. Hepsi de bu şekilde tüm toplumsal olayları ruhsal olaylara indirgediler ve yanlış olarak tarihsel yasaların yerine ruhbilim yasalarını koydular.

Georg Simmel ve Charles Cooley'nin çalışmaları, toplumsal ruhbilimin gelişmesini büyük ölçüde hızlandırmıştır. Bireyin soyut ve yalıtılmış olmadığını, özelliklerinin ve özgül niteliklerinin grup içi ve gruplar arası etkileşim sürecine bağlı olduğunu ilk olarak kabul edenler onlardır. Dahası, bireysel özellik ve nitelikleri, bireyin toplumsal gruplarla karşılıklı ilişkisinin biricik yansıması olarak sundular.

Cooley'e göre, bir kişinin kendisine ilişkin düşüncesi, ya da «kendini kavrayışı (=self-conception)» denen şey, başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğü ile ilgili kişisel inancıdır. Bir kişinin kendisine ilişkin değerlendirmeleri, çeşitli gruplardaki etkileşimleri sırasında ilişkiye girdikleri kişilerin görüşlerinin nasıl olduğuna inanıyorsa, o görüşlerle uyumludur. Sonuç olarak Cooley'e göre «kendini kavrayış» değişmez bir değer değil, öteki kişilerle ilişkilerin bir türevidir. Cooley'in geliştirdiği «ayna-kendi (=looking glass self)» kavramı,

çağdaş Amerikan toplumsal ruhbilim araştırmalarını geniş ölçüde etkilemiştir.

Simmel ve Cooley, bireyin toplumsal ortamı ve kendi çevresi dışında düşünülemeyeceğine inanırlar. Cooley, «birincil grup» terimini toplumsal ruhbilime tanıştırdı ve bu birincil grupların bireyin biçimlenmesindeki kesin rolünü gösterdi (aile, evde ve işteki resmi olmayan birlikler, vb). Bununla birlikte Cooley ve Simmel'in toplumsal ortam ve toplumsal çevre görüşleri oldukça dardı. Cooley'in anlatımına göre, bireyin grupta kişiler arası iletişimin özellik ve niteliklerinin doğasını belirleyen toplumsal çevre, küçük birincil gruplara ve yüzyüze ilişkilere indirgeniyordu.

Cooley, bir yandan bireyin ruhsal yaşamının temelde toplumsal olan doğasını kurarken, öte yandan idealist bir görüşle toplumu ruhsal ilişkiler toplamının bir sonucu olarak yorumladı. Aynı zamanda bir grubun, özerk ve her şeyden bağımsız olmadığı, daima toplumun ya da bir sınıfın bir parçası olarak kaldığı gerçeğinin üzerinde durmadı. Böylece dikkatin tüm olarak «yüzyüze» etkileşim temelinde ortaya çıkan ruhsal ilişkilerde odaklanması, birincil grup ilişkilerinin gerçek tablosunu bulandırdı ve gizledi. Bu tablo ancak bireyin biçimlenmesiyle ilgili kalıpları oluşturan ve mikroçevre içinde yeralan bütün toplumsal ilişkilerin bir bütün olarak oynadığı rol dikkate alınarak tam anlamıyla açıklanabilirdi.

Grup içindeki toplumsal ilişkilerin doğasının ruhbilimselleştirilmesi, bugün Cooley'in izleyicilerinin de düştüğü tipik bir yanlıştır (Jakob Moreno, Robert Bales, Michael Argyle ve başkaları).

1920'lerde ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Japonya'da gelişen ruhsal bilimler içinde toplumsal ruhbilim önde gelen akım oldu. Bu alanda uygulanan ça-

lışmaların önemli bölümü, askeri kuruluşlar ve büyük endüstriyel girişimciler tarafından önemli ölçüde desteklendi. Birçok özel enstitü ve laboratuvarda insan faktörü dedikleri konu araştırılıyordu.

Walter Moede ve Floyd Allport çalışmalarının sonuçlarını, birincil grupların kimi etkinlik türlerinde üyeleri üzerinde kiminde olumlu, kiminde olumsuz yönde etkin ve yönlendirici olduğu temeline oturttular. Bilim adamları hangi durumlarda bireyin gruba karşı tutumunun olumlu, hangi durumlarda olumsuz olduğunu bulmak istediler. Bu görüş grubun genel etkisini, bazı amaçlara ulaşmada bireylerin «yanyana» mı, «birlikte» mi hareket ettikleriyle bağlantılı hale getirdi. Saptandı ki, grup tarafından gözlemcinin yetke figürü olarak görülmesi nedeniyle yalnızca gözlemcinin varlığı bile, tüm grubun ve bireylerin verimliliğini yükseltmeyi kolaylaştıran grup atmosferini yaratmaya yeterlidir. Moede'nin bu konuda verdiği örneklerden biri de, birincil grubun ve yetke figürlerinin etkisi altında kaldığı zaman bazı bireylerin, elektrik akımına karşı bireysel duyarlık eşiğinin önemli derecede düşmesidir.

Kişiler arası ilişkilerin, iş ve iş disiplinine karşı tavrı ve iş veriminin artmasını nasıl etkilediğini gösteren araştırma sonuçları bütün dünyada ilgiyle karşılandı.

Hawthorne adıyla bilinen çalışma (araştırma, yapıldığı yer olan ABD kasabasının adını taşır) sırasında Elton Mayo'nun bulduğu veriler, daha sonra çeşitli yazarlarca yapılan çalışmaların ve günümüzde üretimde «insan etkeni»nin oynadığı rolün temelini oluşturmuştur. Her işçinin işgücü verimliliği, gruptaki kişiler arası ilişkilerden önemli ölçüde etkilenmekte ve işçilerin yeteneklerinden çok, grup içinde kabul edilen değerler ve tutumlar ölçeğiyle ilişkili olmaktaydı. Böylece, emek ve-

rimliliğinin artmasında toplumsal ruhbilim etkenlerinin önemli rolü olduğu ortaya çıktı. Bu çalışma, işgücü veriminin yalnızca para ve iş koşullarına değil, grup içindeki resmi olmayan ilişkilerin çeşidine de bağlı olduğunu gösterdi. Bu resmi olmayan yapının, hız azalmasına neden olabileceği gibi, tersine küçük grup düzeyinde en yüksek iş verimini sağlayabileceği de anlaşıldı.

Böylece, grup bireyleri arasındaki resmi olmayan ilişkilerin niteliğinin, işgücü verimliliği, işçi sayılarının değişimi, hatta işçilerin ücret oranlarının ve paylarının değişimi dahil, grubun tüm verimlilik ölçeklerini önemli derecede etkilediği saptandı.

İkinci Dünya Savaşı, grup gelişiminin görüngülerine ilişkin çalışmaların hızını artırdı. Grupların savaştaki etkinliği ve bağlılığı; grup içi bağları zayıflatmaya ve yıkmaya yönelmiş zorlu baskılarla karşılaştığında grup yapısının sağlamlığı; grup etkinliğindeki verimliliğin, önderliğin tipine ve tarzına göre değişmesi... Bütün bu konular deneysel olarak inceleniyordu. Gruplar (resmi - resmi olmayan, birincil - ikincil, ilgisel, dağınık, ortaklaşmacı gibi) üzerinde özel olarak dikkat yoğunlaştı. Gruplardan sözederken Amerikan ruhbilimcileri eskisinden daha sık olarak «küçük grup» terimini kullanmaya başladılar. Küçük grupların incelenmesi toplumsal ruhbilim alanında temel eğilim haline gelmeye başladı.

Grubun görüngülerinin ve niteliklerinin araştırılması, toplumsal ruhbilimin ötesine geçmişti. Elde edilen veriler yönetim örgütlenmesinde ve endüstrinin çeşitli alanlarında yaygın olarak kullanıldı. Personel eğitiminde karşılaşılan güçlükler, işgücünün bilimsel örgütlenmesi ve çeşitli tipte insan topluluklarının oluşturulması alanlarında bu veriler dikkate alındı. Bu çalışmalar, «birey-toplum» sistemi içinde biricik ara bağ-

lantı kabul edilen bir özel ruhbilimsel görüngü türü olan küçük grup üzerinde yoğunlaştı. Dahası, burjuva ruhbilimcilerine göre, bu öyle bir bağlantıydı ki, bu bağlantının yasalarının anlaşılmasıyla yalnızca bireyin temel özelliklerini biçimlendiren nitelikleri değil, sözde toplumsal gelişmenin yasaları da açığa çıkmış olacaktı. Bu açıdan bireyle ilişkili olarak küçük grup, bireyin özelliklerini ve davranışlarını kesin bir şekilde belirleyen toplumsal çevre olarak görünür. Aslında küçük grup, hem tüm toplumla ilişkiler açısından benzerlikler taşıyan, hem de kendi başına benzersiz olan bir toplumsal ilişkiler modelidir.

Toplumsal ruhbilimin konuyla ilgili bölümü grup dinamikleri olarak adlandırılır. Bu akımın kurucularından birisi, çalışmalarına Almanya'da başlamış, fakat faşizmin tırmandığı dönemde ABD'ye göç etmiş olan Kurt Lewin'dir. Simmel, Cooley, Allport, Herbert Mead, Ralph Linton ve başkalarının çalışmalarının gözden geçirilmesi ve sürdürülmesi ile grup dinamiklerinin örnekleri birikmiş, çeşitli yeni görüşler ortaya çıkmış ve geniş ölçüde deneyimsel gereç toplanmıştır. ABD'de grup dinamiklerinin toplumsal ruhbilimin özel bir alanı olarak gelişmesinde etkili olduğu kuşku götürmeyen kuramlar vardır. Lewin'in «alan kuramı», Moreno'nun sosyometrisi, Leon Festinger'in «bilişsel uyumsuzluk» (=cognitive dissonance) kuramı, Andrew Cohen'in «suçlu davranış» (=delinquent behaviour) kuramı, Argyle ve Bales'in «toplumsal etkileşim» kuramı, Solomon Asch, Richard Cruchfield, David Krech ve Muzaffer Şerif'in ortakuyum (= conformism) üzerine çalışmaları ile Kurt Back, Robert Bales, Neal Gross, William Martin, George Homans ve başkalarının incelediği «grup bağlılığı» kavramı...

ABD'de ruhbilimin en çok gelişmiş dalı olan top-

lumsal ruhbilimin araştırmalarından sözederken, bu ülkede başta Harvard Üniversitesi (Robert Bales, Alex Inkeles, Talcott Parsons ve Derek Price), Michigan Eyalet Üniversitesi'nin Grup Dinamiklerin Araştırma Merkezi (Dorwin Cartwright, Frank Harary, Theodore Newcomb ve Donald Pelz) olmak üzere, ayrıca Chicago Eyalet Üniversitesi, California Üniversitesi'nin belirgin bir yer tuttuğundan sözetmek gerekir.

ABD'de toplumsal ruhbilimin gelişmesindeki en önemli özelliklerden biri çok fazla sayıda deneyimsel gereç birikmiş olmasıdır. Toplumsal ruhbilim uygulamaları alanındaki yayınların sayısı yaklaşık olarak on bine ulaşır. George Homans, Amerikan ruhbilimcilerinin şimdiye kadar oburca yediklerini, şimdi de artık sindirmeleri gerektiğini söyleyerek bu durumu eleştirmiştir. Bu alanda gelecekteki çalışmaların başarısı bütünüyle, topluma ve toplumun gelişme yasalarına ilişkin, bilim temeline dayanan ciddi kuramların ortaya çıkıp çıkmamasına bağlıdır. Batılı toplumsal ruhbilim, hem deneyimciliğin düzeyini yükseltmeye, hem de ruhbilime ve toplumsal ruhbilime ilişkin çeşitli görüngüleri açıklamaya yönelik ilk girişimlerini yapıyor. Bununla birlikte, bu kuramların yöntembilimsel ilkeleri son derece değişken. Çünkü, felsefeleri ve toplumbilimleri, toplumun gelişmesinin ve üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin temel yasalarını açıklayan bir ana bilimsel kavrama sahip değildir.

Marksizm ve Toplumsal Ruhbilim

Toplumsal yasaların bilimi olarak tarihsel materyalizm, SSCB'de toplumsal ruhbilimin yöntembilimsel temelini oluşturur. Toplumsal ruhbilimin en önemli ilkelerinden biri, yani çeşitli insan topluluklarında karşı-

lıklı ilişki, etkileşim ve iletişim sırasında ortaya çıkan ruhsal olayların toplumsal bir temeli olduğu ilkesi, ilk olarak Marx, Engels ve Lenin tarafından incelenmiştir.

Bilimsel sosyalizmin kurucuları, toplumdaki bağımsız grup ve sınıflardaki bireylerin ruhsallığı üzerinde dikkatle durdular, bir dizi toplumsal-ruhsal olayın özgül niteliğini açıkladılar ve çağdaş sınıf toplumunda bu olayların davranış üzerine yaptığı etki sorusunu, halkın etkin yeri ve etkinliği şeklinde formüle ettiler. Marx ve Engels, ortak çalışmaları olan *Alman İdeolojisi*'nde ve *Manifesto'da,* ayrıca Marx *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Kapital*'de toplumsal grupların biçimlenmesi sorununu incelediler ve çeşitli halk grupları ile bireyler arasındaki ilişki sorunlarının çözümünde sınıf ilkesinin izlenmesine dikkat çektiler. Marx ve Engels bu konulara kapitalist ve sosyalist toplumda ortaklaşa çalışmanın etkinliği olarak da değindiler. Aynı zamanda iş etkinliği sürecinde, bir yandan zorlayıcı iş koşullarında, öte yandan birey için kendi gizil güçlerini ve yeteneklerini ortaya koymasına fırsat veren özgür iş koşullarında, bireylerin ve grupların etkinlik dereceleriyle de özellikle ilgilendiler.

Bu çalışmalarla ilgili bilgiler, marksizmin toplumsal gelişmede ruhsal etkenleri atladığını, salt maddi etkeni ele aldığını öne süren bazı günümüz burjuva bilim adamlarının görüşlerinin yersizliğini göstermektedir. Yabancı bazı felsefeci, toplumbilimci ve ruhbilimcinin yaptığı ve aynı derecede yanlış olan bir kabul de, sınıf ilişkilerinin ve toplumsal gelişmenin yasalarıyla uğraşan marksizmin, bireyin ruhsal çözümlemesine dikkat etmeyerek «insan etkeni»ne önem vermediğini, marksizmin bireyi sözde toplum içinde erittiğini, toplumsal ilkelere kurban ettiğini düşünmektir.

Marx, Engels ve Lenin'in çalışmalarında, toplumun

ortaya çıkışı ve gelişmesine ilişkin bilimsel kuramdan başka, farklı sınıflar, uluslar, katmanlar ve toplumsal grupların toplum ruhbilimi açısından hem olabildiğince derin çözümlemelerini, hem de toplumsal varoluş ile toplumsal bilinç arasındaki ilişkilerin açıklamasını da buluyoruz. Marx ve Engels'in çalışmalarında toplumsal bilimler tarihinde ilk olarak, toplumun, bireylerin yığılması şeklinde ya da kişilerin bireysel toplamları olarak değil, bu bireyleri birbirlerine bağlayan ilişkiler, bağlantılar ve durumların özel bir toplamı olarak göründüğü belirtilmekteydi.

Marx'a göre, bireyler benzer ya da farklı toplumsal ilişkilerin ürünleri oldukları için birbirlerine benzerler ya da birbirlerinden farklıdırlar. Bunu şöyle belirtir: «İnsanın özü, tek tek her bir bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir, kendi gerçekliği içinde toplumsal ilişkilerin oluşturduğu bir bütündür.» (*) Bireyin temel kişisel niteliklerinin doğası dendiğinde, her zaman kişiler arasında varolan ve günümüzün dünyasına özgü karmaşık ilişkilerin (sınıfsal, toplumsal, ekonomik, politik, kültürel, vb) özgün bir yansıması anlaşılır. İşte bu doğanın incelenmesi ve anlaşılması, ancak Marx'ın bu yaklaşımıyla tam olarak mümkün olmuştur. Buna göre her birey, toplumda kurulmuş ilişki sistemleri içinde her zaman belli bir toplumsal ortamda, belli bir sınıfta, belli bir yerde yaşayan bir kişidir.

Her bireyin ana kişilik özelliklerinin toplumsal bir temeli olduğu savı, marksist toplumsal ruhbilimin temel taşlarından biridir.

(*) Karl Marx, **"Feuerbach Üzerine Tezler"**; Karl Marx-Friedrich Engels **Toplu Yapıtlar**, cilt 5, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 4.

Bir kişinin içsel dünyası, onun dış dünyayla, yani toplumla olan bağlarının özgün doğası aracılığıyla kurulur. Bir kişinin bireysel bilinci, toplumun ideolojik, politik, toplumsal ve tinsel değerleri tarafından koşullandırılır: «...Bir bireyin gelişmesini, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak bağlantılı olduğu öteki bireylerin gelişmesi belirler... Tek bir bireyin tarihi, kendisinden önce yaşamış ya da çağdaşı olan bireylerin tarihinden ayrılamaz, tersine onun tarafından belirlenir.» (*) Bu sözcükler, kişilerin bireysel özellikleriyle ilgili çalışmalarda doğru bilimsel görüşün anahtarlarıdır. Marx ve Engels devam ediyor: «Birey, toplumsal bir varlıktır. Yaşamın, başkalarıyla birlikte gerçekleştirilen toplumsal belirtilerinde doğrudan doğruya görünür olmasa bile, bireyin yaşam belirtileri, aslında toplumsal yaşamı açıklar ve saptar.» (**)

SSCB'de günümüz toplumsal ruhbiliminin yöntembilim ilkelerinin biçimlenmesinin tarihi, insan, bilinç, etkinlik konularındaki çalışmalarda marksist felsefe ilkelerinin verimliliğini kanıtlar. Marx, Engels ve Lenin'in yapıtları, ruh ve bilinç sorunlarına marksist yaklaşıma egemen olmalarında Sovyet ruhbilimcilere yardımcı olduğu gibi, onlara özgül toplumsal ruhbilim olgularının çözümlenmesinde diyalektik materyalizmin ilkelerini nasıl kullanacaklarını da öğretti.

Lenin'in yapıtları, her zaman, bilimsel ruhbilim düşüncesinin bir kaynağı olarak kalmıştır. Bu yapıtlar, Sovyet ruhbilimcilerine kalıcı bir başvuru kaynağıdır ve karmaşık güncel sorunlara, doğru yöntembilimsel yaklaşım için yolgöstericilik yaparlar.

(*) Karl Marx ve Friedrich Engels, "Alman İdeolojisi"; **Toplu Yapıtlar**, Cilt. 5, s. 438.

(**) Karl Marx; "1844-Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları"; **Toplu Yapıtlar**, Cilt: 3, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 303.

Lenin, her zaman kitlelerin duygu durumuna gereken önemi vermiş, halkın istekleri ve bağımsız katmanları üzerinde çalışmıştır. Aynı zamanda, her katman ve grubun ruhsallığında özgül özelliklerini ve ayırıcı niteliklerini anlamak için halka titiz bir sabır ve özenle yaklaşımı öğrenmenin gereğini de vurguladı. Sosyalist üretim biçiminde yönetsel ruhbilimin yöntembilimsel ilkelerini saptamanın öneminden sözederken Lenin, bir önderin ana özelliklerinin, halkla birlikte çalışabilme yeteneğinde olmak ve bireysel, ortaklaşmacı ve toplumsal ruhbilimin temellerini bilmek olduğunu sık sık vurgulamıştır.

Lenin'in çalışmalarında, bireylerin karakterine ilişkin derin çözümlemelerin ve buna dayalı olarak insan davranışının genel eğilimlerine ilişkin öngörülen çarpıcı örnekleri bulunmaktadır. Lenin'in karakterle ilgili gözlemlerinin diyalektiği şu yönde gelişir: Davranışın çözümlemesinden, bireyin karakter ve ruhsallığı içindeki bireşimine doğru; bilinen karakterden öngörülen ve halen beklenen davranışa doğru. Lenin'in yazıları, hayalcilerin, ünvan düşkünlerinin ve kendilerine karşı özellikle acımasız olduğu gevezelerin sayısız kapsamlı ve özlü betimlemeleriyle doludur.

Lenin'in yazıları, toplumsal ruhbilimin ana sorunlarından biri olan birey konusuna bilimsel yaklaşımın temellerini de içerir. Onun birey yorumu, Marx'ın insanı tüm toplumsal ilişkilerin toplamı olarak ele alan savını geliştirir.

Bireyin etkinliği üzerine çalışan Sovyet ruhbilimcileri, Lenin'in, düşüncenin doğal etkinliği, iş etkinliğinden doğan bilincin kökeni, toplumsal yaşamın maddi koşulları tarafından yönlendirilen toplumsal oluş konularındaki düşüncelerini kullanırlar. Bireyi mekanik olarak yorumlayanlara karşı çıkarken ve insan etkinliği-

nin niteliğini ve doğasını gizemli hale getirmeye çalışan çeşitli idealist çabalarla savaşırken de, Sovyet toplumsal ruhbilimi, Lenin'in, insan davranışlarını yalnızca biyoloji temeline dayanarak açıklamaya çalışan eğilimlere yönelttiği eleştiriyi kaynak alır.

Bireyin kendi etkinliğinin, çevresindeki dünya ile etkileşimde bulunurken, yani etkinliği sırasında ortaya çıktığı biçimindeki açıklaması ile Sovyet toplumsal ruhbilimi, birey sorununun diyalektik materyalist açıdan çözümlenmesinde önemli bir yol almıştır.

«*Halkın Dostları Kimlerdir ve Sosyal Demokratlarla Nasıl Savaşırlar?*» adlı kitabında Lenin, ruhbilimi, «düşüncelerin gidişinin, nesnelerin gidişine bağımlı olduğunu» anlatan bir bilim olarak tanımladı. «*Materyalizm ve Ampiriyokritisizm*» ile daha sonraki «*Felsefe Defterleri*» adlı çalışmalarında maddi ruhbilimin felsefe temelinde biçimlenen düşünce kuramının ana noktalarını açıkladı. Yukarıda sözü edilen çalışmalar, ruhbilimin ve bilgibilimin (= gnoseoloji) en önemli sorunlarını, hepsinden çok da, ruhsallığın toplumsal temeli ve öznelden nesnele, bireyselden toplumsala doğru ilişkilere yansıyan düşünceler gibi sorunları çözecek ana olasılıkları tanımladı.

Bu çalışmalar, dış etkenlerin, bir kişide ortaya çıkan içsel ruh durumu şeklinde nasıl dönüşüme uğradığını, düşünceye nasıl yansıdığını anlamalarında bilim adamlarına yardımcı oldu; ayrıca bireyin yapısı içinde toplumsal ruhbilime ilişkin olanla tipik olarak bireysel olanın, kişisel bir önem taşıyanla toplumsal olarak değerli olanın nasıl ve hangi yolla birleştiğini anlamalarına da yardım etti.

Lenin'in öğretisi ışığında, bireyin gerekirci açıdan yorumu, bireyin biçimlenmesi sürecine tarihselci bir açıdan yaklaşımdır. Erken çocukluk döneminde, birey,

toplumsal ilişkilerin tarihsel olarak biçimlenmiş olduğu bir sisteme, hazır bir ortama girer. Daha sonraki gelişmesi de özgül bir dünyada ve özgül bir toplumsal çevrede yeralır; onu bir birey olarak biçimlendiren de budur. Örneğin, Çarlık Rusyası'nda bireyin biçimlenişinin koşullarını Lenin şöyle belirlemişti: «Eski toplumun dayandığı ilkeler şunlardır: Ya yağmalan ya da yağmacı ol, ya başkaları için çalış ya da başkalarını kendin için çalıştır, ya köle ol ya da köle sahibi. Doğal olarak kişiler annelerinin sütü ile birlikte böyle bir toplumu da sindirmek üzere yetiştiriliyorlardı. Ruhsal yapı, alışkanlıklar, kavramlar şöyle diyordu: Siz ister köle sahibi olun, ister köle, isterse de bir küçük mülk sahibi, bir önemsiz işçi, küçük bir memur ya da bir aydın, kısacası her kim olursanız olun, sizi yalnız kendiniz ilgilendirir, başka birisi için parmağınızı kımıldatmaya değmez.» (*)

Bununla birlikte Lenin'in işaret ettiği gibi, birey, toplumsal çevrenin edilgen bir ürünü değil, etkin bir parçasıdır. Birey, iç dünyası yoluyla toplumsal deneyimlerini geliştirme işini başarır. Etkinlik, bireyin gereksinimlerinde ve tipik davranış kalıplarında, yani dış gerçeğin dönüştürülmesini amaçlayan çeşitli etkinliklerde ortaya çıkar. Herhangi bir bireyin etkinliği, onun yaşamında tuttuğu yer ile bu yerin bilincine ne ölçüde vardığına bağlı olarak edindiği görüşler şeklinde dışa vurulur. «İnsanın bilinci, dış dünyayı yalnızca yansıtmakla kalmaz, onu yaratır da.» (**)

Bir kişinin en önemli ve en tipik görünümlerinden biri olan bireyselliği, onun karakterinin, egemen duygu-

---

(*) V.I. Lenin, "Gençlik Birliklerinin Görevleri" **Toplu Yapıtlar**, Cilt. 31, Progress Publishers, Moskova, 1982, s. 293-294.

(**) V.I. Lenin, "Hegel'in Mantık Bilimi Kitabının Özeti.", **Toplu Yapıtlar**, Cilt. 38, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 212.

larının, davranışlarını etkileyen güdülerinin ve oluşmuş yeteneklerinin benzersiz bir bileşimidir. Lenin, sosyalizmin insanların kişiliklerini aynı düzleme getirmeyi öngörmediğini sık sık belirtir: «Biz, deneyler ve sonuçları insanların eşit olmadığını kanıtlamıştır derken, buradaki eşitlik sözüyle kastettiğimiz, yeteneklerin eşitliği veya fiziki dayanıklılık ve zihin yeteneklerinin *benzerliğidir.*»

«Kuşkusuz, bu açıdan insanlar eşit *değildir.* Duyarlı kişilerin ve sosyalistlerin hiçbiri bunu unutmaz.» (*)

Lenin'in kitlelerin duygu durumuna ilişkin dinamikler sorununu titizlikle işlemesi, marksist toplumsal ruhbilim kuramına önemli bir katkı olmuştur. Böylece, «toplumsal karşı çıkış alevlerinin, bir orada, bir burada parlaması»nı gözlemleyen Lenin, şöyle bir yasa ortaya koymuştur: Önemsiz eğilimler bile aynı yöne, nesnel çıkarların bilindışı sesine doğru yönelir ve tek bir akımda toplanırlarsa, önünde durulmaz bir sel ortaya çıkar.

İşte buradan, toplumsal ruhbilim yasalarının, farklı tarihsel koşullardaki görüntüleri hakkında bilimsel sosyalizm klasiklerinin kuramsal mirasının çok önemli savlar ve tartışmalar içerdiğini görüyoruz.

Sovyet Toplumsal Ruhbiliminin Gelişmesi

Ekim Devriminin hemen ardından, toplumsal ruhbilim sorunlarına bir ilgi ortaya çıkmıştır. Bu ilgiyi artıran şey, halkın ruhsal durumunu da hissedilebilir derecede etkilemiş ve geliştirmiş olan büyük toplumsal gelişmeler olmuştur.

Ruhbilimciler, eski geleneksel ruhbilimin karakteristiği olan ve hem zamanın hem de uzayın dışında ka-

---

(*) V.I. Lenin, "Eşitlikten Sözeden Liberal Bir Profesör", **Toplu Yapıtlar, Cilt. 20, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 144.**

lacak şekilde «genel anlamda insanı» ele almayı artık yeterli bulmamaya başladılar. Araştırmacıların dikkati belirli tarihsel ve toplumsal koşullarda oluşmuş, özgül, gerçek bireye yöneldi. Çalışmalarında toplumsal ruhbilimin çerçevesini çizmiş olan, yabancılardan Wilhelm Wundt, Gabriel Tarde, William McDougall, Emile Durkheim ve Gustave Le Bon ile Rusya'dan Mikhail Lavrov, Nikolay Mihaylovski, Lev Petrozitski, de Roberti ve D.N. Ovsyanikov - Kulikovski'nin incelemelerinde bu ilginin karşılanabildiği görüldü. Ancak, bu bilimsel okullar, yöntembilim açısından temelsizdiler, felsefi dayanakları da tutarsızdı. Çünkü bu okullar toplumsal gelişmenin yasalarını çözümlerken sınıf yaklaşımının yerine özel bir etnik grup, vb. koyuyorlar, insan etkinliğinin «güdü»lerini «halkın ruhu», «ulusal ruh» gibi kavramlarla açıklıyorlardı. Bütün bu nedenlerle, devrim sonrasında bu akımların doğrudan doğruya sürmesi ya da gelişmesi olanaksız olmuştur.

Devrim sonrası ilk dönemde refleksoloji, insan davranış bilimleri içinde belirgin bir rol oynamaya başladı.

Refleksoloji, ünlü bir Rus nöropatoloğu ve ruh hekimi olan Bekterev tarafından kurulmuş, doğabilimsel bir ruhbilim okuluydu. Refleksoloji kuramı, bilinçli ya da bilinçdışı, her tekil düşünce sürecinin, er geç davranışlarda kendini gösterdiği şeklindeki sava dayanır. Refleksoloji, kişinin eylemlerinin dış özelliklerini, yüz anlatımlarını, devinimlerini, ses ve konuşmalarını; geçmişte ya da o anda kişinin davranışını belirleyen biyolojik, fiziksel ve özellikle toplumsal etkilerle bağlantılı olarak çözümlüyordu.

Bununla birlikte, yüksek karmaşık sorunlar, örneğin en başta bireyin amaçlılığını biçimlendiren mekanizmalar, birey ile toplumsal çevre arasındaki etkileşimin özgül nitelikleri, bireysel ve grup içi davranış stan-

dartlarının oluşmasıyla ilişkin yasalar, vb. sorunlar incelenirken, uygulamada bu yaklaşım, refleksolojiyi dünya ile yaşam arasındaki bağlardan yalnızca en temel olanların açıklanmasıyla sınırlandırdı. Bunun bir sonucu olarak, toplumbilim biyoloji tarafından, ruhbilim de fizyoloji tarafından yutulmuş oluyordu. İnsanoğlunu temelde fizyolojik bir tür olarak kabul eden Bekterev, toplumu da basit bir fizyolojik makine olarak düşünüyordu. Aynı zamanda kitle ruhbilimi yasalarını, süredurum, etkiyle tepkinin eşitliği gibi temel doğa yasalarına indirgemeye çalışıyordu. Organik ve inorganik dünyalar arasında ya da bireyin biyolojik ve toplumsal yapıları arasında varolan temel farkı görmeyen Bekterev, bulunmuş fiziksel ve biyolojik yasaları sürekli olarak evrenselleştirdi, yeni yasalar buldu. Ayrıca, bağlılık, üretim, seçme gibi sayısız ilkeler oluşturdu ve hem bireyin, hem toplumun gelişmesinde bu ilkelerin geçerli olduğuna inandı. Sonuç olarak Bekterev'in bireysel ve toplumsal gelişimin evrensel yasalarını bulma girişimi başarısız oldu, izleyicileri ve yandaşları da bu tip yasaların varlığını kanıtlayamadılar.

Refleksoloji yaklaşımının özgül bir bireye uygulanması bile bir soyutlamaydı, çünkü bu yaklaşım bireyi yalnızca fizyolojik bir etkileşimler yumağı olarak görüyor ve bireyin davranışlarını bir bütün olarak ele almıyordu. Topluma refleksolojik açıdan bakmak ve onu bütünüyle biyofizyolojik sistemlerin bir toplamı olarak görmek daha da mantıksızdı. Toplumsal ruhbilimin sorunlarına bu şekilde yaklaşmanın 1920'li yıllar için çok tipik olduğunu da belirtmek gerekir. O dönemin ünlü Amerikalı biyoloğu Charles Child'in, en açık biçimde toplumsal süreçlerin biyolojik kökenli olduğu formülasyonunu ileri süren tezlerinden refleksologlar geniş alıntılar yaptılar. Refleksologlar, Child'in organizmada gö-

rülen her sürecin toplumda da aynı şekilde ortaya çıktığı savından etkilendiler. Gerçekte Child, organizmanın sürekli olarak fizyolojik görüş açısından tanımlanıyor olmasının insan toplumuna da uyarlanabileceğine inanıyordu. Toplumsal bütünleşme insan organizmalarının dinamik bir bütünleşmesiydi, insan organizması ise gözeler, dokular ve organların bir bütünleşmesiydi. Bu yüzden Child, gözeler düzeyinde olsun, en büyük çağdaş devletler ve uluslar düzeyinde olsun, bütünleşmenin genel yasa ve süreçlerinin benzer ya da özdeş olduğunu açığa çıkarmayı umuyordu.

Materyalist toplumsal ruhbilimi savunun marksist eleştiri, Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'ine dayanarak refleksolojinin yöntembilimsel önkoşullarını ortaya çıkardı; «Toplumbilimleri alanında bu biyolojist ve enerjetist terimler dizisi kadar hiçbir katkısı olmayan, olamayan, onlardan daha kısır, daha cansız, günü geçmiş herhangi bir şey düşünülebilir mi? Gerçekten de bu kavramlar kullanılarak toplumsal görüngüler *sorgulanmaya* çalışılamaz, toplumbilimlerin *yöntemi* açıklığa kavuşturulmaya kalkışılamaz. Bunalımlar, devrimler, sınıf savaşımları vb. olaylara enerjetist ya da biyo-sosyolojik yaftalar asmaktan daha kolay bir şey yoktur. Fakat böyle bir işlemden daha kısır, daha günü geçmiş ve daha cansız bir şey de yapılamaz.» (*) Biyolojik kavramların genel bir biçimde toplumbilimler alanına taşınmasının ancak «edebiyat yapmak olduğu» şeklindeki marksist sav, toplumsal ruhbilim alanında mekanist ve idealist kurama karşı savaşta bir silah olarak kullanılmıştır.

Toplumsal ruhbilimin karşılaştığı sorunları Vasilyev'in «biyolojik toplumbilim»i, Reisner'in «kitle ruhbi-

(*) V.I. Lenin, "Materyalizm ve Ampiryokritisizm", **Toplu Yapıtlar**, Clit. 14, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 327-328.

lim»i, Voytolovski'nin «topluluk ruhbilimi» de çözümlemeyi başaramadı. Temelde idealist bir akım olan bu öğretiler, sonuçta toplumbilimdeki ruhbilim okulunu «reflekslerin dili»ne çevirme çabaları olarak kaldılar.

En başından beri, Sovyet hükümeti yeni sosyalist toplumun üyelerinin eğitim ve öğretiminde büyük güçlüklerle karşılaştı. Sosyalist devrim, iç savaş ve barışçı yapılanma dönemlerinde yeni bir birey tipi ortaya çıktı ve biçimlenmeye başladı. Böylece önceki düşünürlerin özgür, uyumlu ve her yönde gelişen birey düşleri sonunda gerçekleşebilir hale geldi.

Toplumsal ruhbilimin en önemli sorunlarından biri olan, birey ile örgütlü topluluk arasındaki ilişkiler konusuyla, 1920'li ve 1930'lu yıllarda ve başta çocuk ve okul toplulukları araştırmaları ile, Sovyet ruhbilimcilerinin de ilgilenmesi son derece doğaldı. Çocuk topluluğunun kurulması ve biçimlenmesi, eğitimin temel görevi olarak ortaya kondu. Dahası, Sovyet ruhbilimcilerin çalışmaları, bireyi yalnızca grubun ortak etkisinde kalan, ortaklaşa etkiye maruz bir nesne olarak değil, aynı zamanda grup içi ilişki ve süreçlerin gidişini etkileyen, etkin bir kavram olarak kabul etmeye belirgin bir eğilim gösterdiler. Marksist toplumsal ruhbilim, bireyin topluluk içinde önceden belirlenmiş bağımlılığına, bireyselliğinin toplulukta baskılanmasına ya da toplum içinde erimesine inanmaz; grup içinde bireyin bilinçli, etkin durumuna, bireyselliğinin ortaya çıkmasına, «ben» ile «biz»in, «benimki» ile «bizimkinin» bireşimine inanır. Bu savlar, daha sonraki yıllarda yürütülen birey ve toplulukla ilgili araştırmaların temelini oluşturduğu gibi, toplumsal ruhbilim çalışmalarının da ana yol gösterici çizgisini oluşturdu. Ancak bu bakış açısı yoğun bir araştırma döneminden ve keskin tartışmalar sürecinden sonra kazanıldı.

Bireyin kişisel özelliklerinin biçimlenmesi sorunu, ruhbilimde her zaman önemli bir yer tutmuştu. 1920' lerde ve 1930'larda bu alanda iki akım ortaya çıktı, bunlardan biri kişiliğin tümüyle biyolojik, ötekiyse toplumsal olarak belirlendiğini öne sürüyordu.

«Biyogenetik»in temsilcileri (Y.A. Arkin, I.A. Aryamov ve P.P. Blonski), bireyin ruhsal gelişiminin kendiliğindenliğine ve eğitimde bağımsızlığına inanıyorlar, eğitimi yalnızca kimi doğal, kalıtsal, ruhsal niteliklerin ortaya çıkmasını hızlandıran ya da yavaşlatan bir dış etken olarak görüyorlardı. Öte yandan «sosyogenetikçiler» (A.S. Zaluzni, S.S. Molozavi ve A.B. Zalkind) ise, bireyin kişilik özelliklerinin yapısını yakın çevrenin belirlediğini, bireyin bütün uyum sağlayıcı davranış mekanizmalarının kendi kendine biçimlendiğini ileri sürüyorlardı. Dahası, bireyin toplumsal biçimlenme ve gelişmesinde en büyük yeri tutan etkenler üzerinde durmadılar, bunları önemsiz olarak tanımladılar. Marksist filozoflar şu önermeden yola çıkıyorlardı. «Kendi çevreme karşı gösterdiğim tavrım, bilincimdir.» Ancak sosyogenetikçiler bu sözü başka bir şekle soktular: «Kendi çevreme karşı gösterdiğim tavrım, uyumumdur, davranışımdır.» Bu yaklaşım, bilincin özgül toplumsal ilişkilerin sonucu olduğu gerçeğini görmezden geliyor, sırasında bilincin, bireyin davranış edimlerini ve toplumsal çevreyle karşılıklı ilişkilerini düzenleyen güçlü bir etken olduğunu gözden kaçırıyordu.

1920'lerde birçok ruhbilimci, gerek topluluğun davranış yasalarının, gerekse üyeleri arasındaki karşılıklı ilişki kalıplarının, biyoloji ve topluluk refleksolojisi yasaları içinde aranması gerektiği sonucuna varmıştı. Topluluk, ortak uyaranlara birlikte tepki veren ve karşılıklı ilişkiler içinde bulunan bir insan grubu olarak tanımlandı. Bu nedenle, araştırıcılar bu «ortak» öğeyi

ararken, topluluk refleksolojisi adı altında, toplumsal görüngüleri biyolojik olarak kavrama noktasına geldiler.

Biyogenetikçiler olsun, sosyogenetikçiler olsun, bireyin kendi toplumsal çevresi içindeki gelişmesinin yeterli bir tablosunu çizemedikleri gibi, bireyin, kişiliğinin gelişmesinde topluluğun oynadığı rolü de bulgulayamadılar. Toplumsal ruhbilimin gelişmesi yavaşladı, çünkü sosyalist çalışma topluluğunda bireyi eğitme göreviyle bireyin temelde bireyselci, idealist ve mekanist yorumu arasında bir ikilik ortaya çıkmıştı. Bu çelişki, daha sonraki yıllarda, esas olarak, önemli Sovyet eğitimbilimcisi A.S. Makarenko'nun çalışmalarıyla başarılı olarak çözümlendi.

Böylece, marksist bir toplumsal ruhbilim yaratma çabaları gözle görülür bir başarı sağlayamadı; çünkü bu alanda çalışan bilim adamlarının, toplumsal ruhbilimde varolan ve refleksoloji, Freudçuluk ile öznel deneyimci toplumbilimden oluşan seçmeci bileşimi ortadan kaldırmayı sağlayacak yeterli diyalektik materyalizm bilgileri yoktu. Toplumsal ruhbilim araştırmalarının yöntemleri de bilimin geniş hedefleri için yetersiz kalıyordu.

Toplumsal ruhbilimin gelişmesini engelleyen etkenlerden ikisi çevre koşullarıyla ilgiliydi.

Birinci olarak, Rusya'da devrim sonrası dönemde genel ruhbilimin gelişmesinin temel nitelikleri, eski, bütünüyle bireyselci ve idealist olan ruhbilimin tam tersi özellikteydi. Eski ruhbilimin bireyselci olmasına karşılık, yeni ruhbilim bir toplumsal ruhbilim olmalıydı. Fakat madem ki ruhbilim bütünüyle toplumsal bir bilimdi, o halde *özgül* bir toplumsal ruhbilime gerek var mıydı? Bazı kişiler bu soruyu çok yerinde buluyorlardı. 1920'lerde durum, daha önce anlattığım nedenler yüzünden de iyice karmaşıklaştı, toplumsal ruhbilim, yalnız-

ca insan kişiliği ile biyolojik organizma arasındaki farkları değil, aynı zamanda insan ile toplum arasındaki farkları da mekanik bir yolla ortadan kaldıran ve doğa, insan ve topluma ilişkin bütün bilimleri refleksoloji bayrağı altında toplayan refleksologlar, bu dönemde toplumsal ruhbilimde tekel kurmuşlardı.

Toplumsal ruhbilimin gelişmesini engelleyen ikinci çevre koşulunuysa; bilimin toplumsal ruhbilim olaylarını incelerken, toplumsal görüngüleri ruhsallaştırma yoluyla kendisini tarihi materyalizmin yerine koyma eğiliminde olacağı şeklindeki sürekli kuşkular oluşturmuştur.

Kuşkusuz, bu endişelerin, toplumsal ruhbilimin gerçek ana konusundaki ya da araştırdığı özne ve nesnedeki değişkenlik ve bulanıklıktan kaynaklandığını düşünmek yanlış olacaktır. Daha 1920'li yıllarda bir dizi ruhbilim sorunu, doğru bir biçimde, toplumsal ruhbilimin sorunları olarak formüle edilmişti: Topluluk içindeki ruhsal ilişkiler sorunu, topluluk davranışının biçimleri sorunu, örneğin sınıf dayanışmasının, zıtlaşmanın, düşmanlığın ,kahramanlığın, vb. ruhbilimsel belirlenmesi gibi. Toplumsal ruhbilimin kavramsal temellerini araştırmakla ilgilenen Sovyet bilim adamları, toplumsal ruhbilimin, tarihsel materyalizmin yerine geçmek bir yana, topluluk içindeki toplumsal davranışın ruhbilimsel kalıplarının sistemini ince ince işleyerek tarihsel materyalizmi geliştirebileceği sonucuna vardılar.

Nadejda Krupskaya'nın Çalışmalarında Ruhbilim Soruları

Lenin'in eşi ve arkadaşı olan tanınmış Sovyet eğitimcisi Nadejda Krupskaya, Sovyet eğitim sisteminin örgütlenmesine yardımcı olmuş, Sovyet ruhbiliminin te-

mel ilkelerinin titizlikle işlenmesinde çok büyük katkılarda bulunmuştur. Krupskaya'nın çalışmaları, başta topluluk ile ilgili sorular olmak üzere, ruhbilimin önde gelen konularına yönelik çok derin ve önemli bildiriler içerir. Çocuğun kişiliğinin biçimlendiği karmaşık süreçte okul topluluğunun yaşamsal rolü savını ilk öne süren de o olmuştur. Krupskaya, sosyalist eğitimin sorunlarını ince ince işlemiş, «bir topluluk içinde yaşama ve çalışma yetisi»nin önemini vurgulamıştır. Böylece Makarenko ile birlikte, sosyalist eğitimde güçlü ve kesin bir etken olan topluluk kuramının bilimsel temellerini kurmuştur.

«Biz» diye yazıyordu, «çocuklarımızın tam olarak gelişmiş, fiziksel ve ruhsal yönden güçlü insanlar olarak yetişmelerine, bireyci değil ortaklaşmacı olmalarına, toplulukla çatışmak yerine onun gücüne ve onu güçlendirmelerine çalışıyoruz... Biz, çocukların kişiliğinin ancak topluluk içinde tam ve kapsamlı olarak gelişebileceğine inanıyoruz. Topluluk, çocuğun kişiliğini yoketmez, ama eğitimin niteliğini ve içeriğini etkiler.» (*)

Krupskaya'ya göre ortaklaşmacılık yalnızca toplumsal ilişkilerin basit bir özelliği değil, sosyalist ahlakın ilkelerinden biri, sosyalist toplumun ahlaki bir davranışıydı. Sosyalist toplumun gerçekten gelişmesi için gerekli olan ortaklaşmacılık eğitiminin nesnel olarak zorunlu olduğunun doğru biçimde saptanmasında, Krupskaya, ortaklaşmacılığı Sovyet bireyinin en belirleyici özelliği olarak seçti ve bu görüşünü ayrıntılı olarak açıkladı: «Ortaklaşmacılık; yoldaşlık, karşılıklı yardımlaşma, iyi örgütlenme, iyi disiplin demektir... Okullarda,

(*) N.K. Krupskaya, «Bir Eğitim Sorunu Olarak Öncü Hareketi» on ciltte **Eğitim Çalışmaları**, cilt. 5, Moskova 1959, s. 205 (Rusça)

çocuklara ortak hedefler ve ortak görevler arasında ilişki kurmanın, bu görevleri çözümlemede birleşik gücü kullanmanın öğretilmesi gerekir... Yoldaşça bağlılık ve toplu olarak iş görme alışkanlığı, yeni insanı, yani ortaklaşa düşünen ve ortaklaşa hisseden çocukları yaratır... Çocukların yaşamayı ve çalışmayı örgütlü bir biçimde öğrenmeleri gerekir, bu da bilgi ve okul olmaksızın başarılamaz.» (*)

Krupskaya Sovyet öğretmenlerine seslenirken, kişiseli toplumsala bağımlı kılmak için insanları eğitmek, yani ortaklaşmacı kişiler yetiştirmek gerektiğini anlatmıştır. Dahası, eğitimden sözederken, arkadaşlığın, gönüllü toplumsal etkinliğin ortaklaşa çalışmanın ve ortak hedefler için çalışma yetisinin gözden uzak tutulmaması gerektiğini özellikle vurguladı. Sosyalist ilişkilerin gerçek temelinde, birleşik ve toplumsal olarak yararlı etkinlik düşüncesi yatar. Okul yaşamı ve ilkokul topluluklarının (sınıflar, kollar ve gruplar) etkinliğine katılım, bu yetilerin kazanıldığı ve biçimlendiği ortamlardan biridir. Gerçek bir çocuk örgütünün varlığı, eğitim yönünden özel bir önem taşır. Önce çocuk, daha sonra ise ergen ve genç, bir bütün olarak ele aldığı topluluğun ortak amaçlarının çıkarlarını düşünmeye alışır, üstelik burada topluluk yalnız kendi birincil topluluğu değil, aynı zamanda bütün okuldur. Krupskaya, her çocuğun olabildiğince erken olarak ortaklaşa yaşama katılması gerektiğini vurgulamıştır. Öncüler örgütünün önderleri, öğretmenler ve anababalarla yaptığı tartışmalarda da sürekli olarak üzerinde durduğu nokta şudur: Bir öğrencinin sınıf ya da okul topluluğunda örgütlenen yaşantısı, onun tam bir insan, bir savaşçı, bir

(*) N.K. Krupskaya, «Sovyet Okulu», on ciltte **Eğitim Çalışmaları** cilt 2, Moskova, 1985, s. 198-199 (Rusça)

yurtsever, ortak bir amaca tüm yüreğiyle katılma yeteneğinde bir kişi olup olmayacağını belirleyecektir.

Buradan çıkan en önemli sonuç, «öğrencilerin her etkinliğinin ortaklaşmacı nitelikte olması gerektiğidir. Oyunlar, iş, çalışmalar ve öteki etkinlik türleri öyle örgütlenmelidir ki, ortaklaşmacı ilkelerin oluşumu ilerlesin, arkadaşça destek ve karşılıklı yardım ruhu gelişsin ve güçlensin, gerektiğinde kendini topluma bağımlı kılma yetisi cesaret kazansın. Krupskaya, ortaklaşa etkinliği bireyin karşısına koyma yaklaşımına karşı öğretmenleri uyarmıştır. Birlikte çalışmanın sonuçları, her bireyin çalışmasının niteliğinden başka bir şeye bağlanamaz, her öğrenciye öğretim sırasında bu gösterilmelidir.

Krupskaya, sporda ve çeşitli alanlardaki yarışmalar sırasında Öncülerin, Gençlik Birliklerinin ve öteki toplulukların örgütlenmesinde ve ayrıca okul toplantılarında çocukların birlikte yaşadıkları deneyimlerin büyük önemi olduğunu belirttiği gibi, sınıf topluluğundaki bağlılık açısından okul topluluklarının taşıdığı önemin de altını çizmiştir. Çeşitli yararlı toplumsal etkinliklere eşlik eden ortaklaşa duygusal deneyimler, topluluğun daha iyi biçimlenmesini sağlar, öğrencileri birbirlerine yakınlaştırır ve onlara kendilerini başka kişilerin yerine koyabilmeyi öğretir.

Krupskaya ergenliği, bireysel çabaların kendini doğrulamaya ve kendini gerçekleştirmeye yöneldiği bir dönem olarak tanımlamış; bu sınıflarda yoğun örgütleyici, ideolojik ve eğitsel çalışmaların gerekli olduğuna, öğretmenlerin ve eğitimcilerin dikkatini çekmiştir. Ona göre, çalışma örgütlenmesi öyle bir tipte olmalıdır ki, birinci olarak çocukların yetenek ve becerilerini ortaya çıkarmaya yardımcı olmalı, başarılarını pekiştirmeli, daha fazla çaba harcamalarında onlara yol göstermeli, ikinci olarak da bu örgütlenme tüm öğrencileri kapsa-

malıdır. Krupskaya'nın tüm eğitsel etkinliği, gerçek özgür bireyin gelişmesinin yalnızca topluluk içinde, hatta şimdiki yeni sosyalist topluluk içinde mümkün olduğunu kanıtlamayı amaçlamıştı. Krupskaya, toplumsal ilişkileri açıklamada biyoloji ve fizik kurallarının mekanik olarak uygulanmalarına karşı çıkmıştır. Bu nedenle, topluluğu karşılıklı değiştirilebilen parçalardan oluşan bir yığın durumuna indirgeyen ya da bir çeşit biyolojik mekanizma olarak gören kabalaştırma girişimlerini sürekli olarak açığa vurmuştur. Krupskaya, ortaklaşmacılığın öz olarak bir «toplumsal güç» olduğunu vurgulayarak refleksolojinin eğitim ve öğretim kurumlarına girmesine karşı sürekli savaşmış; bireyin, toplumsal ilişkilerin öznesi ve nesnesi olduğu şeklindeki marksist yorumu savunmuştur. Ayrıca çocuk ve genç topluluklarının gelişmesini yönlendirmede, yaşı esas alan yaklaşımın toplumsal ruhbilimle ilgili yönlerine dikkat çekmiştir.

Çeçiş döneminin ruhbilimsel açıdan özgül niteliği, yarı-çocuk, yarı-erişkin ruhsallığı taşımasıdır. Ergen de bir çocuk gibi, hem fiziksel, hem de ruhsal olarak büyüme halindedir. Bu büyümeyi hissetmekte ve ondan destek almaktadır. Ancak hala kendi gücünü bilmemekte, gücünü denemesi gerekmektedir. Bu gücün özgürce kullanılması, yani etkinlik gereksinimi bu yaşta birdenbire ve özellikle oyunlarda ortaya çıkar.

Fakat ergen aynı zamanda artık çocuk da değildir. Yeterince geniş, hatta bazan acı yaşam deneyimleri olmuştur. Artık bir çocuğun yanılsamalarıyla yaşayamaz, bütünüyle değişik, yetişkinlere özgü ilgileri vardır. Oyun oynamaya karşı değildir, ama oyunun bir amacı olmalıdır.

Bu yaştaki genç bir insan, benliğini kaplayan tutkular ve sınırsız coşkular yaşayabilme yeteneğindedir.

Fakat bu tutku ve coşkular, ergeni büyüleyecek canlı etkinlikler şeklinde, yalnızca zihinsel değil, aynı zamanda tam anlamıyla fiziksel de olan bir eylem tipinde ifade edilemezlerse çabucak sönerler.

Krupskaya, ruhsal çözümlemeleriyle, Makarenko'nun, ergenlere ilişkin geniş bilgi birikimine dayanan tanınmış tezlerine («ortaklaşa duygular», «ileriye doğru gelişmenin yönleri», «davranış örgütlenmesinin dışa dönük araçlarının, içe dönük örgütlenme araçlarına ve eylemleri içsel olarak değerlendirecek bir ölçüte dönüştürülmesi», vb.) yakın sonuçlara ulaşmıştır.

Krupskaya, ruhbilimsel sorunları değerlendirirken her zaman ilkeli davranmış ve eşsiz bir anlayış yetisi göstermiştir. 1920'lerin başlarında ruhbilimciler ve eğitimciler arasında «ahlaki çılgınlık (=moral insanity)» diye bir kavram kullanılmaya başlanmıştı. Bu kavram, geri zekalı çocuk kavramıyla eşit derecede bir bozukluk olarak kabul edildi.

1923'de yayımlanan «Yeni Bir Okul Sistemine Giden Yollar» dergisinde, «ahlaki çılgınlık» kavramını bilimsel olarak temelden eleştiren ve birisi Blonski'ye, öteki Krupskaya'ya ait olan makale yer alıyordu. Krupskaya, Sovyet eğitimine sızmış, değersiz bir burjuva terimi olarak değerlendirdiği «ahlaki yönden çıldırmış çocuk» teriminin felsefi yönden tam bir değerlendirmesini yaptı; bu terimin dıştan kurulmuş ve bilinci hiç hesaba almayan bazı öncesiz ve değişmez ahlaki yasaların varlığını öngördüğünü gösterdi:

«Bu ahlaki yasalar, ruhun içinde yaşar, onları bilmeyen kişi de ahlaki bir çılgındır. Bu yaklaşım, bir idealist felsefe görüşüdür.» (*) Bir marksist, «ahlaki çılgın»

(*) N.K. Krupskaya, «Ahlaki Yönden Çıldırmış Çocuklar Konusu Üzerine». On ciltte **Eğitim Çalışmaları**, cilt. 2, s. 151.

terimini kesinlikle kabul etmez. Krupskaya, sıkıntılı, dünyadan nefret etmiş, bitkin ve hasta çocuklar bulunabileceği, ancak ahlaki yönden çıldırmış çocuk diye bir şeyin varolmadığı sonucuna varmıştır. (*)

Tanınmış Sovyet ruhbilimcisi Blonski'nin sonuçları da Krupskaya'nın öne sürdüklerine büyük ölçüde benziyordu: «Ahlaki çılgınlıkın varlığını savunanlar, bilimsel gelişimenin en az yüz yıl gerisindedirler, görüşleri rahatça arkaik olarak adlandırılabilir. Fakat bu arkaik bilim Sovyet Rusya'nın çocuklarına uygulandığında hiç de zararsız olmayacaktır... Böyle bir eğitim ruhbilimcisi, çalışan sınıfın, devrimin çocuklarıyla ilişki kurduğunda açıkça ve cesaretle 'yoldan çıkmış mutsuz çocuk' demek yerine, 'ahlaki yönden çıldırmış çocuk' anlamındaki Latince terimi sık sık kullanacaktır. Ahlaki çılgınlık öğretisi her zaman değilse de sıklıkla, eğitimde değersiz ve kötü tepkileri gizlemekte olduğu için keskin biçimde eleştirilmelidir.»

Krupskaya ve Blonski'nin makaleleri, bu zararlı ruhbilim ve eğitim öğretisinin yıkılmasında kuramsal bir temel oluşturma açısından birbirlerini yetkin bir şekilde tamamlamaktaydılar.

Sovyet Toplumsal Ruhbiliminin Gelişmesinde Anton Makarenko'nun Rolü

Makarenko'nun kendi eğitim çalışmalarından edindiği deneyimlere dayalı topluluk öğretisi, toplumsal ruhbilimin sorunlarının titizlikle işlenmesinde, bu alanı dikkate değer ölçüde güçlendirmiştir.

Ruhbilim görüşünün ana noktası olan birey ve topluluk sorununu Makarenko; birey ile topluluk arasındaki

(*) İbid, s. 151-153.

karşılıklı ilişkiler, bireyin gelişmesinde ileriye dönük eğilimler, bireyin güdülenme alanının biçimlenmesi ve bireyin karakterinin şekillenmesi olarak formüle etmiştir.

Makarenko, toplumsal ruhbilim açısından bireyin ve topluluğun anahtar sorunlarını, birey ile topluluk arasındaki ilişkilerin biyogenetik ve sosyogenetik yorumlarına karşı sürdürdüğü keskin bir polemik içinde özetlemiştir. Topluluğun yukarıda sözü edilen şekilde betimlenmesini eleştiren Makarenko, toplumsal ruhbilimin en önemli sorunlarının refleksoloji kuramı düzeyinde çözümlenmesine de şiddetle karşı çıkmış ve şöyle yazmıştır: «Önyargısız bir kişi için şu çok açıktır: Böyle bir topluluk tanımı, kurbağaların, maymunların, yumuşakçaların, poliplerin, istediğiniz başka herhangi bir şeyin oluşturduğu toplulukların tanımı olabilir, ama insan topluluklarının tanımı olamaz.» (*)

Makarenko'nun topluluk düşüncesi, bireyin topluluk ve toplumsal ilişkiler sistemi içindeki yeri sorusunu önceden saptar: «Bir topluluk, durumunu topluluğun organlarına göre belirlemiş örgütlü bireylerin, amaçlı bir grubudur. Bir topluluğun örgütlendiği her yerde, topluluğun organları ile topluluk tarafından yönlendirilmiş ve doyuma ulaştırılmış kişilerin örgütlenmesi vardır. Yoldaşlar arasındaki ilişkiler sorunu, arkadaşlık, sevi ya da komşuluk sorunu değildir, sorumlu bir bağımlılıktır.» (**)

Sorunun bu şekilde formülleştirilmesi, bireyin topluluk içindeki durumunu değiştirerek, eğiticinin o bireyi biçimlendirmesini dikkate değer düzeyde etkilemeyi

---

(*) A.S. Makarenko, «Dzherzhinsky Kömününün Tarihi», yedi ciltte **Toplu Yapıtlar**, cilt II, Moskova, 1957, s. 396 (Rusça)

(**) A.S. Makarenko, «Sovyet Okul Eğitiminin Sorunları», yedi ciltte **Toplu Yapıtlar**, cilt, V, s. 210.

mümkün kılar; bu yöntemle öğrenci, eğitimin nesnesi olduğunun farkına bile varmaz.

Makarenko, bireysel niteliklerin incelenmesine büyük bir önem vermiştir. Ona göre eğitim sürecinin amacı, bireye, özgül niteliklerin aşılanması, yani karakterin çerçevelenmesi; bireysel gelişmede çocuğun içinde açıkça ayırdedilebilen bu eğilimlerin uyarılmasıdır. Makarenko, bir bütün halinde birleştirdiği bu nitelikleri şöyle sıralamıştır: «Kişinin topluluk içinde tuttuğu yer, öteki kişilerle ilişkilerinin ve tepkilerinin doğası, disiplin duygusu, iş yapma ya da sakınma konusundaki gönüllülüğü, gerekeni yapma ve buna yönelim derecesi, ilkelere bağlılığı ve duygusal istekleri.» (*) Bu liste, bir Sovyet bireyinin temel niteliklerinin derin bir ruhbilimsel çözümlemesini yansıtır. Aynı şey, hem öğrencileri incelediği özel çalışması ile, hem de öğrencilerden derlediği özel çalışması ile, hem de öğrencilerden derlediği ve o sırada oluşmuş ya da oluşmakta olan karakter özelliklerini kısa, öz, fakat kapsamlı olarak anlatan çok değerli karakter betimlemeleri ile de kanıtlanmıştır.

Makarenko, bireyin güdülenme alanı ve bireyin toplumsal açıdan değer taşıyan özelliklerinin biçimlenmesindeki mekanizmaları derinlemesine inceledi. Bu çalışmalarda gereksinimlerin gelişimi ve biçimlenmesi en önemli yeri tutuyordu: «Eğitim çalışmalarının ve bu açıdan aile topluluğunun bütün amacı, her kişiyi daha sonraki gelişmeleri için kendi başına çabalayacak hale getirmek ve özellikle insan gereksinimlerinin, ahlak standartlarının düzeyini yükseltmek üzere elenmesini ve geliştirilmesini sağlamaktır. Bu da ancak sınıfsız bir toplumda mümkündür.» (**)

(*) A.S. Makarenko, Op. cilt, s. 106.

(**) A.S. Makarenko, «Anababalar Kitabı», Yedi ciltte **Toplu Yapıtlar**, cilt IV, Moskova, 1957, s. 39.

Makarenko'nun çalışmaları, bireysel gelişmedeki itici gücün incelenmesi için geniş ve gözüpek bir programı kapsamaktadır. Bu programda «ortaklaşmacı» kişiye ait olan gereksinimlerin eğitimine belirleyici bir rol verilmiştir. «Topluluğuna, hareketin ortak amacıyla ya da savaşımın birlikteliğiyle bağlı olan, aynı zamanda topluma karşı da gerçek ve yadsınamaz bir görev duygusu taşıyan kişinin, yani bir ortaklaşmacının gereksinimi ahlaki yönden doğrulanmış bir gereksinimdir.»

«Burada gereksinimler, görev, sorumluluk ve yeteneklerle bir arada gider. Bu gereksinimler, toplumsal yararları harcamakta olan bir kişinin gereksinimleri değil, sosyalist toplumda bu yararların yaratıcısı olan etkin bir üyenin çıkarlarının ortaya konmasıdır.» (*)

Uyumlu şekilde gelişmekte olan insanın nasıl biçimlendiğinin iş ortamında ve toplumsal etkinlik içinde çözümlenebileceğini o dönemde Sovyet ruhbilimcilerine ilk açıklayan Makarenko olmuştur. Bir ruhbilimci olarak Makarenko'nun çalışmaları, bireyin ruhsal çözümlemesindeki edilgen ve dalgın yaklaşımı aşmış olmasıydı: «Öğrencinin bilgisi öğretmene, tamamen belirsiz bir çalışmayla değil, öğrenciyle birlikte çalışırken ve ona etkin biçimde yardım ederken ortaya çıkmalıdır. Öğretmenler öğrencilerini incelenecek bir nesne olarak değil, eğitimin nesnesi olarak görmelidir.» (**) Makarenko'nun çalışmaları, bireyin ruhsal yapısına ve onun topluluk içindeki gelişmesine ilişkin uzun bir inceleme dizisiyle başlar. Bu incelemeler, bireyin yaşamındaki etkin katılımına ve sosyalist eğitim sürecindeki etkinliğine dayanmaktadır.

(*) İbid, s. 39-40.

(**) A.S. Makarenko, «Eğitim Sürecini Örgütleme Yöntemleri» Yedi ciltte **Toplu Yapıtlar**, cilt V, s. 91.

Makarenko'nun asıl önemi, topluluğun birey üzerindeki etkilerini belirtmiş olması değildir, bu işi daha önceden yapan birçok kişi olmuştur. Makarenko'nun oynadığı asıl önemli rol, bu alanda daha ilerici düşünceler geliştirmiş, marksist bakış açısından genel sonuçlar ortaya koyabilmiş, bunları uygulamaya da geçirerek topluluk kuramının temellerinin atılmasında büyük bir adım atmış olmasından gelmektedir.

Bir topluluk herhangi bir etkinlik içinde değil, yalnızca topluluk yaşamının ana konusunu oluşturan etkinlikler içinde, yani güncel güdülerle uyarılarak biçimlenir, topluluk içi bağlılık da böyle oluşur. Makarenko, bu tip etkinliklere ergenlerin katılımını, kendi kendini yönetmenin gerçek gelişmesi üzerine yerleştirdi. Bunun için düşünceleri kavrayan öğrenciler, bu düşüncelerin uygulanması için planlama ve denetim yapıyorlar, ortak bir görev için kendi kendilerini sorumlulukla örgütlüyorlardı. Makarenko'nun eğitim sisteminde önemli bir ilke, güncel güdülerle ilişkili temel etkinliklerde, her bireye etkin bir rol sağlanmasıydı.

Diyalektik materyalist toplumsal ruhbilimin temel ilkelerinin titizlikle işlenmesine Makarenko'nun yaptığı katkılar ne kadar önemsense azdır. Sovyet toplumsal ruhbiliminin daha sonraki gelişimi, büyük ölçüde onun yaratıcı çalışmalarına ve düşüncelerinin daha da geliştirilmesine dayanmıştır.

Günümüzde Sovyet Toplumsal Ruhbilimi

1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında, topluluğun, grup içinde bireyin durumunun ve birey-toplum etkileşiminin yoğun bir şekilde incelenmesi, belirgin bir önem kazandı. Parti tarafından başta toplumsal ruhbilim olmak üzere toplumsal bilimlerin karmaşasını çöz-

mek üzere bir hedefler dizisi düzenlendi: İş topluluklarında bağlılığı arttırmanın toplumsal ruhbilim yönünden sorunları; çalışma konusunda sosyalist tutumun aşılanması, hedeflere ulaşılmasında sorumluluk duygularının ve ortaklaşmacılığın yüreklendirilmesi, böylece iş verimliliğinin arttırılması; sosyalist ahlak kurallarının gereklerine uygun olarak bireyde sosyalist ülkülerin biçimlenmesi. Ruhbilimin bugün en temel sorunlarından biri, yani birey ve topluluk sorunu ya da daha doğrusu bireylerin topluluk içinde birbirleriyle ve toplulukla etkin biçimde etkileşimi, hala toplumsal ruhbilim araştırmalarının merkezinde yeralmaktadır.

Bu sorunun göze çarpan yönleri şu konulara ilişkindir: Topluluk içinde bireysel etkileşimin özelliklerinin incelenmesi, iş etkinliği sürecinde bireyin ve grup standartlarının nasıl biçimlendiğinin çözümlenmesi, grup içi ve topluluk içi bağlılığın arttırılmasını sağlayacak yolların araştırılması.

Toplumsal ruhbilimin, bilimin uygulamalı bir alanı olarak büyük bir önem taşıdığı açıktır. Yalnızca eğitim değil, ekonomi, kültür, ideolojik çalışmalar da toplumsal ruhbilimden çok şey beklemektedir. Ruhsal bilimlerin hızlı gelişmesi, artık yalnızca bilimsel gelişmenin kendi yasalarıyla açıklanamaz. Bu gelişme, hem bilimsel ve teknolojik devrim ile insanoğlunun ruhbilimsel çalışmaları zorlamasının, hem de SSCB'de sosyalizmin kuruluşu sırasındaki görevlerin bir sonucudur. İnsana ilginin artması, endüstri ve ekonomi yönetiminde «insan etkeni»nin önemi gerçeğinin anlaşılması, kuramsal ve uygulamalı bir bilim olarak toplumsal ruhbilimin gelişmesi için güçlü uyarıcılar olmuştur.

Olgun bir sosyalist toplumda, gelişen endüstriyel ve toplumsal ilişkilerin artan işlemlerinin etkisi altında bireyin ruhsal dünyasında ortaya çıkan değişmeler dik-

kate alınmalıdır. Bu yapılmadan, topluluk, üretim ya da sosyalist yapının başka herhangi bir alanında etkin biçimde yol almak olanaksızdır.

Bir bilim olarak ilk ortaya çıktığı dönemde deneysel bir temelinin olmayışı, toplumsal ruhbilimin SSCB'deki gelişimini etkilemiştir. Gerçekte Makarenko'nun yazıları ve uygulamalı eğitsel etkinlikleri, yalnızca eğitsel ruhbilimin ilkeleri ve toplumsal ruhbilim alanında doğal deneyleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu deneysel çalışmanın geniş ölçüde uygulamalarını da kapsamıştır. Ancak buna karşın, ruhbilimcilerin toplumsal ruhbilim olaylarını değerlendirmeleri ve tanımlamaları, temelde gözlemlere dayanmış ve büyük ölçüde kurgusal kalmıştır. Sovyet felsefi yazınında ortaya çıkan ve toplumsal olayların anlaşılmasında deneysel yöntemleri kullanmanın olanaksız olduğunu savunan düşünce, bu durumdan önemli ölçüde sorumludur. Bu yanlış görüş, 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında, uygulamalı toplumbilim ve toplumsal ruhbilimin hızla gelişmesi sırasında yapılan tartışmalarla yadsınmıştır.

Günümüzde toplumsal ruhbilim sorunlarını başarıyla çözümleyen çok sayıda bilimsel grupların bulunduğu çeşitli gruplar vardır: SSCB Bilimler Akademisinin Moskova ve Leningrad Üniversitelerindeki toplumsal ruhbilim bölümleri, SSCB Pedagojik Bilimler Akademisinin Genel ve Eğitsel Ruhbilim Araştırma Enstitüsü, daha başka bir dizi üniversite ve enstitüler. Ruhbilimciler, toplumsal algı olayını inceliyorlar. Toplumsal algı olayı, kişilerarası iletişimi en iyi duruma getirme amacına yönelik olarak, kişilerin birbirlerini anlamalarının yasalarını ortaya çıkarmaya ilişkin geniş sorunlarla çevrelenmiştir. Öte yandan, topluluk yönetiminin ve sosyalist eğitimdeki hedeflerin gerekleriyle ilişkili olarak, işte, akademik alanda, sporda ve askerlik

alanında varolan topluluklardaki ilişkilerin toplumsal ruhbilimi üzerinde kapsamlı araştırmalar yürütülüyor. Topluluklardaki kişiler arası ilişkilerin en önemli ölçekleri inceleniyor: Bağlılık, geçimlilik, ortaklaşmacılık, vb. Bu çalışma sürecinde, geniş bir Sovyet toplumsal ruhbilimciler grubu, uygulamalı ve kuramsal kapsamlı bir araştırmayı ortak bir şekilde yürütüyor, düzenli bir bilimsel veri alışverişi içindeler (G.M. Andreyeva, A.A. Bodalev, L.P. Buyeva, Y.S. Kuzmin, A.I. Kitov, I.S. Kon, Y.L. Kolominski, A.M. Stolyarenko, B.D. Parigin, A.V. Petrovski, K.K. Platonov, L.I. Umanski, A.V. Filippov, Y.A. Serkovin, Y.V. Şorokova, V.A. Yadov ve başkaları).

Toplumsal ruhbilim konularına, öteki sosyalist ülkelerde de önemli ölçüde ilgi gösterilmektedir. Hans Hiebsch, Manfred Vorwerg ve Ferenc Pataki'nin çalışmaları, iş topluluklarında bireyin toplumsal uyumunun sağlanması, birincil topluluklarda önderliğin en uygun biçime getirilmesinin toplumsal ruhbilim yönleri, yaratıcı çalışmanın ruhsal önkoşulları gibi sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bilim adamlarının çalışmaları değişik dillere çevrilmiş ve çeşitli ülkelerden, çeşitli eğilimlerde olan ruhbilimciler arasında büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.

Toplumsal ruhbilimdeki gelişmelerin günümüzdeki düzeyi değerlendirilirken, ruhbilimin bu önemli dalının genişlemekte olduğu güvenle söylenebilir. Marksizmin temel ilkelerinin yol göstericiliğindeki Sovyet ruhbilimcileri, zengin uygulamalı deneylere de dayanarak, günümüz toplumsal ruhbiliminin temellerini kuruyorlar.

BÖLÜM III

KÜÇÜK GRUP VE TOPLULUK

Kişiler Arası İlişkilerin «Molekül»ü

1860-1870'lerde ruhbilim felsefeden ayrıldı ve kendi başına bir bilim haline geldi. Bundan sonraki ilk elli yıl süresince ruhbilimin ana konusu, ben'in (=ego) kısır döngüsü içinde kalan, ama sözde zamanın ve toplumsal çevrenin dışında varolan bir ruh (=psyche), yani bireyin tini olarak kaldı. Sezgiler, duygular, bellek ve düşünce birbirinden bağımsız olarak incelendi. Bireysel ruhsal süreçlerin, eylem ve iletişim yoluyla, başka kişilerin varlığı ya da yokluğu tarafından etkilenebileceği dikkate alınmadığı gibi, insanların yalnız bireyler olarak değil, bireyin tüm ruhsal belirtilerine damgasını vuran çeşitli toplulukların üyeleri olarak da duyup düşündükleri hiçbir şekilde hesaba katılmıyordu.

İkinci elli yılda ise, kişiler arası ilişkilerin yasalarını araştıran, grupları, grup içindeki bireyi ve iletişimin ve etkileşimin özgül niteliklerini inceleyen toplumsal ruhbilimin gelişmesi belirgin hale geldi.

Tanınmış Amerikalı toplumsal ruhbilimci Leon Festinger, grup dinamikleri incelenirken, bazı grupların üyelerini etkileyebildiği halde, başka bazı grupların etkileyememesinin nedenlerini belirleyebilmek için çalışıl-

ması gerektiğine dikkat çekmişti. Belirgin şekilde yaygın olan ve pratik bir önem taşıyan bu olayı açıklayabilmek için, üyelerin tutum ve davranışlarını grubun etkileme yeteneğini önceden belirlemeyi sağlayabilecek bir kavramın, yani «grubun gelişme yasaları»nın bulunması gerekiyordu.

Toplumsal ruhbilimin ilk gelişmeye başladığı, bu yüzden de en ileride olması gerektiği düşünülen ABD'de bugünlerde gitgide daha eleştirici yargılamalar yapılmakta ve ruhbilimciler arasında kaderci bir «kriz» sözcüğü dolaşmaktadır. 1972'de Tokyo'da yapılan 20. Ruhbilim Kongresi'nde Amerikalı ruhbilimci William McGuire, konuşmasında, toplumsal ruhbilimin ak saçlı kurmaylar, atılgan genç baylar, coşkulu genç bayanlar tarafından baskına uğratıldığı 1966'daki 18. kongrenin sevimli havasını özlemle andı. Aynı zamanda, bilimin 1972'deki durumunu kilise çanı üzerinde rahat bir uykuya yatmış olan bir gece kelebeğine benzeterek, çan çalmaya başlayınca gece kelebeğine ne olacağını sordu.

Kuşkusuz, McGuire belli yönlerden haklıydı. Amerikan ruhbiliminin geleceğini tehlikeye atan yöntembilim krizi, günümüzün üzücü bir gerçeğidir. Amerikalı ruhbilimciler, bu kriz için bir dizi açıklama sundular: Toplumsal ruhbilimde laboratuvar çalışmalarının toplumsal gerçeklikle uyumlu olmadığı, yeterli bilimsel bilgileri olmadan pratik sorunları çözümlemeye çalışan araştırmacıların mesleki yönden yetersiz oldukları, vb. Ancak, ABD'de toplumsal ruhbilimin yarattığı istenmeyen sonuçların temel nedeni, hala yöntembilimsel yetersizliktir. Bu gerçeğin en çok açığa çıktığı alan, belki de grup ruhbilimiyle ilgili araştırmalardır.

Amerikan toplumsal ruhbilimi, tipik olarak, çeşitli toplumsal ruhsal olayların anlaşılması için gerekli olan genel kuramsal temelden yoksundur. Çeşitli gruplarda

davranışın düzenlenmesi, temel olarak mekanik bağımlılıklara indirgenir. Örneğin, grup baskı uygular ve grup üyeleri buna uyar ya da uymaz (ortak —uyumlu olmak— olmamak; (*) bazı bireyler grubu çeker, bazıları iter; bunun tersi de doğrudur, grup da bazı bireyleri dışarı atar; grup içinde yakınlaşmalar artarsa grup üyeleri birbirine daha bağlı hale gelir, ama üyelerin sayısı arttıkça grup bağları zayıflar ve kopar (bağlılık ve geçimlilik), vb. Amerikan ruhbiliminin en etkin akımlarından biri olan davranışçılığın (=behaviourism), insanoğlunu esasta çeşitli uyaranlara tepki veren bir mekanizma olarak gördüğü bir dönem olmuştur. Şimdilerde ise davranışçılığın soyundan gelenler ve toplumsal ruhbilimdeki öteki kuramsal akımlar, bütün toplumsal grupları, karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri olan bireylerin mekanik şekilde biraraya yığılmaları olarak görmeye hazırdırlar.

«Herhangi bir toplumsal grup» dendiğinde, topluluk (=collective) (**) da bu kapsama girer mi? İşte bu noktada, kullandıkları yöntemler açısından Sovyet ve Batı ruhbilimcilerinin yolları ayrılmaktadır.

Sovyet ruhbilimcileri, topluluğun biçimlenmesi ve işlev görmesi ile ilgili ruhsal sorunlara her zaman ilgi duymuşlardır. Çünkü topluluğu birey ile toplum arasında bir köprü olarak görürler; başta SSCB'nin bilimsel ve teknolojik gelişmesinin günümüzdeki durumu için olmak üzere, sosyalist toplum için topluluk kavramının temel bir önem taşıdığını vurgularlar. Doğal ola-

---

(*) **Conformism:** ortakuyum; **conformist:** ortakuyumcu; **non-conformism:** ortakuyumsuzluk; **non-conformist:** ortakuyumsuz olarak çevrilmiştir; Çeçirmenlerin notuna bakınız — Çev.

(**) **Collective** sözcüğünün ad şeklinin «topluluk» olarak çevrilmesiyle ilgili olarak. Çevirmenlerin notuna bakınız. - **Çev.**

rak toplumsal ruhbilimin temel ilkelerini titizlikle kurarlarken, Sovyet ruhbilimcileri önce grup dinamiklerinin ana kavramı olan «küçük grup» ile ilgili tutumlarını belirlediler. Bu kavramın çözümlenmesinden sonra, topluluk kavramı ile küçük grup kavramının bağlantılarını kurdular.

Bir topluluğun üyeleri arasındaki etkileşim sırasında ortaya çıkan toplumsal-ruhsal görüngülerin doğru anlaşılmasının önemi üzerinde ne kadar durulsa abartma olmayacaktır: Topluluğun bağlılığı, üyelerin topluluğu nasıl algıladıkları, topluluk içindeki bireyin genel durumu ve benlik saygısı, topluluğun hedefleriyle topluluktaki bireyin beklentilerinin karşılaştırılması, vb. Bütün bu sorunların çözümlenmesinde, Sovyet ruhbiliminin toplulukların biçimlenmesiyle ilgili birikmiş deneyimlerinden, özellikle de Makarenko'nun çalışmalarından yararlanılabilirdi, nitekim bir dizi çalışmada başarılı bir şekilde yararlanılmıştır da. Makarenko'nun, topluluğu, «ortak etkinlik (=activity) hedefleri için birleşmiş ve toplumun amaçlarına bağlı kişilerin bir araya gelmesi» olarak tanımlayan görüşü, Sovyet ruhbiliminde genel bir kabul görmüştür.

Yukarıda da sözedildiği gibi, 1960'larda ülkedeki bilimsel ve teknolojik gelişmenin gerekleri, endüstriyel, bilimsel, akademik ve askeri topluluklar ile belli bir özellik gösteren öteki gruplarda topluluk yaşamının toplumsal-ruhsal sorunlarına yönelik yoğun çalışmalar yapılmasını zorunlu kıldı. Bu alanda çalışan yazarların büyük çoğunluğu, topluluğu, küçük grubun özgül bir tipi olarak görmektedir. «Küçük gruplar kuramı, özel bir toplumbilimsel kuramdır ve küçük toplumsal birliklerin (yani toplulukların) yapılarını, işlevlerini ve

gerek toplumla, gerekse bireyle karşılıklı etkileşimlerini konu alır.» (*)

K.K. Platonov, topluluğu, toplumun bir parçasını oluşturan ve bu toplumun ortak amaçlarının bir araya getirdiği bir insan grubu olarak tanımlamıştır. (**)

Genel olarak, bütün bu tanımlar doğrudur, ancak bu tanımları yaparken topluluğun ortak etkinliğinin toplumsal amaçlarını vurgulayan yazarların, topluluk içindeki özgül ilişkileri toplumsal önem taşıyan hedeflere dayanarak açıklama girişiminde bulunmadıkları belirtilmelidir. Böylece, topluluk ile küçük grup arasındaki farklılıklar, esas olarak toplumbilimsel bakış açısından incelenmiştir. Ancak, topluluktaki kişiler arası ilişki mekanizmalarının özgül yapısını, öteki gruplarla karşılaştıran çalışmaları da kapsayan asıl toplumsal ruhbilim araştırmalarında, bu farklılıklara çok daha az önem verilmiştir.

1970'lerin başlamasıyla birlikte yeni konular «gelişme alanları» arasına katılmıştır: Grubun farklılaşması, grupta uygunluk ve bağlılık sorunları, toplumsal algının bazı sorunları (özellikle bir kişinin, başka bir kişiyi algılayışı) ve grup baskısı altında bireysel davranışın sorunları (ortakuyum sorunu). Topluluğun özünün toplumbilimsel yönden doğru biçimde anlaşılmasının temel bir önemi olduğunun farkına varılmıştır. Buna karşın, gruplarla toplulukların ayırıcı tanısı ile ve en önemli değişkenlerinin niceliksel ve niteliksel olarak araştırılması ile ilgili sorunlar başta olmak üzere, sayısız özgül ruhbilimsel sorunun bu yolla çözümlen-

---

(*) **Felsefe Ansiklopedisi**, Moskova, 1970, Cilt. 5, s. 213 (Rusça)

(**) K.K. Platonov, «Gruplar ve Topluluklar Kuramının Genel Sorunları», **Topluluk ve Birey**, Moskova, 1975, s. 13.

mesinin garanti olmadığı da açığa çıkmıştır. Daha açık söylemek gerekirse, topluluktaki kişiler arası ilişkilerin bilimsel olarak yorumlanmasındaki toplumsal-ruhbilimsel gerçek amaç, bir yöntem sorununa dönüşmüştür: Topluluğun ve topluluk içindeki bireyin araştırılması için, uygun deneysel yöntemlerin titizlikle incelenmesi ve uygulanması gerektiği anlaşılmıştır. Varolan deneysel yöntemlerin sınırlılığı her yönden hissediliyordu. Toplumsal-ruhsal görüngülere betimleyici temel yaklaşıma ek olarak, grup dinamikleri sürecini incelerken nicel özellikleri ortaya çıkarmaya yardım edecek ölçüm sistemlerine de araştırıcılar büyük ilgi gösterdiler. Bu koşullar altında Moskova, Leningrad, Minsk ve öteki bilimsel merkezlerdeki bir dizi toplumsal ruhbilim laboratuvarı, karşılaştıkları sorunları çözmede yeni özgün yollar bulmak için araştırmalarını sürdürürken, gerekli deneysel yöntemleri bulma umuduyla Amerikalı ve Avrupalı ruhbilimcilerin çalışmalarına yöneldiler. Bu konuda Batı bilimi onlara ne verebilirdi?

Amerikan toplumsal ruhbilim araştırmaları spektrumunda, üyeleri olan bireylerin arasında çeşitli ilişki ve etkileşimlerin bulunduğu küçük grupların incelenmesine yönelik çeşitli çalışmalar göze çarpar. Uzun sayılacak bir geçmişten sonra, 1946'da Harvard'da düzenlenen küçük gruplarla ilgili bir seminerle birlikte bu tip araştırmaların yıldızının parladığı söylenebilir. Bu seminer, haberleşme sorunları ve bu sorunların ayrıntılı incelenmesi ile ilgilenen ruhbilimcileri (Robert Bales, Alvin Zander, Dorwin Cartwright ve ötekiler) konu almaktaydı. Bu alanın, toplumsal ruhbilimin en popüler alanlarından biri olmasına yardımcı olan özellikleri şöyle sayılabilir: Deneysel çalışma alanının açık bir şekilde planlanmış olması, yöntem geliştirmedeki yaratıcılık, son olarak da ortak üretim etkinliği sürecinde bireylerin

etkileşim mekanizmalarının anlaşılmasında çok umut veren görünüm.

Bununla beraber, Batı'da küçük gruplar üzerine sayısız çalışmanın temelini oluşturan bu ruhbilimsel kuram nasıl bir şeydi? Küçük grup esas olarak duygusal ilişkilerin (sempati, antıpati, ilgisizlik, yalıtım, hoşgörü, etkinlik, boyun eğme, saldırganlık, vb.) ışığında görülmekteydi. Başka birçok grup değişkeni ile bağlantılı olan etkileşimin sıklığı, küçük gruplarda hemen hemen nesnel ölçüt olarak kabul ediliyordu.

Bu kuram açısından «küçük grup» şöyle tanımlanıyordu: G. Homans'a göre: belli bir süre birbirleriyle ilişki kuran bir insan tanımı; A. Hare'e göre: Doğrudan doğruya (yüzyüze) ilişki kuran kişilerden oluşan ya da her bir grup üyesinin öteki bütün üyelere yönelik bir algısının bulunduğu bir birlik. Bu tanımların ve benzerlerinin iki ayırdedici özelliği vardı. Birinci olarak, bu tanımlar herhangi bir eylem grubunu (kuşkusuz burada laboratuvar modeleri sözkonusu değildir) gerçeklik düzeyine çıkaran geniş toplumsal içeriğini dışarıda bırakarak küçük grubun özelliklerini ruhbilimselleştirmekteydiler. İkinci olarak, tanımın asıl «ruhbilimsel» bölümünü, grup içindeki yüzeysel bağlar ve ilişkilerin anlatımına indirgeyerek özellikle aşırı derecede basitleştirmekteydiler. Bu küçük grup yorumlarının, topluluk kavramına yönelik, yeterli bir toplumsal ruhbilim kuramı oluşturmak için bir temel görevi göremeyecekleri açıkça anlaşılıyordu. Bununla birlikte bu eğilim, bireyler arası bağların incelenmesine ilişkin çok çeşitli ve özgün yöntemler geliştirmişti. Yine bu eğilim Sovyet toplumsal ruhbilimcilerini, Amerikalı meslektaşlarının geliştirdiği deneysel yöntemleri kullanmaya yöneltti. Bu yöntemler, genel olarak toplulukların, özel olarak da grup farklılaşması, grup bağlılığı ve uyumu, benzeşme,

grubun baskısına direncin derecesi, grupta önderlik, vb. konuların incelenmesi için geliştirilmişti.

Amerikan ruhbiliminde kullanılan deneysel yöntemler Sovyetler Birliği'nde de uygulandığında, genellikle bu uygulamaya, bu yöntemleri bulanlara yönelik felsefi eleştirilerin de eşlik ettiği belirtilmelidir. Bu yöntemlerden biri, Jakob Moreno'nun, küçük gruplardaki kişiler arası iletişimi mantıksız ve genelde gizemci bir temele oturtmaya çalışan tinsel tele-akım (*) kuramı idi. Ortakuyum ve grup baskısına direnç sorunlarıyla ilgili birçok Sovyet araştırmasında, küçük grupların incelenmesinden elde edilen sonuçların geniş şekilde yorumlanmasının ve bütün toplumsal yaşama genellenmesinin yanlış olduğu gerçeğine işaret ediliyordu. Ama aynı zamanda bu «arılaştırılmış» eleştirciliğin yanında topluluğun toplumsal ruhbilim açısından niteliklerini anlayabilmek için Batılıların deneysel yöntemlerinin geniş şekilde kullanılabileceği adeta kabul ediliyordu. Sovyet toplumsal ruhbilimin bu «artan sancıları», özgül araştırma yöntemleri alanında varolan aşağıdaki etkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı.

Birincisi, Sovyet araştırmacılarının çoğu, yukarıda da değinildiği gibi, topluluğu yalnızca toplumsal nitelikleri açısından gördüler. Ruhbilimciler topluluktan sözederken inceledikleri gruplardaki etkinliğin toplumsal amaçlı olduğunun altını ısrarla çizdiler, ama yaşamın gizli yönlerini ve bu grupların işlevlerini biçimlendiren toplumsal-ruhsal nitelikleri temelden ihmal ettiler. Toplumsal-ruhsal kavramlar bütünü adeta kenara itildi ve «topluluk» terimi, deneysel uygulama gerecinin yoru-

(*) Buradaki tele- sözcüğü, eski Yunanca'da uzaklık, uç nokta anlamına gelmekte ve televizyon, telefon, teleskop gibi pek çok Batı kaynaklı bileşik sözcüğün yapısında yer almaktadır -Çev.

munda «küçük grup» kavramının eşanlamlılarından biri olarak kullanıldı. Sonuçta, deneycinin topluluğu kendi ruhbilimsel bağlamı içinde ve öznel biçimde incelemesi, yeterince özgün bir amaç olarak ele alınmadı.

İkincisi, bilimin öteki alanlarında olduğu gibi Amerikan toplumsal ruhbiliminde de, araştırmanın temel öznesinin anlaşılma biçimiyle küçük grupların incelendiği yöntemler, birbiriyle yakından ilişkiliydi, bu gerçek gözden kaçırıldı. Öte yandan bu yöntemler, bireylerin çeşitli tipte zorlamalara (baskı, direnç, çekicilik, iticilik, bağlılık gibi) maruz kaldığı ve bireyler arası bağların büyük ölçüde duygusal olduğu bir küçük gruptaki etkileşimin esas olarak mekanik bir şekilde yorumlanmasına dayanıyordu. Dahası, grubun hedefleri ve amaçları olduğu ya da grup etkinliğinin toplum değerleri ve ülküleriyle ilişkisi olduğu anlaşıldığında, bütün bunlar deney sırasında gerçekte araştırma dışı bırakılıyordu. Sonuçta, toplumsal ruhbilim araştırmalarında ortaya çıkan «uyaran-tepki» ilkesinin, araştırmacıları şu ünlü davranışçı şemalar kıskacından dışarı bırakmayacağı anlaşılıyordu.

Son olarak, deneysel «arılık» sağlama çabası adına, grup etkinliği kavramı yok sayılmış, esas olarak önemsiz gereçler ile ve raslantısal olarak biraraya gelmiş insanlar ile -yani dağınık gruplar ve birikmiş insanlarla- çalışılmış, araştırmalar genellikle bunlarla düzenlenmiştir. Bu yüzden, elde edilen sonuçları ortak ve önemli amaçların ve değerlerin insanları birleştirdiği gerçek gruplara uygulamak olanaksız olmuştur. Bu durumun tarihsel bir benzeri olarak, bu yüzyılın başında beleğin birtakım yasalarını geniş şekilde uygulamaya çabalayan «deneysel öğretim yöntemi»nin düştüğü başarısızlık anımsanabilir. Bu yöntemin üzerinde duran Alman ruhbilimci Hermann Ebbinghaus, yoğun bir eği-

tim gerektiren akademik gerecin ezberlenmesine yönelik olan araştırmasında, anlamsız hecelerin (konuşma öğelerinin yapay bileşimlerinin) ezberlenmesini konu almıştır. Ebbinghaus bu çalışmasında raslantısal olarak, bellek ruhbilimi alanında çeşitli önemli sonuçlara ulaşmıştır. Bu sonuçlar, Ebbinghaus'un sözde -konuşma öğeleri kullanarak gerçek durumdan ve özgül bellek sürecinden ayrılmak için gösterdiği sürekli ısrar nedeniyle değil, tersine, bu eğilimine karşın ortaya çıkmıştır. Araştırmacının kendi açıklamasına göre bunun nedeni, deneklerin kendilerine sunulan gereci istemsiz olarak anlamlı biçimde yorumlamalarıydı.

Genellikle, bilim alanında bir sorunun en basit matematiksel biçimiyle incelenmek istendiği, bu yüzden de araştırmacının asıl amacının niteliğini kaybettiği çeşitli örneklerde görülmüştür. Toplumsal ruhbilim alanında böyle bir sonuç özellikle istenmez. Örneğin, topluluk gibi karmaşık bir görüngüyü kapsamlı bir biçimde inceleme isteği son derece haklıdır. Ama araştırmaların düzenlenme biçiminin bir sonucu olarak, bu istek sıklıkla topluluğun, mekanik olarak etkileşen insanların oluşturduğu bir grup olarak, yüzeysel bir şekilde düşünülmesine dönüşür. Matematiksel güçlüklerden kaçınmak için amacın «basitleştirilmesi» yüzünden, bu yalınlaştırma ile araştırma nesnesinin özgül niteliklerini ortadan kaldırmak çok kolaydır. Toplulukla ilgili toplumsal ruhbilim araştırmalarının «uyaran-tepki» tipindeki bağlantılara indirgenemeyen bu özgül nitelikleri tam olarak ortaya çıkarması gerektiği de söylenmelidir.

Ne yazık ki, birkaç toplumsal ruhbilim çalışmasında, topluluğun nitelikli özelliklerden yoksun olduğu şeklinde bir yorum benimsenmiştir. Bu çalışmalarda kullanılan yöntemler, topluluğu, aralarındaki bir takım bağlarla karşılıklı etkileşen kişiler olarak incelemeye

dayanmaktadır. Ancak bu bağlar kesinlikle toplumsal olarak belirlenen görevler, hedefler ve değerlere göre değil, deneyin içeriğine göre kararlaştırılmaktadır. Bu durumda birey, ancak yüzeysel şekilde belli bir gruba ait olmaktadır. Bu çalışmalarda sonuçların, araştırılan nesnenin deney için kurgulanmış varsayımsal modeline ait olduğu belirtilmişti. Gerçekten de, başka türlü olamazdı zaten.

Küçük grup ile toplumu eşanlamlı kılmaya çalışan ve ruhsal yasaları toplumun tarihsel gelişmesinin yerine geçirmek isteyen Batılı ruhbilimcilerin bu eğilimleri uzun bir süre yöntembilimsel olarak keskin şekilde eleştirilmiştir. Ancak bu eleştiri, grup dinamikleri kuramının canalıcı noktalarına, yani küçük grupların işlev kalıpları ve bu gruplardaki kişiler arası ilişkiler konularına hiç yönelmemiştir. Dahası, bazı Sovyet ruhbilimcileri gerçekten de sözkonusu kalıpların evrensel olarak yorumlanabileceğine ve bu kalıplarla herhangi bir gruptaki, bu arada özel bir grup tipi alan topluluktaki kişiler arası bağlantıların da açıklanabileceğine inandılar.

Bu soruna, doğru kuramsal çözümün bulunabilmesi için, grup dinamiklerindeki gizli mekanizmaların, yani kişiler arası ilişkilerin «göze» ya da «molekül»lerinin bulunmuş olması gerekiyordu. Hem genel olarak grubun içindeki, hem de özel olarak özgül tipte bir grup olan topluluğun içindeki kişiler arası bağlantıların gerçek temelinin nasıl biçimlendiğini anlamak, ancak böyle mümkün olacaktı. Böylece de Sovyet toplumsal ruhbiliminde hem gruplar ve topluluklarla ilgili, hem de genel olarak kişiler arası ilişkilerle ilgili çalışmaların gelişmesinde, geleceğe yönelik bir strateji belirlenmesi sağlanmış olacaktı. Mecazi olarak söylemek gerekirse, Sovyet toplumsal ruhbilimi bir karar verecekti: Ya çoğu

Amerikalı olan yabancıların yaptığı piramidin tepesine kendi taşını koyacak ya da piramidi parçalayacak, temele yeni bir temel taşı koyacak ve yeni bir piramit yapmaya başlayacaktı.

Bu genel yöntembilimsel hedefi akılda tutalım ve 1960'ların sonlarına dönelim. Bu dönemde, grup içinde bireyin ortakuyumu sorunu üzerine 20-30 yıllık deneysel gereç birikmiş ve yeterince etkileyici, açıkça güvenilir sonuçlar elde edilmiş durumdadır.

Ortakuyum mu, Ortaklaşma mı?

Geri dönüp 1969'da tutulmuş bir deftere baktığımda son derece ilginç bir konuşmaya ilişkin notlara rastlıyorum: «Çevrenize dikkatle bakınız! Ruhbilimin şimdiye dek ortaya koyduğu yasaların en önemlilerinden birisini göreceksiniz: En bilge, en kıyıcı ve en yararlı yasayı... Bireyi bir yandan kendine yabancılaştırırken, öte yandan koruyan odur. Neden tüm bu insanlar alt kata inip yemeğe oturmuyor? Hepimiz yorgunuz, hepimiz açız. Neyi bekliyoruz? Bizim adımıza karar verecek birisini beklediğimize kuşku yok, birbirine benzeyen bireylerden oluşan toplumda barış içinde yaşamanın yarattığı kuşkulu bir zevk için, ortakuyumun, belki Tanrı, belki de şeytan tarafından üzerimize serilmiş görünmez ağlarını yırtacak birini bekliyoruz...»

19. Uluslararası Ruhbilim Kongresi yeni kapanmış, Londra Kraliyet Festival Salonunun geniş fuayesindeyiz. Herkes ayakta, delegeler ve konuklar izlenimlerini konuşuyorlar, birbirlerine makalelerinin kopyalarını, kartvizitlerini veriyorlar, sık sık da merdiven parmaklıklarından alt kattaki yemek salonunun beyaz dikdörtgen masalarına göz atıyorlar. Ancak geniş merdiven boş kalıyor. Harvard'dan gelmiş olan toplumsal ruh-

bilim uzmanı orta yaşlı bayan, yemek sırasında bile ortakuyum sorunlarını tartışmayı sürdürüyor. Düşüncelerini açıkladıkça, her seferinde yineliyor: «Bu benim görüşüm.» Ama iyi biliyorum ki bu tip **görüşleri** gerçekte hemen hemen bütün Amerikan toplumsal ruhbilimcileri paylaşmaktadır.

Esas olarak bu görüşler şunlardır: Her insan güçlü etkisi olan ve kendisini inandırabilen çeşitli grupların içindedir. Grubun etkisi altında olan birey, grubun yargılarını, inançlarını kabullenir ve kendi eylemlerini grubun kendisinden beklediği, daha doğrusu grubun kendisinden beklediğine inandığı çizgiye getirir. Böylece her bir kişiyle ilgili olarak çözümlenmesi gereken bir açmaz ortaya çıkar: Kişi ya ortakuyumlu olacak ve her adımda çevresine gözatarak başkalarına ters bir iş yapmayacak, gönülden uzlaşacaktır ya da ortakuyumsuz olacak, bütün toplumsal engel ve kısıtlamalara başkaldıracak, toplumun isteklerine ve kabul edilmiş ortalama davranışlara aykırı görünecektir.

Bu hareketin çoktandır modası geçti, ama 1960'larda 1970'lerin başlarında Londra'nın kalabalık Picadilly Alanını ve Trafalgar Parkını hippiler dolduruyordu. Tepeden tırnağa saygıdeğer görünümlü İngilizler yanlarından geçerken hippiler, örtündükleri tuhaf çaputları, kirli ve darmadağınık saçlarıyla çöplü kaldırımlara sere serpe uzanıyorlar, birbirlerine sarılıyor, kibarca horluyorlar, teneke kutulardan kamışla Coca-Cola içiyor, huzur içinde sigaralarını püfürdetiyorlar.

Birbirlerine öfkeyle bakan bu iki zıt taraf nasıl olur da birarada bulunabilir? Bir yanda yıkanmamış çıplak vücudunu örttüğü yırtık keçi postu ve dizinden aşağı püsküller sarkan kovboy pantolonu ile günümüzün çağdaş yabanı, öte yanda ise H.G. Wells'in yarattığı ve dünyanın sonu gelse yüksek sosyete toplantılarını boz-

mayacak olan kroket oyuncusunun manevi ikiz kardeşi... ABD, İngiltere ve Japonya'daki meslektaşlarımız insanın ya ortakuyumlu ya ortakuyumsuz olacağı üzerinde ısrar ediyorlardı, başka bir seçenek yoktu. Gerçekten de kendi açılarından biçimsel bir mantık kurmuşlardı, bu ikilem üçüncü bir seçeneğe izin vermiyordu.

Ancak bu noktada şu sorulmalıdır: Hippileri ortakuyumsuz saymak gerçekten doğru muydu? Kuşkusuz onlar, kendi toplumsal çevrelerine bir karşı çıkışı temsil ediyorlar ve toplumsal kurallara aykırı bir biçimde davranıyorlardı. Ama aykırı bir düşünce gibi görünse de, daha yakından bakıldığında hippilerin, kendilerine hoşnutsuzlukla, ters ters bakan saygıdeğer İngilizlerden daha az ortakuyumlu olmadıkları görülecekti. Bu genç insanların tümü de kendi alt-çevrelerinin oluşturduğu toplumsal grubun sorumluluk ve gereklerine sıkıca bağlıydılar. Gerçekten de onların abartılı giysileri, çulları, çökük silindir şapkaları, çıplak göğüslerindeki bakır haçlar ve zincirler, aynen yüksek sosyetenin akşam yemeği giysileri, smokinleri, gece elbiseleri gibi katı bir şekilde düzenlenmiş ve belirlenmiş geleneklerdi. Örneğin, onların yıkanma alışkanlıklarına uymakta güçlük çeken bir hippi, korktuğuna uğrayacak ve öteki hippiler tarafından açıkça kınanacaktır. Oysa, o, grubundan uzakta bırakılmaktan korkmaktadır. Bu yüzden de bugün burjuva eğitiminin göbeğine geri dönmüş çok sayıda hippinin ortak olarak kabul edilmiş yaşam biçiminden herhangi bir sapma için kendi kendilerine izin vermelerinde garipsenecek bir şey yoktur. Böylece, daha yakından bakıldığında ortakuyumsuzluk, tersine dönmüş ortakuyum olarak görülür ve ruhbilimsel olarak söylemek gerekirse yukarıda formüle edilen tartışmanın gerçek olmadığı anlaşılır.

Bu düşüncelerimi Harvard'dan gelen bayana açıkladım.

«Ama eğer siz haklıysanız,» diye bana karşı çıktı, «biz, her birimiz birer ortakuyumluyuz demektir. Belki de sizin toplumsal sisteminizde toplulukların rolü...»

İşte yollarımızın ayrıldığı çatal burası, diye düşündüm.

Kapitalist ülkelerin ruhbilimcileri ve toplumbilimcileri, topluluğun bir üyesi olarak davranan ve çoğunluğun görüşüne uygun olarak hareket eden her kişinin bir ortakuyumlu olduğunu açıkça söylemek yerine, anıştırırlar. Üstelik ortaklaşa bir şekilde kendi toplumlarını kurmakta olan Sovyet halkının bütün bütüne ortakuyumlular olarak tanımlanmasına da karşı değildirler. Ancak bunu yaparken kendi toplumsal sistemlerinin yanlışlıklarını SSCB'ye yüklediklerini görmek zor değildir. Ancak bizler orada Kongre üyeleri ve konuklar olduğumuzdan, bu ruhbilimsel tartışmayı siyasal alana yöneltmek uygun olmayacaktı. Oysa tartışma bilimsel ruhbilim zemininde kolayca sürdürülebilirdi.

Bu 19. Ruhbilim Kongresinde, ben «Ortakuyum ve ortaklaşmacılık» (*) adlı bir makale sundum. Doğrusu topluluk içinde birey konulu araştırmalarımızın başlangıcını da bu makale oluşturur.

Solomon Asch ve Muzaffer Şerif'in (**) 1940'larda

(*) Ortaklaşmacılık; **collectivism;** ortaklaşmacı: **colectivist** anlamına kullanılmıştır. - **Çev.**

(**) Muzaffer Şerif: 1940'larda Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden ayrılmak zorunda kalmış, Amerika'da **toplumsal** ruhbilim konusunda çalışmış, 1980'lerin başında Penssylvania Üniversitesi' nden emekli olmuş bilim adamı. Bütün yayınlarını İngilizce olarak yapmıştır. Bir tek kitabı Türkçeye çevrilmiştir: **Sosyal Kuralların Psikolojisi,** Çev. İsmail Sandıkçıoğlu, Alan Yayıncılık, 1985, İstanbul. -**Çev.**

ABD'ndeki deneylerinin başlamasıyla birlikte, grup baskısı altında bireylerin en az üçte birinin görüşlerini değiştirerek çoğunluğun zorladığı görüşü benimsedikleri, deneye katılan öteki kişilerin değerlendirmeleri ile uyuşmuyorsa, kendi görüşlerini açıklamada ve savunmada isteksizliklerini ortaya koydukları, yani bir başka deyişle ortakuyum gösterdikleri saptanmış bir gerçek olarak kabul edildi. Grup baskısı altında birey ya ortakuyumlu olacaktı, ya da ortakuyumsuz. Daha sonraki bütün çalışmalar yalnızca bu sonuç üzerinde duruyordu. Ortakuyumun, grubun büyüklüğüne göre artıp artmadığı, katılanların kendi ortakuyumlu davranışlarını nasıl yorumladıkları gibi sorunlar aydınlatıldı, ortakuyumlu tepkilerin cinse ve yaşa göre nasıl değiştiği ortaya çıkarıldı.

Kişinin ortakuyumlu ya da ortakuyumsuz durumu seçmesi, özgül bir eğitimsel ikilem haline geldi: Eğitim, bireyleri toplumsal çevrenin, grubun ya da topluluğun etkisine direnmeye yetenekli olacak şekilde biçimlendirmek olarak mı görülmeliydi, yoksa tersine, bireyler başka kişilerle aynı fikirde olmaya eğilimli, grubun etkisine karşı durmaya isteksiz ve yeteneksiz kişiler, yani ortakuyumlular olarak mı eğitilmeliydiler? Sorunun bu şekilde ortaya konmasının ne kadar yetersiz olduğu açıkça görülüyor, buradan da baştaki seçeneğin yanıltıcı olduğu anlaşılıyordu. Bireyin özü ve grup etkileşimi olarak başlayan düşünce, ruhbilimcileri sürekli olarak bir kördüğüme yönelten ciddi bir yöntembilim yanlışını gizledi. Grup dinamikleri kavramını bütünüyle elden geçirmek ve grup dinamikleri içinde yer alan grup etkileşimi modellerinin ne derece doğru olarak uygulanabileceğini bulmak, tek çıkış yolu olarak görünüyordu.

Grup etkileşimi ve grup baskısı... Grup dinamikleri toplumsal etkeni dikkate alıyor gibi görünüyordu, an-

cak daha yakından bakıldığında durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktaydı. Solomon Asch, Richard Crutchfield ve Muzaffer Şerif'in klasik deneylerinde bireyi etkileyen grup raslantıyla biraraya gelmiş insanlardan oluşmuştur. Buna, bağlı grubun (=cohesive group) tersi olarak dağınık grup (=diffuse group) denilmelidir. Grubun birey üzerindeki yalın mekanik etkisini incelemeyi amaçlayan bu deneylerde, grup, zaman ve yer dışında aralarında hiçbir bağ olmayan bireylerin basit bir yığılması olmuştur.

Ortakuyum çalışmaları «sözde gruplar»ın yardımıyla yürütülmüştür. Bazen yalıtılmış, safyürek bireyi yanlış bilgilendirmek amacında olan bir insan grubu kullanılmış; bazen de grup ile üzerinde çalışılan birey arasındaki iletişim yollarını denetleyen deneyci tarafından gruptan gelen bilgiler kasıtlı olarak bozulmuştur. Bu yöntem, bazı önemsiz sorunların çözümlenmesine yönelikti. Örneğin, deneklerden düz bir çizginin uzunluğu ya da kısa zaman aralıklarının süresi gibi şeyleri değerlendirmeleri isteniyordu.

Böyle bir deneyden bir bölüm aktarmak istiyorum. Denekler belli bir süre boyunca, saat kullanmadan ve saniyeleri kendi kendine saymadan bir dakikanın uzunluğunu belirlemek üzere eğitildiler. Böylece kısa bir süre içinde her seferinde bir dakikayı beş saniye hata ile hesaplayabilir hale geldiler. Daha sonra denekler özel deney bölmelerine alındılar. Deneklerden bir dakikalık sürenin bitimini saptamaları ve bir düğmeye basarak deneyciye ve öteki deneklere bir dakikanın dolduğuna inandıklarını bildirmeleri istendi. Denekler, düğmeye bastıkları anda deneycinin kontrol tablosunda ve öteki bölmelerde ışık yanacağını biliyorlardı. Deney sırasında deneyci, öteki deneklerden birinden geldiği sanılacak şekilde bütün bölmelere işaret verebiliyordu. Örneğin 35

saniye sonra bir işaret verilebiliyordu. Böylece deneycl telkine eğilimlilik anlamına gelecek şekilde, kimin kendi düğmesine basmakta acele ettiğini, kimin ise işaretten etkilenmediğini saptayabiliyordu. Bir dakikalık zaman uzunluğunun başlangıç deneylerindeki tahmin süresi ile yanlış işaretin verildiği deneylerdeki tahmin süresi arasındaki farktan telkine yatkınlık derecesine karar verilebilir.

Bu deney çeşitli derecelerde telkine yatkınlık gösteren bireylerin sayısının çok fazla olduğunu gösterdi. Bu deneyin devamı, ortakuyuma eğilimi olan bireylerin ayırdedilmesini mümkün kıldı. Örneğin, bir süre sonra bireylere yine bir dakikalık sürenin tahmin edilmesi görevi, bu kez grup tarafından verildi. Grup baskısı kalktıktan sonra, bir kısım bireyler, başlangıçtaki doğru tahminlerine geri döndüler. Öteki bireyler ise, yapay grubun yanlış işaretine uygun olarak zaman aralığını daha erken olarak bildirmeyi sürdürdüler. Birinci şekilde davrananların gruptan farklılık göstermek istemediği, yalnızca biçimsel olarak benimsediği grup görüşünü de grup baskısı kalkar kalkmaz yadsıdığı açıkça görülmektedir (ortakuyuma eğilim). Öte yandan, ikinci şekilde davrananlar ise bütünüyle benimsediği «genel görüş»e daha sonra da bağlı kalmaktaydı (telkin edilebilmeye eğilim).

15 yıl önce V.F. Safin önderliğinde bizim laboratuvarlarımızda (*) gerçekleştirilen bu çalışma, grup bas-

---

(*) SSCB Pedagojik Bilimler Akademisi, Genel ve Eğitsel Ruhbilim Araştırma Enstitüsü'nün Bireysel Ruhbilim Laboratuvarı (laboratuvarı Prof. A.V. Petrovski yönetiyor). Yazar meslektaşlarının ve öğrencilerinin çalışmalarından söz ediyor; R.S. Nemov, A.S. Morozov, Y. V. Yanotovskaya, Y.V. Şcedring, V.V. Şpalinski, M.A. Turevski, V.A. Petrovski ve diğerleri.

kısına boyun eğme ya da direnç gösterme kavramından hareket ediyor ve Crutchfield'ın araştırmasının temel görüşlerini yineliyordu. Bu çalışmada ve birçok başka Sovyet çalışmasında ortakuyumla ilgili Amerikan görüşleri eleştirilmiştir. Asch tarafından betimlenen deneysel ortamsal durumların genel toplumsal yaşama uygulanmasının olanaksız olduğu şeklindeki sav, bu eleştirilerin özünü oluşturuyordu. Kendi başına doğru olmasına karşın, bu eleştiri, gerek «grup baskısı» kavramının değerlendirilmesi için, gerekse bu kavrama karşı doğru bir yöntembilimsel tavır oluşturmak için yetersiz kalıyordu. Safin'in çalışmasında, içindeki bireyin çekici ve itici güçlerle karşı karşıya bulunduğu grupta karşılıklı ilişkilerin temelde mekanik şekilde yorumlandığı, istenmeden gizli kalıyordu. Öte yandan grubun değerler sistemi, farkedilmiş olsa bile, gerçekte dikkate alınmıyordu.

«Grup baskısı» kavramı, hem birey-grup etkileşiminin, hem de ortakuyum ya da telkine yatkınlık şeklinde ortaya çıkan görüngünün özgül niteliklerini bulgulanabilir hale getirdi. Ama öte yandan yine aynı kavram, ortakuyuma karşı tek seçeneğin ortakuyumsuzluk ya da «telkine yatkın olmama» (yani bireyin telkine direnci) olduğu şeklindeki düşüncelerin kısır döngüsü içinde tutarak araştırmacıları istemeden sınırladı. Yalnızca biçimsel bir etkileşim içinde bulunan ve gerçek etkinliklerle ya da yaşamsal önem taşıyan değerlerle ilişkili olmayan şeylere göre aralarında ilişki kuran bir grup insandan da daha başka türlü sonuçlar beklenemezdi. Grup üyelerini ortakuyumlular ve ortakuyumsuzlar şeklinde ikiye ayırmak kaçınılmazdı. Bir topluluk içindeki etkinlikler hem kişisel, hem toplumsal değer taşır. O halde bu tipte bir ortakuyum çalışması, aralarında topluluğun da bulunduğu bütün grup çeşitlerinde

varolan karşılıklı ilişkiler için bir model oluşturabilir mi hiç?

Araştırmacıların, grup dinamikleri içinden hangi kavramın «küçük grubun» temelini oluşturduğunu kabul ettikleri, bu sorunun ışığı altında açığa çıkmaktadır. Araştırıcılar kişiler arasındaki karşılıklı ilişkileri, ortak etkinliğin güncel içeriği ile ilgisi olmayan doğrudan ilişkiler olarak yorumladılar. Üstelik bu ilişkileri, gerçekte bir parçası oldukları toplumsal süreçten de ayırdılar. Bu noktada biz, «ortak ve toplumsal yönden değerli etkinlikler temelinde biraraya gelen kişilerin oluşturduğu gruplarla karşılıklı ilişkiler, etkinliğin içerik ve değerlerine bağlı olarak oluşur» şeklindeki kendi varsayımımızı ileri sürdük. Bu doğru ise, ortakuyuma gerçek seçenek de ortakuyumsuzluk (olumsuzluk, bağımsızlık, vb.) değil, deneysel olarak da incelenmiş olan özel nitelikte bir ortaklaşmacılık oluyordu.

Bu varsayım kendi araştırmamızın taktiklerini belirledi. Örgütlenmemiş bir grup ile kaynaşmış bir topluluk alındı, kendi üyeleri üzerindeki telkin etkileri karşılaştırılmaya çalışıldı. Hiç beklenmeyen bir sonuç bulundu: Rastgele seçilmiş bireylerden oluşan grubun bireye telkin etkisi, örgütlü topluluğun kendi üyelerine yaptığı etkiden çok daha büyük oldu.

Ancak, deneysel olarak elde edilmiş olan bu sonucun tersliği, yalnızca görünüştedir. Telkine yatkınlığı ortaya çıkarmayı amaçlayan yöntemler için planlanan işlemler, esas olarak bireyin bilinçdışı görüş ve eylemlerine dayanmaktadır. Buna karşılık, bireyin bir topluluk içindeki davranışı, topluluğun her bir üyesine karşı olan bilinçli tutumu tarafından belirlenmektedir. Birey bütün topluluğu ya da üyelerinin çoğunu iyi tanıyorsa, her bir üyenin görüşlerine karşı bilinçli ve seçici davranacaktır. Bu konuda ortak etkinlik içinde oluşmuş iliş-

ki ve değerlendirmeler ile bütün üyelerin benimsediği ve sürdürdüğü değerler kendisine yol gösterecektir. Durumdaki belirsizlik ile telkine yatkınlığın birbirine bağlı olduğunu birçok yazar belirtmiştir. Buna göre, örgütsüz ve rastgele bir grupta bulunan bir bireyin davranışı, genellikle önceden tasarlanmamış bir davranıştır ve geniş ölçüde, yaptığı seçime göre belirlenir: «Ya özerklik, ya gruba boyuneğiş.» Ama topluluk içinde bir başka olasılık daha vardır; bireyin ortaklaşmacı olarak kendini gerçekleştirmesi. Birey, özgül gruptan gelen etkileri seçici olarak yanıtlar. Değerlendirmeler, inançlar, ülküler gibi çeşitli aracı etkenlere göre, bu etkilerin bir kısmını kabullenir, bir kısmını ise yadsır.

Böylece, bir topluluktaki bireysel kendini gerçekleştirmenin, «ya özerklik ya gruba boyuneğiş» şeklindeki ikileme karşıt olduğu gösterilmiş oluyor. Aynı zamanda, kendini gerçekleştirmeye yönelik isteklerin bilinçli eylemlerinin, bilinçdışı telkine yatkınlık eğilimlerine de zıt olduğu anlaşılıyor. Bu arada, varolan düşünceler yerine zayıf isteklerin, telkine yatkınlığın bir ölçütü ya da eşdeğeri olarak alınamayacağının kanıtlandığını da belirtmek gerekir. Varılan bu sonuçlar ile artık bireysel kendini gerçekleştirmenin daha ayrıntılı bir çözümlemesine yönelik yeni bir araştırmanın amaçları formüle edilebilir.

Sözde-grup yöntemi kullanılarak ve sanki ait olduğu grup adınaymış gibi, bireye bir topluluk içinde benimsenen değerler ölçeğini yadsıması için ısrar edildiğinde bireyleri ikiye ayıran bir çatışma ortaya çıkar: Bir yanda ortakuyum gösterenler, öte yanda kişisel değerlerine uygun davranarak ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme eylemini şürdürme yeteneğinde olanlar, şeklinde.

Özel şekilde örgütlenmiş bir grubun baskısı altında kalan bir bireyin davranışında ortaklaşmacı kendini de-

ğerlendirmenin ortaya çıkması, doğrudan grup etkisi ya da bireyin telkine yatkın olma eğilimi gibi koşullara bağlı değildir. Bu ortaya çıkış esas olarak grubun etkinlik amaç ve hedefleri ile oturmuş bir değerler ölçeğine bağlıdır. Bir topluluk içindeki ortaklaşmacı kendini değerlendirme, bireyin grup baskısına karşı gösterdiği tepkinin baskın öğesini oluşturur. Dağınık gruptakinin tam tersi olan bu durum, toplulukta ortaya çıkan tipik bir oluşumdur. Şimdi özel bir deneyi inceleyelim.

Başlangıç olarak, grup üyelerinin belli ahlaki görüşleri onaylayıp onaylamadıkları belirlendi. Bir kural olarak deneycinin sunduğu yargılar arasından genellikle kabul edilen kurallar için çoğunluk birbiriyle aynı görüşü paylaşıyor, küçük bir azınlık ise olumsuz düşünüyordu. Olumsuzluk (=negativism), bu özel araştırma alanıyla ilgisi olmayan özel bir ruhbilimsel sorun olduğundan, bu azınlık grup sonraki deneylerin dışında bırakıldı. Grubun çoğunluğuyla ilgili olarak da şöyle bir sorun ortaya çıktı: Bu kişilerin ahlaki görüşlerde anlaşmalarının anlamı neydi? Bu durum, deneycinin ahlaki kurallarla ilgili yargılarının genel olarak kabul edilmesi gerçeğiyle üstü örtülü olarak ortaya konan bir 'grup baskısına boyuneğiş'in sonucu muydu? Yani bu bağdaşma, öteki kişiler gibi olma; başkalarının davranış sınırları içinde kalma; öteki grup üyelerince normal, beklenen ve toplumsal olarak kabul edilen bir kişi sayılmayı haketme isteklerinin bir kanıtı değil miydi? Bu durum, Amerikan toplumsal ruhbilimcilerinin deneylerinde ve kuramsal genellemelerinde dedikleri gibi, bireyin grup içindeki ortakuyumunun bir sonucu muydu? Biz bunun tam tersi bir varsayım öne sürdük: Olasılıkla, bu bağdaşma grup baskısına boyuneğişi ya da ortakuyumu göstermiyordu, bireyin değerleriyle, önerilen yargılarda açıklanan ve toplumun genel olarak

benimsemiş olduğu ahlaki değerlerin bir uyuşum içinde olmasının bir sonucuydu. Bu doğru ise, ortakuyum gibi görünen bu durum gerçekte bütünüyle farklı bir ruhbilimsel anlam taşıyor ve ortakuyuma gerçek bir seçenek oluşturuyordu.

Daha sonraki deney, genel olarak kabul edilen değerlere karşı grup baskısı (kuşkusuz, bir sözde-grup baskısı) kurmak ve yukarıda sözü edilen varsayımlardan birini doğrulamak ya da çürütmek üzere düzenlendi. Grup, bunu sağlayacak şekilde ve deneysel olarak ikiye ayrıldı: Bir yanda ortakuyumcular (bunlar azınlıktaydı), öte yanda ise grubun geri kalanı «yadsıyor» olsa bile grubun ortak değerlerini savunanlar, yani ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme tavrı gösteren kişiler.

Bu çalışma, ahlaki değerler kullanılarak yürütüldü. Ancak ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme, yalnızca ahlaki değerlerin değil, aynı zamanda ortak etkileşim sürecinde grubun üslendiği amaç ve hedeflerin savunulmasını da öngörür. O halde, bireysel kendini gerçekleştirmenin, üyeler için kişisel önem taşıyan ortak amaçların ve çıkarların savunulmasına dayalı biçimde açığa çıkarılması için, daha farklı bir araştırma yürütmek gerekiyordu.

Deneklere toplumsal yönden önem taşıyan bir dizi hedef, tiplerine göre ayrılmak üzere verildi. Denekler ilk olarak bu listeyi çekicilik sırasına göre dizdiler ve hedefleri üç tipe ayırdılar: İstenen, istenmeyen, yansız. Daha sonra grup etkinliği içinde gerçekleştirilmek üzere kendilerine birkaç hedef gösterildi. Hedeflere karşı duygusal eğilimleri benzer olan kişileri biraraya getirecek şekilde gruplar oluşturuldu. Böylelikle grup etkinliği, gerçekleştirilmesi toplumsal olarak onaylanmış hedefler tarafından yönlendirildi.

Deney süresince, ortaklaşmacı kendini değerlendirme olayının bir kısım gruplarda varolduğu, bir kısmında ise bulunmadığı görüldü. Deneyin verilerine bakılırsa, varolması, toplumsal olarak benimsenmiş grup hedeflerinin her bir bireye ne derecede malolmuş olduğuna bağlıydı. Ortaklaşmacı kendini değerlendirme olayının grupta varlığı, hedefin kendi başına çekiciliğine belirgin bir şekilde bağlı değildi ya da onunla bütünüyle ilişkili değildi. Ortaklaşmacı grup hedeflerinin gerçekleştirilmesi için özel olarak yoğun eğitim çalışmaları düzenlenen ve bu hedeflerin toplumsal yönden değerli sayıldığı gruplardaki ortaklaşmacı tepkilerin, etkinlikle fazla ilgilenmeyen gruplardakinden daha fazla sayıda olduğu gösterilmiştir. Etkin şekilde çalışan grupların kimi üyeleri, hemen hemen bütün grubun görevi yürütmeyi reddettiği şeklinde ve güvenilir olduğu belli bir bilgi aldıkları halde, kendi etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Sözde-gruplarda hem üyelerin vazgeçme «öyküleri» yeterince inandırıcıydı, hem de ortak hedefe ulaşmak gerçekten zordu, üstelik katılanların özgül kişisel ilgileri birbirinden farklıydı. Bütün bunlara karşın bazı üyeler toplumsal yönden değer taşıyan etkinlikleri sürdürmekten vazgeçtiğini sandıkları ortaklarına etkin biçimde karşı koydular.

Demek ki, ahlaki değerlerin topluluk tarafından benimsendiği bir ortamda grup etkinliği hedefleri açısından ortaklaşmacı bir kendini gerçekleştirme olgusu, bireysel kendini gerçekleştirme kadar gerçek bir görüngü olmaktadır.

Bu çalışmalarda (*) ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme, ortakuyumluluk anlamına gelmediği gibi, hem

(*) Arkadaşlarım, V.A. Bakeyeva, I.A. Obturova ve A.A. Turovskaya'nın yürüttüğü araştırmalar.

toplumsal yönden değer taşıyan hem de ortakuyuma karşı bir seçeneği simgeleyen her türlü gereklere, beklentilere, yargılara karşı olumsuz ve hiççi (=nihilist) (*) bir tavrı gizliyor olabilen «bireyin etkilenmeyişi» de değildir. «Bireyin etkilenmeyişi» kavramı genellikle, etkilenmeyen bireyin kendi eylemlerinde çevresel etkilerden çok bilinçli amaçlara ve niyetlere bağımlı olduğu anlamında kullanılmaktadır, ancak böyle bir tanım da yardımcı olmamaktadır. Asch ve Cruchfield'in grup modeli eleştirilmeden benimsendiğinde ve geleneksel sözde-grup yöntemi kullanıldığında, bir ortakuyumlu «ortaklaşmacı»ya benzetilebildiği gibi, olumsuz, hiççi ve ortakuyumlu kolayca bir «etkilenmeyen kişi» gibi gözükebilmektedir. Sözde-gruplarla inceleme yapma bir ruhbilimcinin, «etkilenmeyen kişiler»i «ortakuyumlular»dan, «ortakuyumlular»ı «ortaklaşmacılar»dan, «etkilenmeyen ortaklaşmacılar»ı da «etkilenmeyen ortakuyumcular»dan ayırdetmenin gereğini farkedene kadar, grup baskısının oluşturduğu mekanik sistemin sınırları içinde kalacağı anlaşılmaktadır.

Birey ile grubun canlı etkileşiminin özgün bir biçimi olarak ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme kavramı, bir yandan bireyin davranışındaki gerçek toplumsal gerekirciliği saptamayı mümkün kılar, öte yandan grup dinamikleri sisteminin zorladığı şu ikilemden kaçınmayı sağlar: Birey, ya toplumsal-ruhsal çevresi tarafından önceden belirlenmiştir ya da mutlak biçimde özerktir. Ortaklaşmacı kendini değerlendirme konusunun formülasyonu, grup içi etkileşim sorununu, gruptaki iletişim öğeleri arasından bireyi etkileyenlerin kap-

---

(*) Hiççilik (=nihilism [Latince **nihil**: hiçbir şey]): Geçerli inanç, din ve kuralların bütünüyle yadsınmasını temel alan bir düşünsel akım. -**Çev.**

samına bağlamaktadır. Böylece, «iletişim ve iletici, bilginin nesnel içeriğine göre öncelik taşır» şeklindeki tasarım çürütülebilir hale gelir. Amerikan ruhbilimci Thomas Ostrom, Asch'ın çalışmalarını anarak şöyle yazıyor: «Asch (1948) şunu göstermiştir: Örneğin 'özel mülkiyete sahip olanlar ile olmayanlar iki farklı sınıf oluştururlar' şeklindeki alıntının Karl Marx'a dayandırıldığında taşıdığı anlam ile John Adams'a dayandırıldığında taşıdığı anlam birbirinden bütünüyle farklıdır... Daha genel olarak, iletişimin anlamını etkileyen ve geri plandan ya da çevreden kaynaklanan etkenler, örneğin iletişimin kaynağı, bireyin o iletişimdeki yargıları kabul edişini etkileyecektir.» (*)

Burada söylenen sözlerin ve yapılan alıntıların anlamı açıktır. Okuyucu Asch'ın deneysel yorumlarını sürdürecek olursa, «ak karadır» gibi bir önerme Karl Marx adına ortaya atıldığında, marksistlerin, «iletişim kaynağının taşıdığı yüksek saygınlık» diye tanımlanan tavır nedeniyle, bunu gerçek olarak kabul edeceği sonucuna varacaktır. Bunun gibi, John Adams'ın olduğu söylenen bir marksist tez de, marksistler tarafından kuşkuyla karşılanacak ve yadsınacaktır.

Marksist ruhbilimci açısından sorun, yalnızca ideolojik yönden belirgin şekilde taraf tuttuğu için bu görüşlerin kabul edilemez olmasından kaynaklanmamaktadır. Bunun yanısıra Asch'ın formülü ile açıklanan yasanın hangi toplumsal-ruhsal koşullarda gerçekten geçerli, hangi koşullarda ise bütünüyle bir düş ürünü olduğunun bulgulanması da bir sorun olmaktadır. Grup yaşamı tasarımı, Asch'ın deneylerinde ciddi biçimde daraltılmış olarak yansıtılmıştır. Çünkü bu deneylerde

---

(*) **Tavırların Ruhbilimsel Temelleri**, Yay: A.G. Greenwald, T.C. Brock, T.M. Ostrom, Academic Press, New York, 1968, s. 20.

gruptaki karşılıklı ilişkilerin içeriği üzerinde durulmamış, daha önemlisi, genel bir önem taşıyan ülküler ve inançlar tarafından belirlenen değerler dizisinin kapsamı da gözden kaçırılmıştır. «İletişim kaynağının taşıdığı yüksek saygınlık»ın bilince üstün olduğu ve bireyin, yanlış da olsa her bilgiyi benimsemeye istekli olduğu düşüncesi, ancak «ortaklaşmaya vekâlet eden» insan grupları içinde doğrulanabilir. Fakat, ortak etkinlik kapsamı ile bu kapsamın amaç, hedef ve ideolojik temellerinin bilinçli olarak değerlendirilmesine dayanan ilişkilerin yeraldığı gerçek toplulukların toplumsal ruhbilim açısından değerlendirilmesini de içerecek şekilde bu sonuçları genişletme çabalarının sonucunun çok kuşkulu olduğu açıktır.

Bu nedenle, sözde-gruplar oluşturup, katılanlar için hiçbir önem taşımayan gereçleri (örneğin, zaman aralıklarının uzunluğunu belirlemek gibi) kullanarak ortakuyumu inceleyen yöntemler ile kaçınılmaz bir şekilde 'ortakuyuma karşı tek seçenek ortakuyumsuzluk, olumsuzluk ve bireyin bağımsızlığıdır' sonucuna varılır.

«Uyaran-tepki» formülü, yapay deneysel durumların ruhbilimsel yorumları için uygun idi. Ancak, gerçek karşılıklı ilişkiler bağlamı içinde kullanıldığında bu formülün (ister ortakuyumlu olsun, ister ortakuyumsuz) yetersiz olduğu açığa çıkmıştır. Toplumsal ruhbilim araştırmalarının topluluk ve topluluk içinde birey konusu için temelden yeni bir model ile çalışmaya yönelmesi gerekmiştir. Bu yeni model, grup etkileşimi, değerler ve hedefler ile ortaklaşa etkinliğin gerçek içeriğini de kapsamaktadır.

Bu yolla, «toplumsal yönden yararlı etkinlikleri yürüten kişileri biraraya getiren gruplarda, ortakuyumun gerçek seçeneğinin olumsuzluk (ortakuyumsuzluk, etkilenmeyiş, bağımsızlık, vb.) olmadığı; bu seçeneğin, gru-

bun içinde bireysel kendini değerlendirme biçimini almış özgül ve gerçek bir ortaklaşmacılık türü (ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme) olduğu» şeklindeki varsayım daha da anlaşılır hale gelmiştir.

Ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme olayı, yaşayan toplumsal organizmanın, yani topluluğun, toplumsal ruhbilim açısından en önemli niteliklerini ortaya çıkarmış, böylece «göze» arayışlarını da ortadan kaldırmıştır. İki ya da daha fazla sayıda bireyin ilişkileri, aralarındaki doğrudan bağlara indirgenemez. Ortak bir etkinlik yürüten gruplarda bu ilişkiler kaçınılmaz şekilde etkinliğin içeriği, değerleri ve hedefleri aracılığıyla belirlenir. Dağınık gruplarda doğrudan karşılıklı ilişkiler esas olarak dolaylı biçimdedir ve topluluğun ortak etkinliği tarafından belirlenir. Buna göre, topluluğun toplumsal ruhbilim açısından nitelikleri, grup dinamiği konusundaki araştırmaların en tutulan nesnesi olan küçük grupların incelenmesinden çıkarılan sonuçları topluluklara da genişletme çabaları, başarısızlığa mahkûmdur.

Topluluktaki Kişiler Arası İlişkilerin «Çokkatmanlı» Yapısı

Topluluk adı verilen özel grubun yapısının bir bütün olarak görülebilmesini sağlayan bir gerçek vardır: Kişiler arası ilişkiler, topluluğun özgül etkinliğinin aracılığıyla belirlenir. Grubun geleneksel yorumuna göre, grup içindeki karşılıklı ilişkiler, grup etkinliği ile bu etkinliğin hedef ve ilkeleri açısından hiyerarşik bir özellik göstermemektedirler. Ama buna karşılık toplulukta bu süreç hiyerarşiktir ve çok katmanlı bir yapı oluşturur. Bu yapıda, farklı ruhsal nitelikler taşıyan ve farklı toplumsal-ruhbilimsel yasaların geçerli olduğu birkaç katman ayırdedilebilir.

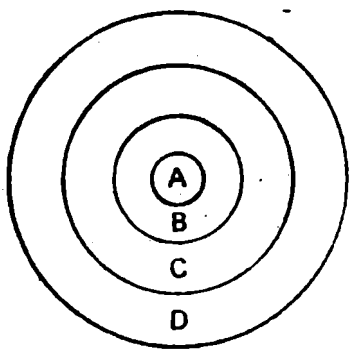
Grubun yapısının merkezinde (Şekil. 1, A) kendi

başına grup etkinliği ve bu etkinliğin sosyo-ekonomik, sosyo-politik içeriği bulunur. Bu oluşum her ne kadar temel bir çekirdek ise de, öteki ruhbilimsel katmanlara göre, *yalnızca ruhbilimsel* bir yapıda değildir, topluluk haline gelmiş grubun toplumsal bütünlüğünü oluşturan, etkinliğe dayalı bir niteliktir. Topluluktaki grup sürecinin bu çekirdeğinin genel bir betimlemesini yapmak için, şimdi genel göstergelere *(etkinliği nesnel olarak kestirecek kalıplara)* indirgenebilecek bir dizi deneyimsel ölçek seçilmesi gerekiyordu.

Böylece bir grubu topluluk olarak kabul etmek için üç ölçüt seçildi: 1. Topluluğun ana toplumsal işlevini yürütüşünün değerlendirilmesi (toplum içindeki iş bölümüne katılma başarısı); 2. Grubun toplumsal kurallara gösterdiği uyumun değerlendirilmesi (Sovyet toplumunda bu, sosyalist yaşam biçimine uygunluk anlamına gelir); 3. Her bir üyesinin tam ve uyum içinde gelişmesi için elverişli fırsatları güvenceye alabilmede grubun yeteneğinin değerlendirilmesi.

Topluluğun bütün ruhbilimsel nitelikleri, toplumsal olarak nasıl biçimlenmiş olduğuna bağlıdır. Tarihsel - toplumsal oluşum, ruhbilimsel olanı belirler. İşte etkinliğe dayalı yönlendirme kuramının temelinde bu marksist sav yatar.

Ortak nesnel etkinliğin kestirilmesi için seçilmiş olan ve yukarıda anlatılan kurallar uygulanarak, eğer bütün bu üç

Şekil 1

ölçüt de yeterince yüksek düzeyde ise, verilen bir grup bir topluluk olarak sınıflandırılabilir ve çeşitli gelişme düzeylerindeki toplumsal-ruhbilimsel değişkenlerin belirlenmesi sağlanır.

Merkezin bir üstünde, temelde ruhsal olan ve hem grup etkinliğine ve bu etkinliğin hedefleri, görevleri ile dayanıdığı ilkelere karşı her bir bireyin takındığı tutumu, hem de etkinliğin güdülenmesini ve her bir katılan için taşıdığı toplumsal önemi kapsayan birinci katman (B) bulunur.

İkinci katmanda (C), ortak etkinlik (hedefleri, görevleri ve izlenen yol) tarafından olduğu kadar, grup içinde benimsenmiş olan ve toplumdaki ideolojik yapıyı en uçta yansıtan ilkeler, ülküler ve değerler tarafından da yönlendirilen kişiler arası ilişkiler yer alır. Kişiler arası ilişkilerin, daha sonra da değineceğim, ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme ve başkaları gibi çeşitli görüngülerinin bu katmanda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak, kişiler arası ilişkilerin sonuncu yüzeysel katmanında ise (D), etkinliğin ortaklaşmacı hedefleriyle ilişkisi olmayan ve temelde duygusal olan bağların varolduğu düşünülmektedir. Topluluk için genel bir önem taşıyan değerlerle de bir ilişkisi olmayan bu bağlar, grup üyeleri arasındaki kişisel bağlantıları yönlendiren temel etken olmaktadır. Herhangi iki kişi arasında, ilgilenmeler, yaklaşma denemeleri, duygusal çekicilikler, inandırıcı etkiler, alışılmış beklentiler, vb. biçimlerde ortaya çıkan bağlar olmadan ilişki düşünmek zordur. Bununla birlikte, grup etkinliğinin bu bağlar üzerinde etkisi ya çok azdır ya da hiç yoktur.

Dağınık gruplara özgü yasaların topluluğa genişletilmesi nasıl olanaksız ise, topluluktaki kişiler arası ilişkilerin yüzeysel katmanı incelenerek varılmış sonuçları evrenselleştirmek ve kişiler arası ilişkilerin temel nite-

liklerinin betimlenmesinde bu sonuçları dikkate almak gerektiğini düşünmek de yanlış olacaktır. Aynı şekilde, ikinci katmandaki (C) bağlar topluluğun betimlenmesinde temel bir önem taşır. Ama (B) katmanındaki veriler, yani topluluk üyelerinin etkinliğinin taşıdığı toplumsal anlam ya da etkinliğin güdüleri, vb. açıklanmadıkça (C) katmanı da yetersiz kalır.

Ne yazık ki, endüstri, akademi, spor, vb. çevrelerden toplulukları inceleyen bir dizi ruhbilim çalışmasında, özellikle de uygulamalı tipte olanlarda, yüzeysel katman deneysel olarak incelenmiş ve varılan sonuçlar topluluğu bir bütün olarak tanımlamakta kullanılmıştır. Bu çalışmalarda grubun nesnel etkinliğiyle bağlantılı olmayan, benimsenirlik, anlatılırlık gibi konulara belirleyici bir rol yüklenilmiştir. Doğal olarak bu yorumun sonucunda ileri sürülen ruhbilimsel yargılar yetersizdir, bazen de yanıltıcı olmaya yatkındır.

Grup Tipleri ve Biçimlenmeleri

Uygulamada küçük gruplarla bir tutulmuş olan dağınık gruplardaki kişiler arası ilişkilerin grup dinamikleri genellikle doğru olarak betimlendiği halde, dağınık grupların başka tipteki gruplardan ayırdedilmemiş olması gerçeği, sonuçların yanlış biçimde genelleştirilmesine yolaçmıştır. Bu sıralarda Sovyet ruhbilimcileri, «klasik» küçük grupta geçerli olan yasaların yürürlükte olmadığı anlaşılan özel bir grup tipi olarak topluluğun incelenmesi göreviyle karşı karşıya geldiler. Bu görevin yerine getirilmesi için, herşeyden önce topluluğun gerçek ölçütlerinin belirlenmesi, bir başka deyişle, üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkilerden hangilerinin, bütün topluluk için önem taşıyan ortak etkinliğin içeriği tarafından yönlendiriliyor olduğunun bulunması gerekiyor-

du. Bunu yapmak ise çoğu kez güçtür, çünkü bu karşılıklı ilişkiler sayısız bağlantılar oluşturur, bu etkileşimler de grubun değerleri ve hedefleri tarafından ya hiç yönlendirilmez, ya da çok az yönlendirilirler. Bir topluluğun, hepsi de aynı futbol takımını destekleyen çok sayıda üyesinin karşılıklı anlaşması ile, aynı toplulukta ciddi bir üretim göreviyle uğraşılırken ya da ahlaki çatışmalar çözümlenirken ortaya çıkan grup içi ilişkilerin açıklanması birbirinden önemli ölçüde farklıdır.

Ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme görüngüsünün çözümlenmesiyle, bir toplulukta rastgele grupların özelliklerinden niteliksel olarak farklılıklar taşıyan daha başka toplumsal-ruhsal görüngülerin de bulunması gerektiği düşünülebilir. Bu ayrımların özü, karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin doğasında yatar. (*)

Bir dağınık grupta, grubun etkisine göz yumma ya da direnç gösterme olarak örneklenebilecek olan doğrudan ilişki ve etkileşimler, belirleyici etkenlerdir. Yukarıda söylendiği gibi, bu ilişkilerin doğrudan doğruya oluşu yalnızca görelidir. Çünkü herhangi bir grupta, hatta bir rastgele grupta bile, görüşler, önceki bağlantılardan edinilen deneyimler, önyargılar, basmakalıplıklar, vb. gibi ara değişkenler, engellenemez biçimde işe karışırlar. Amerikan toplumsal ruhbilimi, yalnızca grup uyaranı ile grup tepkisinin incelenmesine dayanarak, karşılıklı ilişkiler ve etkileşimlerin basitleştirilmiş şemasını mutlaklaştırır, aynı zamanda ara değişken olan bağların sınırsız çeşitliliğini de görmezden gelir.

(*) «Topluluk» terimini, Makarenko'nun «birincil topluluk» dediği anlamda kullanıyoruz. «Bir birincil topluluk, üyeleri olan bireyler ile iş, arkadaşlık, ev ve ideoloji alanında sürekli olarak ilişki kuran bir topluluktur.» (A.S. Makarenko, yedi ciltte **Toplu Yapıtlar, Cilt. V; s. 164**) [Ayrıca «Çevirenlerin Notu»na da bakınız.]

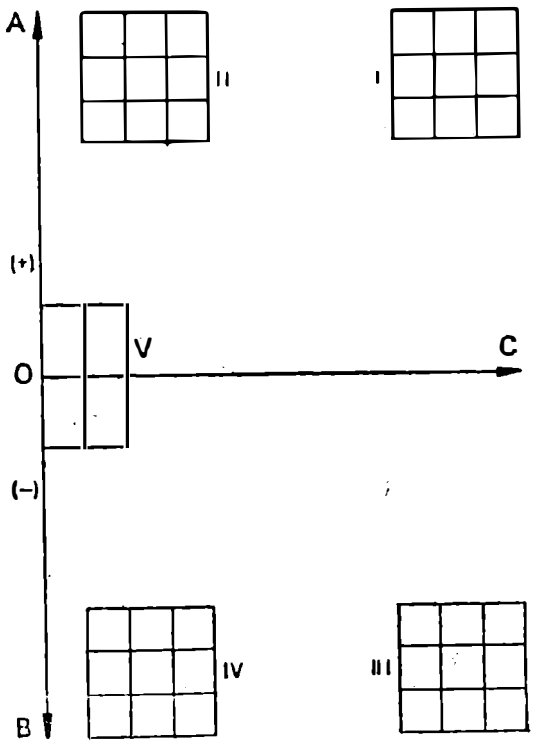
M.G.Yaroşevski'nin ortaya attığı başarılı kavram kullanılarak şu söylenebilir: Davranışçı ruhbilimin sözettiği «bilinçüstü kategorik yapı» kavramı, bilim adamını davranışsal nitelikler çemberinin içinde tutmakta, böylece araştırmaların kişiler arası ilişkilerdeki gerçek ve güdüleyici yönlerin incelenmesine yöneltilmesi olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

O halde, topluluk ile öteki grup tipleri arasındaki temel fark nedir? Ortak etkinliğin güncel içeriği, yani hedef ve değerleri tarafından yönlendirilen etkileşimler ve karşılıklı ilişkiler, topluluk için belirleyici etkenlerdir. Bu açıdan bakıldığında *toplulukta ortak etkinliğin toplumsal yönden değerli ve kişisel olarak önem taşıyan bir içeriği vardır. Topluluk, kişiler arası ilişkilerde bu içeriğin aracı rol oynadığı bir grup çeşitidir.* Topluluğun ayırdedilmesini sağlayan bu nitel ayrım, temel bir önem taşıyan yönlendirici bağların araştırılmasıyla kanıtlanabildi. Böylece topluluğun yaşamsal önem taşıyan değişkenleri deneysel olarak ayırdedilebilmiştir. Bu değişkenler içinde ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme belirtilerinin ağırlık taşıması ve topluluk için önem taşıyan durumlarda ortakuyum tepkilerinde büyük bir azalma da yeralabilir. Nitekim bu değişken, aşağıda da göreceğimiz gibi, ötekiler arasında ilk sırada gelir. Grup dinamiklerini savunanlar grup oluşumunun altında yatan ana etkenleri göremedikleri için, grupların tiplendirmesi konusunda aynı görüşte olmayabilirler. Grup dinamikleri anlayışında, bu etkenler ya hiç yoktur ya da ikincil etkenlerin, örneğin grup büyüklüğünün, grupta iletişim sorununun, vb.nin arkasında kalmaktadır. Biz, bir grup tipolojisi (burada daha çok bir grup topolojisi) kurmak için geometrik bir model kullandık. Diyagramı oluşturan vektörler şu anlama geliyor (Şekil. 2): Bir yana doğru kişiler arası ilişkilerin yönlenme derecesi (C

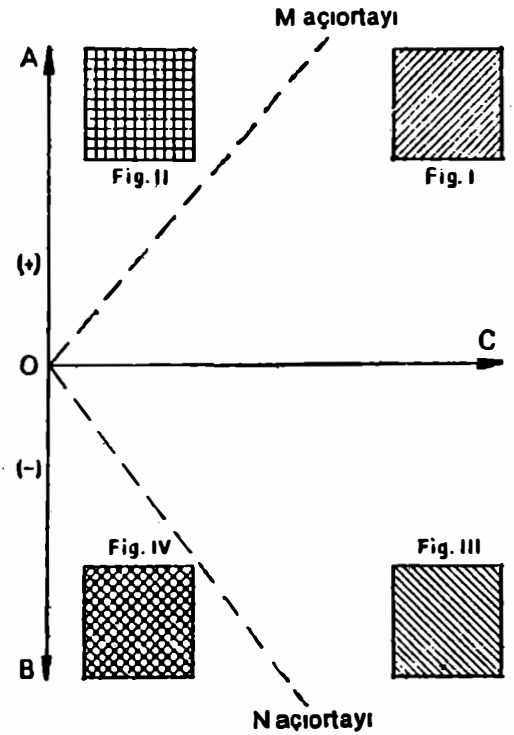
vektörü), öte yanda yönlenmenin iki zıt yöne doğru gelişen içerik yanı (A yönü: Genel olarak tarihsel-toplumsal gelişmeyle ilgili yön; B yönü: Bu gelişmenin engellendiği yön). İsterseniz, OA vektörüne yönlendirici etkenlerin toplumsallaşma yönü, OB vektörüne de aynı etkenlerin topluma karşı gelişme yönü diyelim.

Şimdi üç vektörü (A, B ve C vektörleri) kullanarak bir diyagram oluşturalım ve öğelerini tartışalım.

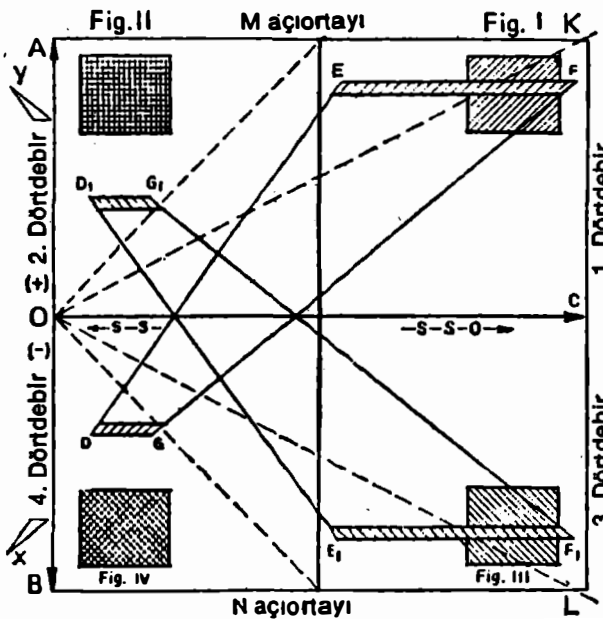
İlk figür (I), toplumsal gelişmenin gereklerine uyan bir topluluk için gerekli olan özellikleri temsil etmektedir. Toplumsal önemi yüksek olan etkenler, insan ilişkilerini en fazla belirleyen ve yönlendirenler olmakta ve topluluğun bağlılık derecesini yükseltmektedir.

Şekil 2

Şekil 3

Şekil 4

Figür II, toplumsal değerlerin gelişmiş olduğu ancak grup sürecindeki yönlendirmesinin önemsiz kaldığı grubu gösteriyor. Bu durum ortak etkinliğin henüz tam olarak kurulmadığı yeni bir grupta ortaya çıkabilir. Burada bir kişinin başarısı ötekilerinin de başarısı anlamına gelmediği gibi, birisinin yaptığı yanlışın sonuçları da ötekileri etkilemez. Bu çeşit gruplarda ahlaki değerler yürürlüktedir, ama genel toplumsal çevreden gruba aktarılmış olan bu değerler iletişim ve ortak iş sürecine karışmazlar. Bu değerlerin geleceği, kendilerini sürekli olarak yaratan ve güçlendiren ortak etkinliğin iyi örgütlenmiş olup olmadığına bağlıdır.

Figür III, karşılıklı ilişkilerin büyük ölçüde yönlendiriliyor olduğu, fakat yönlendirici etkenlerin toplumsal gelişme karşısında son derece gerici ve düşmanca olduğu bir grubu temsil ediyor. Topluma karşı olan herhangi bir birlikte durum böyle olabilir.

Figür IV'te karşılıklı ilişkilerin, ortak etkinliğin genel etkenlerince yönlendirilmediği, eğer yönlendirme varsa da topluma karşı özellikteki yönlendirici etkenler yüzünden grubun toplumsal değer taşıyan herhangi bir etkinlikten yoksun kaldığı bir grup gösterilmektedir. Burada üyeler yalnızca kendi kişisel kazançları için bir araya gelmişlerdir.

Son olarak Figür V, tipik bir dağınık grubu göstermektedir. Burada hem yönlendirici etkenlerin toplumsal değeri, hem de bunların kişiler arası ilişkilerde ortaya çıkış derecesi sıfırda kalmıştır. Bu durumun yetkin bir örneği olarak, rastgele seçilmiş ve kendilerine gerçekleştirilmek üzere toplumsal bir önemi olmayan görevler verilmiş bir deney grubu gösterilebilir.

Her toplumsal grup, diyagramda bir yere yerleştirilebilir. Her etkinlik türünün kendine göre karşılıklı ilişkileri yönlendirme aralığı ve kendine göre bir top-

lumsal değeri vardır, bunlara bağlı olarak da topluluğu biçimlendirici gücü ortaya çıkar.

Temelinde kişiler arası ilişkilerin, etkinliğin içeriği ve değerleri tarafından yönlendirildiği ilkesi bulunan ve kademeli grup etkinliği-grup tiplendirmesi düşüncesine dayanan bu toplumsal ruhbilim kavramı, *stratometrik kavram* olarak bilinir.

Toplumsal Ruhbilimde Söylenceler

Kurt Lewin'in «alan kuramı»ndaki topolojik düşünceleri, Jacob Moreno'nun sosyometrisi, Leon Festinger'in «bilişsel uyumsuzluk» kavramı, Theodor Newcomb'un «bağdaşma ve çekicilik kuramı», vb. gibi, Amerikan toplumsal ruhbilimini oluşturan çeşitli sistemlere bir göz atıldığında ilginç bir tartışma konusu ortaya çıkar. Bu sistemler arasında varolan farklılıkların, yapılan çalışmalarda seçilen konular, amaçlar ve yöntemlerle çok fazla ilişkisi yoktur. Bu değişik sistemlerde elde edilen deneysel verilerin yorumlanmasında kullanılan yöntem açısından özellikle önem taşıyan etkileşim ve karşılıklı ilişkilerin özü kavramı da sistemler arasındaki farklarla ilgili değildir. Örneğin Cartwright ve Zander'in «alan kuramı» ile Burrhus Skinner'in düşüncelerinden ortaya çıkmış olan John Thibaut ve Georg Kelly'nin «Pekiştirme Kuramı» karşılaştırıldığında, grup süreci alanında çarpışan güçlerin yorumunda farklılıklar olduğu, ancak incelenen konunun seçiminde bir farklılık bulunmadığı anlaşılır. İncelenen konu bireylerin etkileşimi olarak değişmeden kalmakta, ancak bu etkileşim birinci kuramda «alan yapısı» tarafından belirlenirken, ikinci kuramda belirleyici olan, elde edilen karşılığın tipi ve büyüklüğü olmaktadır. Küçük grup etkileşimi araştırmalarında hep aynı şey üzerinde çalışılır: Grup bü-

yüklüğü, grup baskısının yoğunluğu, sosyometrik seçimlerde karşılıklı oluş, vb. etkenlere bağlı olarak grup dinamiklerinde ortaya çıkan ruhsal değişiklikler.

Bu nedenle, özgül deneysel çalışmaların kuramsal yorumları yönünden aralarında dikkate değer farklılıklar olmasına karşın, Amerikan ruhbilimindeki çeşitli akımların tümü de aynı yöntemsel önkoşulları taşırlar ve kişiler arası ilişkilere yönelik olarak kurdukları değişmeyen model hepsinde aynıdır. İşte, ABD'de toplumsal ruhbilim üzerine yazılmış sayısız ders kitabı ve el kitabında deneysel olgu bolluğunun nedeni budur. Deneylerden toplanan verilerin, kişilerin toplumsal-ruhbilimsel eğilimlerini yansıtamayacağı açık bir gerçektir. Bu gerçek, toplumsal ruhbilim deneylerinden elde edilen doğruların yöntem açısından yansız olduğu şeklinde yanlış bir izlenim doğurmuştur. Bu durum, yeni-Freudçu ve yeni-davranışçı kavramlarla karara varmak isteyen, ancak, grup süreci ve kişiler arası ilişkilerin genel modelini güvenilir sayan ve kullandığı kavramlarda yer alan olguları özümseme yeteneğinde olan felsefeci ve ruhbilimcilerin yanılmalarına yol açmıştır.

Bütünüyle deneye dayanan araştırmaların ortaya çıkardığı olguların ve yasaların ardında, önceden belirlenmemiş bir söylenceleştirme yatmaktadır. Bu süreç, çeşitli Amerikan toplumsal ruhbilim akımlarını savunanların *biricik* kuramsal ve yöntemsel platformu yerini tutmaktadır. Bu durumda, Fransa, Hollanda, Belçika, Batı Almanya ve İngiltere'deki toplumsal ruhbilimcilerin *Avrupa Toplumsal Ruhbilim Dergisi* (= European Journal of Social Psychology) çevresinde bir araya gelmeleri ve yıllardır çağdaş Amerikan ruhbilimini, özellikle de «deneysel önyargı» dedikleri tutum açısından eleştiriyor olmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Bu «deneysel önyargı» herhangi bir kuramsal ön çalışma yapma-

dan toplanmış olan olgulara ve ölçümlere dayanarak bir kuram geliştirilebildiği yanılgısında ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal ruhbilimin tutarlı, felsefi bir temele dayanan bir kuramı olmayınca (ki bu durumu yalnızca eleştiriciler değil, Amerikalı ruhbilimcilerin kendileri de algılamaktadır), onun yerini, yalnızca araştırmacının kafasında bulunan önermeler almaktadır. Kasıtlı olsun olmasın, deneyci belli koşullarda denekler seçer, yürüteceği işlemlerde belli görevler ve durumlar düzenler, istenen sonuçları önceden belirleyen özgün yöntemler kullanır. Deneye dayanan verilerde herhangi bir kusur bulunmadığı kabul edilebilir, ama önce bu veriler, sonra da onların ardındaki düşünceler yanlış bir şekilde evrensel olarak alınırsa ve bir görüngü türünü bütünüyle açıklayacak bir ilke olarak kabul edilirse, söylence başlamış olur.

Kişiler arası ilişkilerin özünün anlaşılmasını büyük ölçüde belirleyen söylencelerin ortaya çıkışı işte böyle olmuştur. Sovyet ruhbilimciler grup süreci, kişiler arası ilişki ve etkileşimler konularındaki deneysel çalışmalarına ilk başladıklarında bu söylencelerle uğraşmak zorunda kalmışlardır. *Kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayanan ve çokkatmanlı yaklaşımı kaynak alan ruhbilimsel kuramı* da, bu söylencelerle olan ilişkisini tanımlamak zorunda kalmıştır.

Bu kuram, birbirine bağlı savlar ve açıklamalardan oluşan bir sistemdir ve çeşitli toplumsal-ruhsal görüngüler için olduğu kadar, grup içi etkinliğin yaptığı etkiler için de kendi yorumlama ve öngörü yöntemlerine sahiptir. Bu kuramın tipik bir özelliği şudur: Araştırmacıların ortaya çıkardığı yasa bir savdan ötekine geçişi tasarlarken, doğrudan doğruya algılanabilir deneylere başvurmaz. Şimdi bu düşüncelerden yola çıkarak, etkinliğe dayalı yönlendirme kuramını, tek tek yazarların

akımları ile değil de, Amerikan toplumsal ruhbiliminin genellikle benimsenen geleneği ile, yani *geleneksel Batı* toplumsal ruhbilimiyle karşılaştıralım.

Bir başka deyişle, karşılaştırılacak konular şöyle olmalıdır: Bir yanda deneycinin özgün kuramsal yönlenmesi ne olursa olsun, Batıdaki deneysel toplumsal ruhbilim çalışmalarının dayanağı olan geleneksel, süreçle ilgilenen grup modeli (grup süreçleri, grup dinamikleri, grup etkileşimi), öte yanda ise grup-içi etkinliğin çokkatmanlı kavranışına dayalı grup süreçleri modeli.

Küçük grup ruhbilimi için kişiler arası ilişkileri doğrudan etkileşimler (baskı, yönetilme, sempati, vb.) olarak görmek tipik bir özelliktir. Ama bizim kuramımız bu ilişkilerin *ortak grup etkinliğinin içeriği tarafından yönlendirildiğini* söyler. Toplumsal ruhbilim araştırmalarındaki «doğrudan doğruyalık» önermesini aşmayı sağlayan bu sav, bizim kuramımızda temel ve yol gösterici bir ilkedir.

Etkinliğe dayalı yönlendirme, grupta kişiler arası ilişkilerin özünün anlaşılmasında kavramsal bir ilkedir. Bu ilke bizim grup ve grup süreçleri modelimiz ile, Batı ruhbiliminin toplumsal ruhbilim olaylarını incelemedeki geleneksel yaklaşımı arasındaki bütün öteki temel farklılıkları belirler. Batı ruhbilimi, grubu, herşeyden önce, iletişim eylemlerinin ve duygusal çekiciliklerin toplamının özeti olarak ya da duygusal iletişim birikimi olarak yorumlar. Bu durum, haklı olarak, ilk söylence diye görülebilir. Bu açıdan, alan kuramını, grup dinamiklerini, etkileşimciliği, sosyometri kavramını, vb. savunanlar arasında bir fark göremeyiz. Öte yandan çokkatmanlı düşünceler ışığında grup, hem üyelerinin benimsediği değerlere, hem de etkinliğine ilişkin

içeriğinin nitelikleriyle toplumun bir parçası olarak görülür. Bundan dolayı da *grup, etkinliğin yönlendirdiği bir topluluk olur.*

Çalışma nesnesi küçük grup olan Batılı toplumsal ruhbilim, küçük grubun, toplumdaki karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimin en önemli niteliklerini simgelediğini savunur. Bu da bir başka söylencedir. Sovyet toplumbilim ve toplumsal ruhbilim yazını sıklıkla bu söylencenin ideolojik yönlerini vurgular ve ruhsal ilişkileri sosyo-ekonomik ilişkilerin yerine geçirmenin yanlışlığına dikkati çeker. Bununla birlikte bu yanlış görüşün öteki yönü, yani karmaşık toplumsal sistemin içinde yer alan öteki gruplar arasında, geleneksel olarak incelenen ve betimlenen küçük grubun tuttuğu yerin incelenmesi karanlıkta kalmıştır. Gerçekte küçük grup, öteki gruplardan üstün, tipik bir insan grubu modeli değildir, fakat düşük gelişme düzeyindeki grupların özel bir örneğidir.

Grupların büyüklüğüne, varlık süresine, önderliğin tipine, bağlılık derecesine, bileşime, vb. göre farklılandıran geleneksel Batılı toplumsal ruhbilimin, grupların nesnel ve değer taşıyan etkinliğin gelişme düzeyine göre sınıflandırılmamış olduğunu vurgulamak gerekir. Bu yüzden onlar, geleneksel olarak incelenen küçük gruplardan niteliksel olarak ayrılan yüksek derecede gelişmiş grupları ayırdedemezler. Bu bağlamda, bütün Batılı toplumsal ruhbilim kuramlarında, küçük gruplarda deneysel olarak ortaya çıkarılan kişiler arası ilişki yasalarının aynı büyüklük, varoluş süresi, bileşim, vb. özellikleri olan başka herhangi bir gruba da yaygınlaştırılıp sonuçlar çıkarılabileceği şeklinde açık bir kanı vardır. Bu sonuç da bir söylenceleştirme olayı olarak görülebilir.

Örneğin, eğer bir toplumsal ruhbilim deneyinde grubun, önderi nasıl algıladığının grubun büyüklüğüne bağlı olduğu bulunmuşsa (grup büyüdükçe, grup üyeleri

önderdeki «insani» etkileri daha az değerlendirmeye başlar), bu yasanın evrensel olarak başka herhangi bir gruba da uygulanabileceğinde araştırmacıların hiçbir kuşkusu yoktur. Bir başka örnek olarak, Flanders ile Hanumaki, (*) seçilmiş birkaç grup üyesine önderin yönelttiği örgütlerin, «böl ve yönet» ilkesi gibi iş gördüğünü ve üyelerin konumlarındaki farklılığı arttırdığını gösterdiler. Bu tez, sanki genel bir önem taşıyormuş ve rasgele oluşmuş bir grup ile, ortak hedef ve değerlerin birleştirdiği, yüksek derecede bağlılık gösteren bir gruba eşit şekilde uygulanabilirmiş gibi, bir toplumsal ruhbilim yasasına dönüştürülmüştür. Bu «evrensel» yasalar, sınırlı işlem alanlarıyla ilgili herhangi bir kısıtlama belirtilmeden toplumsal ruhbilim ders kitaplarında ve el kitaplarında kendilerine yer bulmuştur.

Geleneksel Batılı ruhbilimin tersine, ilk ana ölçütü gözönüne alan çokkatmanlı görüşün grupları değişen gelişme düzeylerine göre sınıflandırdığını yinelemem gerekiyor. Sözügeçen bu iki ana ölçüt şunlardır: 1. Kişiler arası ilişkilerin grup etkinliğinin içeriği tarafından yönlendirilmesi ya da yönlendirilmemesi (böylece dağınık gruplar, daha yüksek derecede gelişmiş gruplardan ayrılır), 2. *Grup etkinliğinin toplumsal önemi* (böylelikle «topluluk», yüksek derecede gelişmiş öteki gruplardan ayırdedilebilir). Topluluk, grup süreçleri, toplumsal yönden yararlı ve kişisel olarak önem taşıyan ortak içerik tarafından yönlendirilmekte olan bir grup olarak tanımlanır. Böylelikle geleneksel Batılı toplum-

(*) N.A. Flanders, S. Hanumaki, «Övgüye İlişkin Öğrenci-Öğretmen İlişkilerinin Öğrencilerin Sosyometrik Seçimine Etkisi» **The Journal of Educational Psychology**, Washington, Cilt. 51, No. 2, Nisan 1960, s. 65-69.

sal ruhbilimin tanımadığı yeni bir inceleme konusu gündeme gelmiş olur.

Toplumsal ruhbilim araştırmalarının nesnesi olarak topluluğun, ilk kez çokkatmanlı kavramı ile birlikte bulunmuş olduğunu savunmak, kuşkusuz bir abartma olacaktır: Yüksek derecede gelişmiş bir grup olan topluluğun, hem toplumsal amaçlara yönelik etkinliklerini vurgulamış, hem de biçimlenme yollarını incelemiş olan Sovyet ruhbilimci ve eğitimcilerin çalışmalarında topluluk, her zaman için çok önemli bir yer tutmuştur. Bununla birlikte bu çalışmalar, topluluktaki kişiler arası ilişkilerin öteki gruplardan ayrılan belirleyici ruhbilimsel niteliklerini her zaman ortaya koymadığı gibi, topluluktaki grup etkinliğinin yapısına ilişkin özgül nitelikleri de açığa çıkarmamıştır. Üstelik bu çalışmalarda, daha düşük gelişme düzeyindeki gruplara ilişkin yasaları topluluğa aktarmanın (aynı zamanda tersinin de) yanlışlığı vurgulanmamıştır. Buna bağlı olarak, toplulukta grup sürecinin özünü açığa çıkaracak, topluluğun toplumsal ruhbilim görüngüsünü yansıtacak nicel ölçütleri seçebilecek çalışma yöntemleri de önerilememiştir. Çokkatmanlı yaklaşıma dayanarak bütün bu saydıklarımızın sağlanabileceği kanıtlanmıştır.

Bu yaklaşımın *birinci ilkesi* şöyledir: Geleneksel Batılı ruhbilimin benimsediği, herhangi bir gruba ait toplumsal ruhbilim yasalarının *esasta grup dinamiklerinin genel yasalarına indirgenebileceği şeklindeki görüş, topluluk açısından yanlıştır*. Bunun tersi de doğrudur, topluluk için belirleyici olan toplumsal-ruhsal görüngüler, düşük gelişme düzeyindeki gruplarda bulunmaz. Örneğin, bireysel davranışı yönlendiren ortak bir bağın bulunmadığı dağınık gruplarda, ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme bulunmaz. Bu yüzden dağınık gruplarda ortakuyuma karşı tek seçenek ortakuyumsuzluk olur. Top-

luluk içindeki kişiler arası ilişkiler alanında yeralan bütün öteki görüngüler için de aynı doğru geçerlidir.

İkinci ilke: Amerikan toplumsal ruhbilimcilerin bulduğu yasaların, gruplarda «genel olarak» geçerli olduğu şeklindeki yerleşik görüşe karşın; topluluklarda kişiler arası ilişkilerle onları yöneten yasalar, dağınık gruplardakilerden farklı olmakla kalmaz, sıklıkla bunların «ters yüz olmuş» halidir, adeta bütünüyle karşıtıdır.

Kişiler arası ilişkiler (birey-birey), koşullu olarak iki iletişim yöntemiyle ortaya çıkar: *Etkinliğe dayalı iletişimler* (Makarenko'ya göre: «sorumlu bağımlılık») ve *bütünüyle kişisel olan iletişimler.* Toplulukta kişiler arası ilişkinin bu iki yöntemi arasındaki karşılıklı etkiler, rastgele gruptakinden bütünüyle farklıdır. Varsayıma göre, dağınık grupta grup etkinliği sırasında zorunlu olarak ortaya çıkan bağlar, grup üyeleri arasındaki kişisel ilişkileri önemli ölçüde etkileyebilecek güçte değildir. Aynı zamanda, etkinlikten doğan bağlar da kişisel ilişkiler (sempati-antipati, etki altında kalma-kalmama, vb.) tarafından kolayca bozulabilir. Topluluktaki durum ise bunun tam tersidir. Ortak etkinlik içinde biçimlenen «sorumlu bağımlılık» ilişkilerinin kişisel bağlar üzerinde kesin bir etkisi vardır; kişisel bağlar grup etkinliği sistemini ve etkinlikte ortaya çıkan karşılıklı iş ilişkilerini bozacak yetide değildir.

Yukarıda anlatılan sav, eski toplumsal ruhbilim görüngülerinin yeniden yorumlanması için yeni bir buluşun başlama noktası olmuştur. Bir iki örnek vereyim.

Batılı ruhbilimcilerden birkaçı (Allport, Triplett, Catrell ve başkaları), etkinliğin başarılı olması ile başka kişilerin varlığı arasındaki bağlantıyı incelediler. Bu çalışmalarla, bu ikisi arasında değişmez bir bağlantı olduğunu reddettiler, ama neden başka kişilerin varlığıyla başarının bazı durumlarda hızlandığı, bazı durumlarda

ise yavaşladığına bir açıklama getirmediler. Başarının, etkinlik öznesi olan kişiyle çevesindekiler arasında ortaya çıkan karşılıklı kişisel ilişkilere bağımlı olduğunu belirlemeye yönelik çalışma bunların en iyisiydi (Barry Collins). Yukarıda sözü edilen bağlantının karmaşıklığını şimdi bir başka yoldan açıklayabiliriz. Anlaşılan, başkalarının varlığının etkisi, o kişilerin etkinliğe katılıp katılmadıklarına; tek bir topluluk mu, yoksa dağınık grup mu oluşturduklarına göre değişik olmaktadır. Topluluktaki gibi grup etkinliği varsa, olumlu bağların ortaya çıkması, bu etkinlik yoksa (ya da önemsiz görünüyorsa) bu bağların varolmaması beklenebilir. «Yapay» grupta etkinliğin «doğal» gruptan daha üstün olduğu şeklinde, kimi ruhbilimcilerin ulaştığı sonuçlar için aynı düşünceyi savunmak olanaksız olduğu gibi, bu sonuçları evrensel saymak da olanaksızdır. Yapay grubun bağımsız çalışan bireylerden oluştuğu, buna karşılık aralarında henüz karşılıklı ilişkiler oluşmamış kişilerin laboratuvar çalışması için toplanması ile de doğal grubun oluştuğu belirtilmelidir. Doğal grupta, grup etkinliğinin bütün geçerliliğini azaltmaya yeterli etkileşim oluşturacak çabaların harcanacağı düşünülebilir. Ancak topluluğun incelenmesi başladığında bunun tam tersi sonuçlar alınmıştır: Doğal grupların (bu grup topluluk ise), yapay gruplardan üstün olduğu anlaşılmıştır.

1920'lerden önce bulunan Ringelman etkisine göre, her grup üyesinin yeterliği, grubun büyüklüğüne bağımlı oluyor ve grup büyüdükçe yeterlik azalıyordu. Ama ortak etkinliğin alışılmadık bolluğu ve fazla çalışmalar (yani hedeflerin ve görev planlarının başarılı aşılması, artan iş yükünün benimsenmesi, vb.) nedeniyle, bu etki toplulukta ortaya çıkmıyordu. (R.S. Nemov)

Bir başka örnek: Grup etkinliğinin «dengelenmesi»

ve belli bir ortalama düzeyde sürdürülmesi, uzun zaman yaşamsal önemde bir ruhbilimsel yasa olarak görülmüştür. Bireysel bir görev yerine getirilirken, bazı grup üyeleri belirli bir zaman aralığında ötekilerden daha fazla iş başarmaktadır. Ortalama grup sonucu açıklanınca bu üyeler iş hızlarını yavaşlatmakta, ötekiler ise bu «ortalama»da buluşmak üzere hızlanmaktadır. Bu toplumsal ruhbilim yasasının topluluk tipindeki gruplarda geçerli olmadığına inanmak için çeşitli nedenler vardır.

Çeşitli araştırıcıların grup dinamikleri alanında elde ettikleri sonuçlar arasında varolan çelişkileri giderecek şekilde, grup olayının yeniden yorumlanması olanağı da burada çok büyük bir önem taşımaktadır. Grupta duygusal iletişimin yoğunluğu ile grup çalışmasının etkinliği arasındaki ilişkinin incelenmesi de işte bu noktada gündeme gelmektedir. Bu sorunun bilimsel yayınlarda gözden geçirilmesinde çelişkili sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Sözü geçen değişkenler arasında, bazı bilim adamları olumlu, bazıları ise olumsuz bir ilişki gözlemişlerdir. Bunun nedeni, sonuçların «genel olarak» gruba yüklenmesi olmuştur. Grupların ortak etkinlik içeriği tarafından yönlendirilme derecesine göre sınıflandırılması, sonuçlardaki çelişiklik görüntüsünü ortadan kaldırır. Deneyler göstermiştir ki, etkinliğin verimliliği ile duygusal-ruhsal karşılıklı ilişkilerin doğası arasındaki ilinti, topluluklarda uyumlu olmakta, az gelişmiş gruplarda ise birbirine zıt olmaktadır. (B.S. Nemov)

Grup dinamikleri olayına geleneksel çerçeve içinde yaklaşan bilim adamları tarafından elde edilmiş sonuçların çelişikliği ayrıksı bir durum değil bir genel kuraldır. Bunda da şaşacak bir şey yoktur. Ruhbilimci grupları etkinlik ilişkilerinin gelişme düzeyine göre ayırdetmeyi yadsısa bile, bu farklılıklar gruplar tarafından tanınmakta ve deney sırasında ortaya çıkmak

tadır. Özellikle, eğer araştırmacı bir laboratuvar grubu ile değil de bir doğal grup ile çalışıyorsa, bu durumda zıt sonuçlara varılabilmektedir. Örneğin, grupta çatışmanın giderilmesi ile ilgili deneylerinde Muzaffer Şerif ile Carolyn Sherif (*) ortak etkinliği, grup içi karşılıklı ilişkilerdeki çatışmaları çözecek ve gerginliği giderecek bir araç olarak düzenleme düşüncesini geliştirdiler. Doğal olarak böyle bir olguda grup etkinliğine başlamadan önce ve sonra grubun nitelikleri farklı olacak ve öteki değişkenlerle gösterecekleri bağlantı da zıt sonuçlar verecektir.

Bu nedenlerle, geleneksel Batılı toplumsal ruhbilimin karşılaştığı güçlük, benimsediği deneysel araştırma modelini kullanarak grup süreçlerinin etkinlik ölçeklerini yansıtmada başarısız olmasından kaynaklanmamaktadır. Gerçekte bu ölçekler bilinmekte ancak çeşitli gelişme derecelerindeki grupları sınıflandırma yaklaşımına bir temel olarak kullanılmamaktadır. O halde, geleneksel toplumsal ruhbilimin biriktirdiği geniş deneysel gereç toplamını biz, etkinliğe dayalı yönlendirme açısından bakarak doğru biçimde yeniden düzenleme işini başarabiliriz.

Grup Büyüklüğü Sorunu (**)

Grupta kişiler arası ilişkilerin süreçleri ve nitelikleri üzerine grup büyüklüğünün nasıl etki yaptığı so-

---

(*) M. Şerif, C.W. Sherif, **Uyumlu ve Gergin Gruplar**, Octagon Books Inc., Newyork, 1966.
M. Şerif, C.W. Sherif, **Toplumsal Ruhbilimin Ana Hatları**, Harper and Brothers, Newyork, 1956.

(**) Bu bölüm, A.V. Petrovski ile M.A. Turevski'nin «Bir Toplumsal Ruhbilim Sorunu Olarak Grup Büyüklüğü» (**Voprosy Psikhologii**, No. 2, 1979) adlı makalesine dayanmaktadır.

runu, toplumsal ruhbilim görüngülerinin yeniden düzenlenmesi konusunda özgül bir örnek oluşturur. Geleneksel batılı toplumsal ruhbilimde, grup dinamikleri, mikrososyoloji ve öteki akımlarla bir anahtar kavram olan «küçük grup» terimiyle, grup büyüklükleri sorununun da ortaya konduğu görülmektedir. Grup «küçük» olarak tanımlanmış olduğundan araştırıcı, grubun büyük gruplarla olan ilişkisini düşünmeye zorlanır. Yani grubun sayısal ölçeklerine göre belirlenen özgül niteliğini, bu özgül niteliğin geçerli olduğu büyüklük sınırlarını, grup büyüklüğü ile etkinlik hedeflerinin ve zorunlu ruhsal ortamı sürdürecek gereksinimlerin bağlantısını, vb. dikkate almaya çalışır. Bu nedenle Batılı toplumsal ruhbilim el kitaplarında grup büyüklüğü sorununa şöyle ya da böyle değiniliyor olması doğaldır. (*)

Toplumsal ruhbilim için, gerçekte grup büyüklüğü etkeninin taşıdığı önem nedir? Bu sorunla uğraşmaya başlayınca son derece çelişik görüşlerle karşılaşırız. Grup büyüklüğü sorunu deyimiyle çeşitli yazarlar (hatta bazen aynı yazar, değişik yerlerde) farklı farklı şeyler anlatırlar.

İlk sorun, *grubun büyüklüğünün sınırları*, yani hangi sınırlar içinde özgül niteliklerini sürdüreceği sorunudur.

Yayınlarda bu sorun üzerine, çoğu yüksek düzeyde kategorik olan sayısız açıklamalar varsa da, bizim görüşümüze göre bu sorun doyurucu biçimde çözümlenmiş değildir. Küçük grubun («birincil» topluluk ya da «ilişki» topluluğu) büyüklük sınırları, aşağıdaki sayısal öl-

---

(*) Örneğin bakınız: **Grup dinamikleri-Araştırma ve Kuramı**, Yay, Dorwin Cartwright ve Alvin Zander, Harper-Row Publishers, 1968; A. Hare, **Küçük Grup Araştırmaları El Kitabı**, Free Press of Glencoe, Newyork, 1962.

çülerle saptanmıştır; 2-7 üye (V.V. Bogoslovski), 2-20 üye (G.S. Antipina), 12-30 üye (R. Pinto ve M. Graviç), 3-45 üye (V. G. Ivanov), 2'den 30-40'a kadar değişen sayıda üye (Y.L. Kolominski), 50-70 üye (L.S.Blyakman) ve bunun gibi.

Kendi saptadıkları en büyük sayısal değişkenlerle bağlantılı olarak, çeşitli araştırmacıların bütünüyle birbirinden farklı, bazen de kuramsal olarak gerçeklenmemiş grup niteliklerinden hareket etmekte oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Grup büyüklüğünün sınırları aşıldığında grubun yitirdiği özgül nitelikler olarak nelerin kabul edildiğini araştırıcılar genellikle bütünüyle anlatmazlar. Bir çalışmada grup büyüklüğünün sınırları, temel etkinliğe dayalı özelliklerle ilişkili olarak belirlenmiştir. Bir başkasında ise esas olarak grup içinde bireylerin eğilimlerini bir başkasına anlatma fırsatları ruhbilimciye yol göstermiştir. Ne yazık ki, araştırıcılar bu sorun üzerinde durmamıştır. Bununla birlikte, önceden kuramsal bir çalışma yapmadan küçük grupların büyüklük sınırlarını bulmaya çalışmak açıkça anlamsızdır.

Bilim adamının, grubun özgül niteliğinin sürdüğü, kaybolmağa başladığı ve bütünüyle kaybolduğu doğru büyüklük sınırlarını çizebilmesi, ancak grubun özgül niteliğini belirleme hedefine yönelik olan ve çeşitli büyüklük ve gelişme düzeylerinde bulunan grupları değişik koşullar altında inceleyecek özel bir araştırmayla mümkün olacaktır. Kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayalı yönlendirmesi farklı düzeylerde olan gruplar için, büyüklük sınırlarının da önemli ölçüde farklı olmasını beklemek için bütün nedenler vardır.

İkinci sorun, *büyüklüğün gruptaki toplumsal-ruhbilimsel niteliklere etkisidir*. Burada kuşkusuz küçük («birincil» ya da «ilişkiye dayalı») grupların sınırları içindeki büyüklükten sözettiğimiz unutulmamalıdır. Bu

sorunun nasıl titizlikle incelendiğini gösteren çeşitli raporlar aktarılabilir. Örneğin bir dizi deney, grubun bireye yönelik çekiciliğinin grup büyüklüğü ile ters orantılı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, grup büyüdükçe grup üyeleri arasındaki gerginlikte de artış kaydedilmiştir. (Robert Bales ve Edgar Borgotta.) Tek sayıda üyesi olan gruplardaki zıt ilişkilerin, çift sayıda üyesi olan gruplardaki zıt ilişkilerden daha az sayıda olduğu söylenmiştir. Grup baskısına boyun eğme ile grup büyüklüğünün de bağımlı olduğu belirtilmiştir. (Üye sayısı ikiden üçe ya da dörde çıkınca boyun eğme artar, ama grup büyüklüğünü 10-15'e çıkaran bir büyümenin artık etkisi yoktur.) (David Krech, Richard Crutchfield.) İki kişilik bir gruba bir üçüncü kişinin eklenmesinin yarattığı sonuçların, üçlü bir grup dört, beş, altı ya da daha fazla üye sayısına yükseldiğinde ortaya çıkan sonuçlardan çok daha fazla olduğu da savunulmuştur. Üye sayısı üçten beşe çıktığında riskin büyüme eğiliminde olduğuna ilişkin veriler de elde edilmiştir (M. Bennett). Aynı eğilim, dört kişilik gruplarda da bulunmuş, ama sekiz üyeli gruplarda kaydedilmemiştir. Yalıtılmış koşullarda yaşayan ve çalışan Antarktikalı gruplar incelendiğinde, 20-30 kiişlik gruplar, 8-11 kişilik gruplardan daha fazla geçimlilik göstermiştir.

Bu konuda çalışan yazarların belirttiği gibi, bu genellemelerden iki sonuç çıkmaktadır: Birincisi, grup büyüklüğünün, gruptaki ruhsal özelliklerin geleneksel ve çok önemli bir göstergesi olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. İkinci olarak ise, deneylerden elde edilen verilerin belirgin aykırılığı ortaya çıkmaktadır. Bizim görüşümüze göre, bu konuların incelenmesinde ve toplumsal ruhbilimin ana sorunlarına sunduğu özgül çözümlerde Batı yetersiz kalmıştır.

Grup etkinliğinin doğası üzerine grup büyüklüğü-

nün yaptığı etkilerin çözümlenmesi için, çokkatmanlı yaklaşımın ilkelerine tam ve kesin bir strateji çizilmesi gereklidir. Bu soru incelenirken herşeyden önce dağınık gruplarla topluluklar, ayrı ayrı ele alınmalıdır. Dahası, farklı katmanlara özgü etkinlik biçimlerinin ortaya çıkmasında grup büyüklüğünün yaptığı etkilerin de farklı olduğuna inanmak için nedenler vardır. Bu yüzden, geliştirilecek varsayımlarda, sorun ayrıntılarıyla tanımlanmalıdır. Şimdi bu varsayımları gözden geçirelim.

Her şeyden önce, topluluk gibi özgül gruplardaki ilişkilere grup büyüklüğünün etkisi sorulmalıdır. Topluluktaki özgül ilişkiler, toplumsal olarak önemli ve kişisel yönden değerli olan ortak etkinlik tarafından yönlendirilir, bu ilişkiler topluluktaki etkinliğin iç katmanlarında yeralır. İkinci soru; ortak etkinliğin yönlendirmediği ve etkinliğin yüzeysel katmanında bulunan ilişkilerin grup büyüklüğüyle nasıl belirlendiğidir.

Grup büyüklüğünün grup etkinliğinin çeşitli yönlerine olan bağımlılığını iki etkenin koşulladığı varsayılır. Bunlardan birincisi, grubun gelişme düzeyidir; ikincisi, incelenen görüngünün grup etkinliğinin yapısı içinde nerede bulunduğudur. Topluluk içinde iç (çekirdek) ve ikinci (kişiler arası) katmanlardaki grup etkinliğinin ortaya çıkmasında, grubun büyüklüğünün kendi başına belirleyici bir önemi olmaması beklenir. Aynı zamanda, dış katmandaki görüngülerin ise grup büyüklüğüne bağımlı olduğu düşünülür.

Geleneksel Batılı ruhbilim neden bu soruna doyurucu bir çözüm bulmada yetersiz kalmıştır?

Burada ilgi çekici iki nokta var: Birincisi, etkinliğe dayalı yönlendirme çerçevesi elde edilen kuramsal sonuçlarla deneysel sonuçlar arasında varolan özgün bağdaşma; ikincisi, geleneksel Batılı toplumsal ruhbilimin çerçevesi içinde yürütülen araştırmaların sonuçları. Örne-

ğin Amerikalı ruhbilimciler, bir kişinin acı çekmesine tanıklık eden bireylerin sayısındaki yükseklik ile o kişiye yardım edilmesi olasılığındaki düşmenin birlikte azalıp artacağı anlayışına uygun veriler aktarmaktadır (Bill Latane). Dahası, grup büyüklüğü arttıkça gruptaki bağlılığın azalacağı belirtilmiştir. Grubun yaptığı baskı arttıkça bireysel ortakuyumda artış olduğunun belirtileri de vardır (Crutchfield). Bu yasaların az ya da çok derecede dağınık olan gruplarda «işleyeceği» açıktır.

Yukarıda verilen örneklerde şu iki çeşit grup karışmaktadır: Yapay laboratuvar görevlerini üstlenmiş tam anlamıyla dağınık gruplar ile Antarktika'da kışlayan ve bilimsel araştırma yapan, gelişme düzeyleri ise bilinmeyen gerçek gruplar. Bu koşullarda, yukarıda sözü geçen ve yanlış olarak bütün küçük gruplara yaygınlaştırılmış olan genelleştirmelerin açıklayıcı değeri elbette azalır. Amerikan araştırmalarının tersine, etkinliğe dayalı yönlendirme kuramı, nitel olarak farklı grupları, kesin bir biçimde farklı olarak tanımlar.

Üçüncü bir sorun olan en uygun grup büyüklüğü ise, esas olarak üstlenilen ruhbilimsel görevlerin başarılması açısından incelenir. Madem ki özgül nitelikteki kişilerin kümeleşmesi olarak alınan grubun dayandığı nitel ölçekler, grubun büyüklük sınırları tarafından belirleniyor, o halde bir grubun en uygun büyüklüğü de grubun işlevlerini sürdürmesi için en elverişli koşulları yaratacak üye sayısı tarafından belirlenir. Bazı gruplarda, grubun işlevlerini sürdürmesi için varlığı zorunlu özellikler ile grup eylemlerinin en iyi olması için gereken ruhsal özellikler çakışıyor olabilir; bu gruplarda büyüklük sınırı kavramı ile en uygun büyüklük kavramı çakışıyor demektir.

Şimdi toplumsal ruhbilim çalışmalarında en uygun grup büyüklüğü sorununu inceleyelim. S.I.Shapiro, en

dayanıklı gruplarda 6-7 kişi bulunduğuna inanır. Kapsamı 20 kişiye kadar olan gruplar da «içsel» bağlanma güçleri nedeniyle yine de varolabilirler, ama dayanıklılık dereceleri en aza inmiştir. Öte yandan, daha büyük gruplar bölünmemiş bir anlaşmazlık gücü ile yönetilirler ve yalnızca «dıştan» birleştirici bir etkinin içeriye yönelmesiyle varolabilirler. (*) Shapiro, «anlaşmazlık güçlerinin, gruptaki üye sayısına oranı şeklinde bir formül de geliştirmiştir. (**) Amerikalı ruhbilimcilerin çalışmalarını çözümleyen F.N.Antipina, «Normal olarak işlev gören bir grup, dört-beş kişilik bir grup olarak kabul edilmelidir,» diye yazar. (***) Bilimsel grupların oluşmasını anlayan S.Y.Zloçevski, şunu belirtir: «Yeterince eğitim görmüş bir araştırıcı, meslektaşlarınca ileri sürülen görüşlerden en çok beş-yedi kadarını kavrayabilir. Deneyler göstermiştir ki, bu sayı aşıldığında meslekdaşların görüşlerinin yetersiz anlaşılması sonucu ortaya çıkar. Buna dayanılarak, bilimsel bir grupta en akla uygun üye sayısı beş-yedi olarak düşünülmüştür. (****)

Bu sonuç ve öneriler doğru mudur?

Her şeyden önce genel nicel özelliklerine göre en uygun grubu kurarak ve uygulamalı etkinlik alanlarına göre (endüstri, ordu, spor vb.) en önemli değişkenleri saptayarak, bir çok yazarın büyük bir sorumluluk altına

---

(*) S.I.Shapiro, «Küçük Grubun Matematiksel Bir Modeli Üzerine En Uygun Grup Büyüklüğü Sorunu», kitap bölümü: **Okul Çocukları ve Öğrencilerde Toplumsal Etkinliğin Toplumsal Ruhbilim Sorunları**, Kursk, 1971, s. 48-49 (Rusça)

(**) **İbid**, s. 50

(***) F.N.Antipina, «Amerikan Deneyimsel Toplumbilliminde 'Küçük Grup' Sorunu», **Filosofkiye Nauki**, No. 4, 1965, s. 53.

(****) S.Y.Zloçevski, «Bilimsel Gruplarda Üyeliğin Bilimsel Araştırmaların Mantık ve Örgüt Yapısına Bağlı Olarak Seçilmesi», kitap bölümü: **Ortaklaşa Etkinliğin Ruhbilimi**, Kiev, 1977, s. 7 (Rusça)

girdiğini vurgulamalıyım. Gerçekte bunun anlamı şudur: Okullarda yirmi öğrenciyi oldukça aşmakta olan sınıfların, «çatışan güçler birarada olmaya zorlanarak» yönetildikleri sürece bir topluluk haline gelmelerini bekleme umudu yoktur. «Dıştan birleştirici etki» söz konusu olduğuna göre, yirmi üyeden küçük gruplarda «içten birleştirici güçler», «dıştan birleştirici» etkilerden, yani eğitime dayalı (ya da daha geniş kapsamlı söylemek gerekirse, toplumsallaştırıcı) etkilerden, şaşkınlık uyandıracak şekilde bağımsız olarak kabul edilmelidir. Burada bir okul sınıfından söz ediyoruz. Ya yirmiden fazla üyesi olan bir askeri birimde ne olacaktır? Burada da birleştirici güçlerin yine son derece kararsız olduğu sonucu çıkarılabilir mi? Yine uluslararası önemli bir yarışmaya hazırlanan ve yirmi kişiden daha kalabalık bir spor takımı için ne denebilir?

Akademik, askeri, üretici ve bilimsel gruplar arasından, sayısal yapısı «en uygun sayı» ile bağdaşmadığı halde, toplumsal yönden olgun ve gerçek olan sayısız topluluk örnekleri aktarılabilir. Bir başka deyimle bu topluluklar sözde en uygun «büyüklükte» olmadıkları halde, toplumsal yönden en uygun durumdadırlar. O halde hangi nedenlerle üyelerin en uygun sayıda olmadığı sorulmalıdır. Bunun nedeni, belki de, bir yapay gruptaki laboratuvar etkileşimlerinin hem kişisel, hem de toplumsal yönden önemsiz olmasıdır. Daha doğrusu, «genel olarak en uygun durum» diye bir şey var mıdır? Herhangi bir grup, her zaman için ancak özgül amaçlara göre en uygun durumda olabilir: Belli amaçları grubun gerçekleştirme başarısına göre, belli kurallarla ve taleplerle uyuşmaya göre, belli durumlara uyum göstermeye göre, vb.

En uygun grup büyüklüğü sorununun, daha doğru ve uygulamalı bir çözümü daha vardır. Açıkça toplum-

sal ruhbilim kuramına dayanan, deneysel olan, fakat yapay olmayan ve konuya laboratuvar açısından yaklaşan bu çözüm, bir araştırma stratejisidir. Burada özgül deney koşullarında bulunan özgül tipte bir grubun incelenmesinin genelleştirilmesi yöntemini hatırda tutmalıyız. Bu yöntem halen, pratik önem taşıyan belli görevlerin yerine getirilmesi için kullanılmaktadır. Y.S. Kuzmin'in yönettiği uygulamalı araştırma, bu deneylere bir örnek olarak gösterilebilir.

Bir başka deyişle, birbirinden farklı etkinlikler gösteren ve farklı koşullar altında çalışan her çeşit grup için en uygun büyüklüklerin özgül listelerini derleme görevi başarılmaktadır.

Bir yandan gündelik istemlerin artması, öte yandan küçük gruplar ve topluluklardaki toplumsal ruhbilim olaylarını açıklayacak, uyumlu bir kuramın formüle edilmesi zorunluluğu, yeni bir araştırma stratejisine duyulan gereksinimi arttırıyor. Bunlara ek olarak, soruna daha önceki çerçeveden yaklaşarak üstesinden gelinemeyecek bir dizi güçlük de var.

Özgül gruplarda, uygulanan amaçlara göre en uygun büyüklüklerin araştırılması çalışmaları nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, bu sonuçların başarı derecesi ne olursa olsun, grup ya da topluluk için genel olarak geçerli olan en uygun büyüklüğün saptanması mümkün olmayacaktır. Her çeşit etkinliğin uygulanmasında genel sayılar önerme gereksiniminden sözedenler, genellikle Makarenko'dan alıntı yaparlar. Makarenko, gerçekten de Dzerzhinski Komünü'ndeki «birincil takım toplulukları»nı anlatırken şöyle yazar: «...Bir takımın büyüklüğü 7-15 kişi arasında değişebilir. Bir takımda 15'ten fazla üye bulunmamalıdır. Deneyler şunu göstermiştir: Daha fazla üye bulunduğu zaman, takımın bütün üyeleriyle ilişki kuramayan kıdemli üyenin ön-

derliğine, takım, zayıf derecede saygı göstermektedir.» (*) Makarenko şunları da belirtir: «...Bu birincil topluluk, yani daha küçük grup ve topluluklara bölünemeyen bir topluluk, 7'den az, 15'ten çok kişi kapsamamalıdır. Neden böyle olduğunu bilmiyorum, bu durumu çözümlemedim. Yalnızca şunu biliyorum: Bu birincil topluluk yedi üyeden daha küçükse, bir arkadaş topluluğuna, yalnızca bir arkadaşlık grubuna dönüşmeye başlıyor. 15 üyenin üstündeki birincil topluluklar ise her zaman iki topluluğa ayrılma eğilimindedirler, her zaman bir bölünme çizgisi vardır.» (**)

İlk olarak, «Deneylerim Üzerine» başlıklı rapordan yapılan bu alıntıdan, Makarenko'nun genel anlamda topluluktan sözetmediği, özgül bir topluluktan, komündeki genç erkekler takımından sözettiği açıkça anlaşılmaktadır. İkincisi, Makarenko bu açıklamasının temel bir kuramsal toplumsal ruhbilim ilkesi olduğunu savunuyor değildir; yalnızca kendi kişisel deneyimlerine gönderme yapmaktadır. Her şeyden önce «Neden böyle olduğunu bilmiyorum, bu durumu çözümlemedim» diye yazıyor. Aynı raporda şunları da okuyoruz: «...Size söyleyeceklerim, vardığım sonuçlar değildir, sonuçlara ancak bir büyük araştırmayla, bir monografla, marksist çözümlemeye yönelen çalışmalarla varılır.» (***) Bu nedenle Makarenko'nun eğitim deneyimi kaynak gösterilerek en uygun grup büyüklüğü yaklaşımına başka türlü bakmak engellenmez, engellenemez. Tersine bu deneyim, hem değişik gruplar için uygulanabilen farklı çözümler aranması yönünde, hem de büyük eğitimci

(*) A.S.Makarenko, yedi ciltte **Toplu Yapıtlar**, Cilt. V, s. 9-10.
(**) **İbid**, s. 256.
(***) **İbid**, s. 251.

Makarenko'nun başlattığı kuramsal çözümlemenin tamamlanması için araştırıcıları yönlendirmelidir.

Buna göre, belli bir tipteki dağınık olmayan grup için, kendi işlevsel hedeflerine ulaşmasında en uygun olan büyüklük saptanabilir. İşlevsel bir sistem olarak (bir iş takımı, uzay gemisi ekibi, bilimsel grup, askeri müfreze ya da spor takımı) bir grubun en uygun büyüklüğü, doğrudan doğruya grubun nesnel etkinliğinin özgül içeriği tarafından koşullanır. Bu etkinlikteki değişmeler, grubun bazı ruhsal özelliklerinde de farklılıklar yaratır. Gruba ait ruhsal özelliklerden herhangi birisinin, örneğin, «toplu uygunluğun», etkinliğin içeriği ile ilgili olmadan grubun büyüklüğünü belirlediğini kabul etmek bütünüyle yanlıştır. Aslında, bir araştırma grubunun en uygun büyüklüğü, grubun üzerinde çalıştığı işin güncel programı tarafından belirlenir ve program-rol yapılanması içinde belirtilir (M.G.Yaroşevski).

Belli bir grup büyüklüğünün sınırları içinde, grubun, işlevsel görevlerini olabildiğince yerine getirmesini sağlamak için kişiler arası ilişkiler sistemini en iyi duruma getirme sorunu gündeme gelir. İşte gerçek ruhbilim yasaları, burada ortaya çıkarılabilir. Özel olarak, grubun gelişme düzeyi ne kadar aşağıdaysa, birleştirici grup süreçleri (bağlılık, kişinin grup içindeki doyumu, birbirini anlama, vb.) arasında, grubun büyüklük boyutunun taşıdığı önem de o kadar artar. Oysa bir topluluk için büyüklük etkeninin oynadığı rol çok daha önemsizdir.

Son olarak, grubun en uygun hale gelmesi, büyüklüğündeki artış ya da azalışın bir sonucu değildir. Grubun nesnel etkinliğinin içeriğindeki değişiklikler ve buna bağlı olarak grup içi kişiler arası ilişkiler sisteminde ortaya çıkan değişiklikler yoluyla grubun gelişme dü-

zeyi yükselir, grup bunun sonucunda en uygun duruma gelir.

Günlük yaşamda ruhbilimci, çalışanların, kendi özel görevlerini başarmak için en uygun grup büyüklüğünün ne olduğuna yönelik bir öneride bulunması şeklindeki istemleriyle karşılaşabilir Ama gerçekte ruhbilimden çok pratiğin konusu olan böyle bir sorunun çözümünde, *bir ruhbilimci olarak* kendi görüşünü kabul etirmeye hakkı yoktur. Ancak,grubun en uygun büyüklüğü denildiği zaman, grubun işlevlerini yürütebilmesini sağlayacak en uygun ruhsal koşulları oluşturan sayının anlaşılması gerektiği söylenebilir, bu yanlış değildir. Bu durumda ruhbilimci ilk olarak verilen grubun gelişme düzeyini açığa çıkarmalı ve nesnel etkinliğin değerleri ve içeriği tarafından yönlendirilen grup içi kişiler arası ilişkileri saptamalıdır. Daha sonra elde ettiği ve en azından hızlı bir çözümlemeyle desteklenmesi gereken sonuçlara göre kendi düşüncelerini ileri sürmelidir.

Yüksek derecede gelişmiş bir gruptaki toplumsal ruhbilimsel gizilgücün, grubun büyüklük boyutundaki yetersizliği karşılayabileceği haklı olarak savunulabilir. İşte bu «olağanı aşan ortaklaşmacı etkinlik» (*) olayına, çeşitli sosyalist çalışma tuplerinde, örneğin üretim hedeflerindeki kökten değişikliklerde, işçilerin kendi kendine daha fazla sayıda makine yapmalarında, vb. durumlarda raslanabilir. Gelişme düzeyi düşük olan gruplarda elde edilebilen en elverişli ruhsal etkinlik durumunu ortaya çıkarmak için, gerçekte en uygun grup

(*) Olağanı aşan etkinlik, topluluğun ruhsal özelliklerinin ve davranışının, toplumsal beklentilerle gösterdiği benzeşmeyle ortaya çıkar. Benzeşme tipindeki bu etkinlik, topluluğa resmi ya da zorunlu olarak sunulamaz, ama yürütülen etkinliğe ilişkin toplumsal değerlerle uyumludur.

büyüklüğünün belirlenmesi olgusuna dönülmesi gerekir. Bunun doğrudan doğruya bir gereklilikten kaynaklandığını belirtmek isterim. Çünkü bu tip gruplarda, birleştirici özelikler grup büyüklüğü ile ters orantılıdır. Grubun ruhsal yönden en iyi duruma getirilmesi için büyüklüğünün azaltılması gerekebilir, bu da örgütlenme gerekleriyle çatışabilir. Ayrıca ortak etkinliğin bir bütün olarak verimliliği, sıklıkla çalışanların sayısına doğrudan doğruya bağlıdır. Bu durumda da genellikle grup sayısının ekonomik olmayan şekilde artması gerekebilir. Ortaya çıkan bu aykırılık dikkate alınmalıdır. Özet olarak, toplumsal ruhbilim araştırmaları stratejisinin, en uygun grup büyüklüğünün saptanmasına değil, grubun gelişme düzeyinin yükselmesini sağlayacak en uygun yolların bulunmasına yönelik olması gerektiği açığa çıkmaktadır.

Bu bakımdan, en uygun grup büyüklüğünü «genel olarak» tanımlayacak saltık bir rakam bulma girişimlerinin başarısız olacağı işin başından bellidir. Özgül deneylerin sonucu olarak bulunmuş bir rakam kaynak göstererek yapılan bu tür girişimlerin de çok dayanaksız bir temeli olduğunu bir kez daha vurgulamak istiyorum.

Kişiler arası ilişkilerin, küçük grupları «genel olarak» kapsadığı varsayılan kimi yasaları, aslında az gelişmiş grupların incelenmesinden çıkarılmıştır. Bu yasalar, öteki grupları, özellikle de topluluğu içine alacak şekilde genişletilemez. Grup büyüklüğünün de belirgin bir şekilde aralarında olduğu dış özellikler arasında bir uyuşum olsa bile, bu doğrudur. Böyle bir genişletme, grupları etkinliğe dayalı yönlendirme tipi ve derecesine göre ayırdetmede bir yetersizlik anlamına gelir. Çeşitli tiplerdeki gruplar bir araya toplanır ve deneysel çalışmadaki ölçeklerin ortalamaları alınırsa, grup bü-

yüklüğünün önemi sorununun formüle edilmesi ve çözümlenmesinde yukarıda sözüedilen karmaşaya yol açılmış olur. Toplumsal ruhbilim süreçlerini grup büyüklüğünün değil, etkinliğe dayalı yönlendirmenin belirlediğini kabul ettiği takdirde, toplumsal ruhbilimci ancak grup olayında yeterli biçimde öngörüde bulunabilir ve uygulamada doğru biçimde yol gösterici olabilir.

Şimdi, grup büyüklüğünün önemi abartıldığı takdirde ciddi ruhbilimsel yanlışlıkların ortaya çıkabileceği bir alanda, toplumsal ve eğitsel ruhbilimin sınırında yer alan sorunları ele alarak bu konuyu açıklamak istiyorum.

İyi tanımlanmamış olduğu halde, uygulamada bilimsel bilgilerin özel alanına girmiş olan ve uygulamada hem yaklaşımları, hem de çözümleri belirleyen kimi önermeler vardır. Eğitim etkinliğinde verimliliğin öğrenci sayısıyla ters orantılı olduğu görüşü de bu varsayımlardan biridir. Bu düşünce formülasyonunu özgül bir kaynaktan aktaramayız, ama bu görüşün eğitim düşüncesinde yeraldığı ve öğretimde birçok uygulama basamağında yol gösterici olduğu kuşkusuzdur.

«Okulda grup küçüldükçe iş kolaylaşır», «bir şeyi iki kişiye öğretmek, on kişiye öğretmekten daha kolaydır», «okulların asıl kötülüğü çok kalabalık sınıflarından gelir» ...bu tip saptamalar arttırılabilir ve ardından son olarak varılan genel sonuç gelir: «Bireysel öğretim, akademik etkinliğin en iyi örgütlenme biçimidir.» Ancak burada biraz durmak gerekir. Bu son saptama, Sovyet eğitim kuramının temel ilkelerine çok açık bir şekilde ters düşüyor, çünkü bu tez eğitimde genellikle özel öğretmenin önde gelen bir rol oynadığı 18.-19. yüzyıllardaki «soyluların eğitimbilimine» bir geri dönüş anlamına geliyor.

Makarenko, genel eğitim sürecini dikkate alarak,

«tek tek ders verme»ye karşı çıkmıştır. Gerçekten de yetiştirme ve öğretimin tek bir süreç olduğuna dayanarak, eğitim alanında böyle bir öğretim yöntemini günümüzde ciddi olarak savunmak, olacak iş değildir. Aslında eğitimin verimliliği ile akademik grubun büyüklüğü arasında ters bir ilişki olduğu şeklindeki gizli düşünce, nesnel olarak «teke tek öğretim» ilkesini güçlendirir.

Soruna çokkatmanlı bakış açısından yaklaşmak için, şöyle bir varsayım öne sürüyoruz: Öğretimin verimliliği ile grup büyüklüğü arasındaki ters orantı her grupta yoktur; öğrenciler arası ilişkilerin, bir yandan sorumlu bağımlılığa dayandığı, öte yandan gerçek ve iyi düzenlenmiş bir akademik etkinlik tarafından yönlendirildiği gruplarda böyle bir ters ilişki bulunmaz. Öğrenciler arası ilişkilerin bu özellikleri taşımadığı gruplarda, ama yalnızca bu tip gruplarda, «daha az öğrenci daha iyidir» ilkesi bir anlam taşır. Gerçek bir akademik topluluk, yan yana değil, birlikte, ortak olarak çalışan kişileri biraraya getirir. Toplumsal önem taşıyan görevlerin yürütüldüğü, karşılıklı ilişkilerde sorumlu bağımlılığın doğal bir özellik olduğu (bir durumda başarı ya da başarısızlık herkesin başarı ya da başarısızlığıdır) bu gruplarda, temelden farklı bir yasa yürürlüktedir. Akademik etkinliğin verimi doğrudan doğruya, öğrenci sayısının verilen akademik görev tipi için en uygun grup büyüklüğü sınırları arasında kalıp kalmamasıyla orantılıdır. Buradan şöyle sonuçlar çıkarılabilir. On kişiye öğretmek, iki kişiye öğretmekten kolaydır; bireysel ders verme, ortak etkinlik kadar üretici değildir; her bir bireyin olanaklarına olağanüstü katkıda bulunan «grup etkisi» ortak etkinlik tarafından arttırılmaktadır... Bütün bunlar, ancak akademik etkinliğin gerçek ortaklaşmacı özellikleri kazanmasıyla ortaya çıkar.

Okullardaki akademik eğitim çalışmalarının bir biçimi olan ortaklaşa bilişsel (=cognitive) etkinlik, Sovyet eğitimbilimcilerinin deneysel araştırmalarında yeni yeni görünmeye başlamıştır ve henüz inandırıcı bilimsel ve eğitsel sonuçları alınmamıştır. Bizim görüşümüze göre, yukarıda sözüedilen varsayımın denenmesi için daha güvenilir bir temel, ortak bilişsel etkinlik yoluyla yetişkinlere yönelik yoğun yabancı dil öğretiminin geniş şekilde incelenmesiyle elde edilecektir. Özet olarak biz, Moskova Devlet Üniversitesi Ruhbilim Bölümünde yürütülecek bir çalışma düşünüyoruz. Bu araştırmadan elde edilecek deneysel veriler, şu önermeler için bize dayanak sağlayacak; Grup sınırları içinde, uygulanan eğitim programına göre hangi büyüklüğün belirleneceği; öğrenci sayısı arttıkça «grup etkisi»nin büyümesine bağlı olarak ortaklaşa etkinliğin üreticiliğinde de artış olacağı; öğrenci sayısı azalınca da tersinin görüleceği. (*) Bütün bunlar, yoğun bir ortaklaşınacılık oluşturan süreçlerle birlikte ortaya çıkacaktır.

Uzmanlaşmış yeni araştırma ile bunlar ve benzeri varsayımlar doğrulandığı takdirde, «grup büyüklüğü ile öğretimin verimliliği arasında ters bir ilişki vardır» şeklinde özetlenen tasarım da yalnızca akademik etkinlik için değil, öteki herhangi bir alan için de (örneğin, endüstri) çürütülmüş olacaktır, kuşkusuz...

Etkinliğin Genel Ruhbilim Kuramı ve Toplumsal Ruhbilimde Etkinliğe Dayalı Yaklaşım

Ruhbilimsel grup kuramını oluşturmak, Sovyet toplumsal ruhbiliminin en önemli görevlerinden biridir. Fakat her özel kuram, genel kuramın bir parçası olmalı-

(*) L.A.Karpenko'nun yönettiği deneysel araştırma.

dır. Gruplar ve topluluklardaki kişiler arası ilişkileri açıklayan toplumsal ruhbilim kuramının, genel kuramla ve Sovyet ruhbiliminin en önemli ilkeleriyle nasıl bir ilişkisi olacaktır?

Sovyet ruhbiliminde 1970'li yılların ortalarında oluşmuş olan durumu betimleyen A.N.Leontiyev şöyle diyordu: «Ne yazık ki bizim bilimimizin en az incelenmiş ve daha çok yabancı araştırmalardan ödünç alınma kavram ve yöntemlerden kaynaklanmış, bir başka deyişle burjuva toplumundaki insan ilişkilerini haklı gösterme ve sürekli hale getirme hedeflerine yönelik ruhbilimsel temeller arayan çalışmalara bağlı kılınmış alanı, toplumsal ruhbilim sorunları olmuştur. Toplumsal ruhbilimin marksist açıdan dönüşüme uğratılması, *bireye genel ruhbilimsel bakış* ile ilgisi kurulmadan gerçekleşemez. Aynı dönüşüm, birey ile dünyanın geri kalanı arasında varolan ve bireyin içine girdiği toplumsal ilişkiler tarafından yaratılan yaşamsal bağların, bireyin biçimlenmesinde oynadığı rolden de bağımsız olamaz.» (*) [İtalikler yazarındır.] Bizim önermelerimiz, bir kişinin etkinliklerini toplumsal düzeyde, yani her şeyden önce grup içinde, topluluk içinde yürüttüğü ve bu etkinliklerin aynı düzeyde çözümlenmekte olduğu ilkesine dayanarak kurulan *bireye genel ruhbilimsel bakış açısından* kaynaklanır.

Bizim görüşümüze göre bu anlayışın genel kuramsal anlamı, *bireyin ruhbiliminde, yani genel ruhbilimde marksist kavrayışın ana halkasını oluşturan etkinlik ilkesinin, toplumsal ruhbilim alanına aktarılması* olmaktadır. Bunun sonucunda toplumsal ruhbilim kuramı, geleneksel Batılı ruhbilimin yöntem karışıklıklarına

(*) A.N.Leontiyev, **Etkinlik-Bilinç-Kişilik**, Moskova, 1977, s. 234 (Rusça)

karşı yeni olanaklar kazanmış olur ve ruhbilimsel araştırmalara etkinlik kategorisinin girmesiyle toplumsal ruhbilim alanındaki kavramsal yapıda bir değişiklik mümkün olur.

Doğal olarak, bugün toplumsal ruhbilimde hiç kimse bireyi toplumsal çerçevesi dışında, grubunun dışında, ait olduğu topluluğun dışında inceliyor ve yorumluyor değildir. Tam tersine, toplumsal ruhbilim araştırmalarının öznesi grup etkileşimleri ve grupta karşılıklı ilişkiler olmuştur. Bu etkileşim ve karşılıklı ilişkilerin belli toplumsal hedefleri olan, işleyen ve çalışan, gerçek bir grubun içinde oluştuğu bir gerçektir. Hiç kimse, toplumsal ruhbilimcilerin, özellikle de Sovyet ruhbilimcilerinin çalışmalarında bu gerçeğin üzerinde durulmadığını söyleyemez. Ancak bu gerçeğin doğrulanmasıyla toplumsal ruhbilim araştırmalarının, ruhbilim açısından insanoğlunun genel olarak yorumlanış biçiminin gösterdiği doğrultuda gelişmesi, her zaman sağlanamamaktadır. Aynı zamanda, bir birey, nasıl nesnel etkinlik ile çevresini değiştirir, buna bağlı olarak kendisi de değişir ve *kişiliğini* geliştirirse, aynı şekilde, toplumsal önemi olan bir ortak etkinliği sürdürmekte olan bir toplumsal grup da kişiler arası etkileşim ve kişiler arası ilişkiler sistemini kurar ve değiştirir, böylelikle de *topluluk* haline gelir. Toplumsal ruhbilim olsun, genel ruhbilim olsun, *dışındakiler yoluyla içindekilerin değişmesi* (=internal via external) ilkesine dayanır. Bu durum, kişiler arası ilişkiler olgusuyla açıkça gösterilebilir. Örneğin, grup etkinliğinin hedefleri için ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme olgusu, amaçların gerçekleşmesine yönelik olarak yürüyen ortaklaşmacı etkinliğin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bir başka deyişle, kişiler arası ilişkiler kendi başlarına değişikliğe uğramazlar, topluluğun *dışarıya dönük* olan ve toplumsal önem taşıyan,

nesnelere yönelmiş durumdaki etkinliği tarafından dönüşume ugratılırlar.

Bu yaklaşımın uygulanmasıyla, genel ruhbilimdeki nesnel etkinlik anlayışı, ortaklaşa etkınlik kavramını da içine almasının bir sonucu olarak genişlemiştir.

Etkinliğe dayalı yönlendırme ilkesinin genel toplumsal ruhbilim kuramına neler sunacağı ya da zaten sunmuş olduğunu anlamak ya da görmek çok kolay değildir. Bunun nedeni şudur: Gruplar ve topluluklarla ilgili araştırmalar alanında, çokkatmanlı yaklaşım ile ortaya çıkarılanların, bu nisbeten dar, ama önemli alanın sınırlarını aşacağı, başlangıçta iddia edilmiyordu. Etkinliğe dayalı yönlendirme düşüncesi, yalnızca grup ruhbiliminin anlaşılması ve topluluktaki çokkatmanlı grup içi etkinliği yürüten yasaların bulunması alanında buluşlara yol açacak değerde görülmüştü. Ancak, *çokkatmanlı yaklaşımın gruplar arası sınıflandırma amacına uygulanabilir olması,* aynı kavramın toplumsal ruhbilimin öteki alanlarına da uygulanma olasılıklarının ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Vigotski, bir zamanlar, bir kuram gittikçe daha geniş bir alana yayıldıkça, ciltlerin sayısı sonsuza doğru artarken, bilimsel içeriğin de sıfıra doğru azalacağını şaka yollu söylemişti.

Yasaların bu biçimde uygulanması için tek dayanak, sözkonusu kavramın temelini oluşturan düşüncelerin gerçekten evrensel olmasıdır. Bizim görüşümüze göre, insan ilişkilerinin yaratıcısı olan *nesnel etkinliğin* toplumsal olarak belirlenmiş olması şeklindeki marksist kavram, bu evrenselliğe sahiptir.

Toplumsal olarak koşullanmış ortak etkinliğin *öznesi* olan topluluk incelendiğinde, hem kendi etkinliğinin *nesnesi içinde nasıl nesnelleştiği* görülebilir, hem de aynı zamanda bu nesnenin toplulukta, bireyler arası bağ-

ları ve ilişkileri yönlendirip dönüştürerek nasıl *öznenin içinde nesnellikten uzaklaştığı* anlaşılabilir. Bizim görüşümüze göre, nesnel etkinliğin belirleyici rolü ile ilgili marksist kavram, etkinliğe dayalı yönlendirmenin etkisinin silik ve bulanık olduğu alanlarda bile, kişiler arası bütün ilişkilere uygulanabilir.

Sistem oluşturan bir ölçek olarak etkinliğe dayalı yönlendirme, öteki gruplar arasından topluluğun ayırdedilmesini sağlar. Topluluk, ortak etkinliğinin kapsamı toplumsal yönden değer taşıyan ve grup süreçleri de bu kapsam tarafından belirlenen, özel bir gruptur. Böylece, geleneksel Batılı ruhbilimin tanımadığı yeni bir araştırma konusu ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce topluluk, Sovyet ruhbilimcileri, eğitimcileri ve toplumbilimcileri tarafından bilindiği ve incelendiği gibi, sosyalist toplumda doğmuştur, toplumsal yapının yaşamsal ve en önemli birimidir.

Bununla birlikte, kişiler arası ilişkilerin ortak etkinlik içeriği tarafından yönlendirilmesi ilkesinin ortak olarak hareket eden her grupta bulunduğu varsayılır. Çünkü bütün toplumsal sistemlerde olduğu gibi, kapitalist sistemde de sayısız kurumlar ortaya çıkar. Ancak yabancı ruhbilimcilerin küçük grup sürecini incelerken en çok kullandıkları laboratuvar grubu olan dağınık grup, ortak davranan gruplar arasına girmeyen bir örnek olmaktadır. Kişiler arası ilişkilerin, dağınık olmayan gruplarda ya da küçük gruplarda etkinlik tarafından yönlendirilip yönlendirilmediği sorusu önemini kaybetmiştir, çünkü, askeri, endüstriyel, vb. alanlarda bu tip gruplar çok incelenmiştir. Biz bu gruplarda ilişkilerin etkinlik tarafından yönlendirildiğini kabul ediyoruz. Asıl sorulması gereken sorular, ortak etkinliğin kapsamının ne olduğu, hangi amaçlara yönelik olduğu, hangi sınıflara hizmet ettiği, vb. olmaktadır. So-

nuçta gruplarda oluşan kişiler arası ilişkilerin doğasını işin bu yönleri belirlemekte ve bu ilişkiler bir dizi ölçeğe göre, kaçınılmaz biçimde birbirinden farklı hale gelmektedir.

Amerikan toplumsal ruhbilimi, üzerinde çalışılan grup süreçleri ve kişiler arası ilişkiler sistemi içinde etkinliğe dayalı yönlendirme ilkesinin işlerliğini görmemiş, grup gelişmesi sürecini ve yüksek düzeyde gelişmenin ortaya çıktığını farketmemiş, yüksek derecede gelişmiş gruplarda çokkatmanlı-çokdereceli bileşim olanaklarına dikkat etmemiştir. Bu başarısızlıkların tarihsel nedenleri vardır. Geneksel Batılı toplumsal ruhbilim, marksizmden kaçınmıştır. Bu nedenle taktığı at gözlükleri yüzünden yalnızca görüş alanı içinde kalan özgül tipte küçük grupları araştırmış ve bunlara ilişkin deneysel gerçeklerin dar bölgesiyle sınırlı kalmıştır. Aslında o tip çalışmalarda kullanılan yöntemler ile varılan sonuçlar ve yapılan genellemeler, hiçbir şekilde az ya da çok gelişmiş gruplarla, hele hele topluluklarla ilgili ruhbilim çalışmalarına uygulanamaz.

Etkinliğe dayalı yönlendirme kavramının kuramsal anlamı, yalnızca etkinlik ilkesinin toplumsal ruhbilim alanına uygulanmasına indirgenemez. Bu yaklaşım, Vigotski'nin formüle ettiği gibi, kişinin ruhsal nitelikleri tarafından yönlendirilen düşünceler ışığında, toplumsal ruhbilim araştırmalarına çekici bir görünüm sağlar. Bildiğimiz gibi, yönlendirme işlevi, simgelerin kullanılışı ve davranışı yöneten etkenlerin yardımıyla sağlanır; toplumsal belirlenmişliği de bu şekilde ortaya çıkar. Bu düşünce, Sovyet toplumsal ruhbiliminin, başta genetik ve eğitsel ruhbilim olmak üzere, daha gelişmiş dallarındaki verimli incelemelerle kanıtlanmıştır.

Vigotski'ye göre, ruhsal gelişmenin genetik düzeni şöyle bir sıra izler: Önce «bireyler arası ruhsal» (=in-

terpsychic) işlevler, daha sonra ise «bireyin ruhsal yapısı içindeki» (=intrapsychic) işlevler biçimlenir. Burada, birincil grupların, çocuğun yetişmesindeki önemini görürüz. Kişilik özellikleri, başlangıçta bu birincil gruplarda ve çocuklar arası ilişkiler olarak şekillenir, ondan sonra etkinlik içinde köklenir. Fakat, Vigotski ruhsal yapı içindeki kategorinin yönlendiricilik işlevini kapsadığını inandırıcı biçimde gösterdiği için bu düşünce geliştirilebilir. Böylece, davranışların, kişinin içinden gelen belirleyicileri, kişiler arası alana, yani bireyden gruba aktarılmak istenebilir. Tersine, bireyler arası ruhsal işlevler kategorisi de bir aracı etkenin varlığını gerektireceğine göre, ortada yeralan bir etken, bir yapısal merkez haline gelir. Kişiler arası ilişkileri ve grup davranışını bir bütün halinde oluşturan ve bütün süreçleri işlevsel olarak belirleyen bu yapısal merkez, *toplumsal olarak belirlenmiş olan ortak etkinliktir*. Çokkatmanlı kavram kullanılarak, grup içinde bireysel davranışı koşullayan aracı etkenler ortaya çıkarılabilir, aynı zamanda kişisel niteliklerin bir yandan grubun ya da topluluğun gelişme düzeyine, öte yandan da grubun, içinde işlev gördüğü toplumun değerlerine ve yapısına bağımlılığı üzerine sınıflandırıcı bir çözümleme yapılabilir.

Sovyet ruhbiliminin genel kuramsal örgüsü içinde, kişiler arası ilişkilerin toplumsal ruhbilimi kuramı kapsamına giren ana noktalar bunlardır. Etkinliğe dayalı yaklaşım temelinde toplumsal ruhbilim araştırmaları yeni başladı sayılır. Ama kuramsal düşüncenin büyük ırmağının bir parçasını oluşturan ve güvenilir bir yol gösterici olan bu yaklaşım, gelecek için görüş alanımızı genişletmektedir.

BÖLÜM IV

GRUP İÇİNDE KİM KİMDİR?

Kişiler Arasında Seçim: Bilmeceler ve Yanıtları

Günümüz toplumsal ruhbilimi, küçük grup sorunlarıyla ilgili çalışmalar için kendi «haritacılık» yöntemini oluşturmuştur. İlk «haritacı» olan Amerikalı ruhbilimci Jacob Moreno, grup içi iletişim bağlarını kayda geçirmek üzere gruplarda kişilerin birbirleriyle ilgili seçmelerini açığa çıkaran bir yöntem ve bir çizim tekniği geliştirmiştir: Sosyometri (=uyumölçüm). Karşılıklı ilişkileri inceleyen sosyometri yöntemleri, hem halka yönelik yayınlarda, hem de uzmanların bilimsel yayınlarında oldukça sık olarak anlatılmıştır. Sosyometrenin yardımıyla, grup üyelerinin kişiler arası ilişkiler sürecinde gösterdiği yeğleme, ilgisizlik ve düşmanlıkların derecesi sayısal olarak ölçülebilir. Grubun yapısı ile gruptaki yetke ve güç dağılımını belirlemede, grubun gelişme düzeyini saptamada, vb., bu yöntemden geniş ölçüde yararlanılmıştır.

«Kiminle.....isterdiniz?» şeklindeki soru, sosyometri yönteminin temelidir. Bu kalıp, insan ilişkilerinin herhangi bir alanına yönelik olabilir: Okulda kiminle oturmak isterdiniz? Kiminle tatile gitmek, boş zamanlarda birlikte olmak, çalışmak, vb. isterdiniz? gi-

bi. Bir kural olarak, birisi ortak çalışma, öteki boş zaman alanlarında olmak üzere iki tip yeğleme sorusu sorulur. Ayrıca yeğleme isteği derecelendirilebilir (çok isterim, isterim, farketmez, istemem, hiç istemem şeklinde) ya da seçilecek kişi sayısı sınırlandırılabilir. Bu yeğlemeler daha sonra bir seçmeler tablosu haline getirilip çözümlendiğinde, karşılıklı sempati ve antipatilerin karmaşık bir örgüsü ortaya çıkar. Bu örgüde, sosyometrik olarak «en tutulanlar» (çoğunlukla yeğlenenler) ve «dışarı atılmışlar» (herkesin reddettikleri) ile bu iki uç arasında derece derece basamaklar ortaya çıkar.

Kuşkusuz, sosyometri yöntemi çok verimlidir ve gözlem yoluyla saptanması çok daha fazla zaman alacak olan grup içi duygusal çekiciliklerin açık bir tablosunu yeterli bir şekilde ortaya çıkarır. Her grup, üyelerinin karşılıklı ilişkilerinden oluşan bir iletişim sistemi olarak yorumlanabilir. Yine de sosyometrik çözümlemenin sağlayabildiği tek şey, iletişim sisteminin genel bir betimlemesi olmaktadır. Bu çözümleme hiçbir şekilde, neden bazı gruplarda birey gruba ters durumdayken, bazı gruplarda böyle bir şey bulunmadığını anlamamıza yardımcı olmaz. Sosyometri tekniği yardımıyla oluşturulan bağlantılar sisteminin değişmez olduğu da söylenemez. Bugünün «en tutulanı», yarın «dışarı atılmış» haline gelebilir. Sosyogramlar bize bu değişikliklerin nedenlerini söylemedikleri gibi, grup üyelerinin bazı kişileri itip bazı kişileri yeğlemelerine yol açan dürtülerini ya da sempati ve antipatinin altında nelerin yattığını açıklayamaz. Sosyometri yönteminin doyurucu olmayan yönlerini Bulgar ruhbilimci L. Desev doğru bir şekilde şöyle sıralamıştır:

«1. Bilişsel yararlarının sınırlılığı (birey, grup ve topluluğun yeterince derin ve ayrıntılı bir çözümlemesini yapmanın olanaksız olması).

a) Bütünüyle değilse de büyük ölçüde, kaydedilenler, sempati, antipati ya da ilgisizlik şeklinde ortaya çıkan duygusal ilişkilerdir;

b) Güdülenmeler, yani bireysel ilişkilerin altında yatan nedenler karanlıkta kalır;

c) Toplanabilen bilgi miktarı görece olarak azdır. U.Esser ve P.Förster'e göre, 'grup değerlendirme yöntemi' ile toplanan bilginin ancak yüzde 20'si elde edilebilir;

d) Ancak kırk kişiyi geçmeyen grup ve topluluklar için uygundur.

2. Oznelcilik tehlikesi - günlük yaşantıdaki gerçek ilişkiler, her zaman sosyometriyle kaydedilen ilişkilerle koşut değildir.» (*)

Sosyometrik araştırmaların temelini oluşturan ve grubu duygusal-ruhsal bir görüngü olarak ele alan model, kişiler arası ilişkileri, toplumsal olarak kesin biçimde tanımlanmış kurallara, değerlere ve değerlendirmelere dayanarak çözümleyemez. Çünkü bu modelde her şey etkileşimlerin, karşılıklı duygusal değerlendirmelerin ve çekiciliklerin yalnızca kaydedilmesine indirgenmiştir. Bu yaklaşım biçimi, grubun ve üyelerinin amaçlı etkinliklerini bütünüyle gözden kaçırmaktadır.

Son zamanlarda SSCB'de sosyometri tekniklerinin kullanımıyla birlikte, Moreno'nun düşünceleri felsefe ve yöntembilim açısından eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler özellikle sosyo-dinamik yasa diye adlandırılan konuda yoğunlaşmıştır. Moreno'ya göre grubun ruhsal havasını olgunlaştırmak, ancak sosyometrik düzeyi düşük bireylerin dışarı çıkarılması ve sosyometrik düzeyi yüksek olanların gruba girmesiyle olanaklıdır. An-

---

(*) L. Desev, **Küçük Grupların Ruhbilimi**, Moskova, 1979, s. 51-52 (Rusça).

cak sözü edilen eleştiriler, sosyometrik işlemlerin mekanik doğasına hiç değinmemiştir.

Sosyometrinin bazı yönlerine tepki olarak, gruptaki kişiler arası ilişkilerin ve iletişimin özünü daha derin olarak kavrayabilmek için, arkadaşlarım çeşitli çalışmalar yaptılar.

Bu çalışmaların birisinde Y.V. Yanotovskaya, uygulamalı iş etkinliği sırasında ergenlerin yaptıkları yeğlemeleri inceleyerek, «eylem sırasındaki yeğleme»yi araştırmayı amaçladı. Sosyometri yöntemini kullanan bütün öteki araştırmalardakinin tersine, Yanotovskaya, sosyometrik yeğlemelerin grup üyeleri arasındaki gerçek ilişkileri her zaman yansıtmadığından ve sosyometri yöntemlerinin uygulanması sonucunda ortaya konan ilişkilerin gerçek yaşamdaki ilişkilere koşut olmayabileceğinden kuşkulandı.

Bu varsayımı denemek için, iki evreli bir araştırma gerçekleştirdi. Birinci evrenin amacı, geleneksel sosyometri yönteminin bir çeşitlemesinin yardımıyla birincil toplulukların yapısını ortaya çıkarmaktı. Bunun için, ortaöğretimde ve meslek okullarında gruplara şu soru soruldu: «Güç durumda kaldığınızda, arkadaşlarınızın hangisinden yardım istersiniz?» (Bu soru, sınıfın atölye çalışması yaptığı sıradaki özel bir durumla ilgili olarak sorulmuştur.) İkinci evrede, öğrencilerin bilgisi olmadan, aynı sınıflardaki öğrencilerin gerçekte hangi arkadaşlarından yardım istedikleri kaydedildi. Deney, çeşitli aşamalarda yürütülmüştür: İş hiç değerlendirilmezken, denetimli bir değerlendirme varken ve yarışma koşulları altında. Öğrenciler yapacakları işe başlamadan önce öğretmen, «Güçlük çekerseniz, benden ya da birbirinizden yardım isteyebilirsiniz» demiştir.

Bütün bu araştırma dizilerinde saptanan yardım isteklerinde araştırıcılar, etkinlik süresince, gerçekte

grup üyeleri arasında kimin kimi yeğlediğine ilişkin kesin bir tablo elde ettiler. Bu şekilde, iki grup veri toplandı: Birinci grup, yazarın öngörülebilir saydığı sosyometrik seçmeler, ikinci grup, gerçek yeğlemeler. Bu iki grup karşılaştırıldığında, aralarında dikkate değer farklılıklar bulundu. Sosyometrik (öngörülebilir) yeğlemelerde bazı ergin ve gençler «hiç seçilmeyenler» kategorisinde görünüyorlardı, ama gerçek seçmeler grubunda böyle bir kategori bulunmuyordu. Bu durum, insanlar arasındaki gerçek, güncel ilişkilerin, birlikte yaşanan ve toplumsal açıdan yararlı olan etkinlikler sırasında biçimlendiği, şeklinde yorumlandı. Sosyometrik yeğlemelerle karşılaştırıldığında, iş etkinliği koşullarında olumlu olan ve olumsuz olmayan duygusal bağların baskın olduğu gözlendi.

İş arkadaşının seçimiyle ilgili çözümlemeler şunu göstermiştir: Sosyometrik seçmelerde salt çoğunluk için çekici olan «en çok yeğlenenler», gerçek seçmenlerin sonuçlarına göre, ancak bu grubun temelini oluşturan «yeğlenenler» alt grubunda yeralmaktadır. Sosyometri yöntemindeki yeğlemelerin belirlenmesinde, grubun ya da öğretmenin sözkonusu topluluğu nasıl değerlendirdiğine ilişkin formüller, yani bir çeşit kılişe, kesin bir rol oynamaktadır. Öte yandan gerçek uygulamada birbirini seçmeyle ilgili öngörüler yalnızca test edilen kişi ile iş arkadaşları arasındaki ilişkilere (ben onu seçmek istiyorum) dayanarak değil, olası sonuçların değerine göre de (eğer onu seçersem nasıl tepki gösterir?) belirlenmektedir. Bu nedenle yeğlemenin gerçekleşmesinde birbirinden çok farklı güdüler belirleyici rol oynayabilmektedir: Nüfusluluk, kendini ortaya koyma, iş güdüsü, vb. Bu durum, toplumsal-ruhsal bir varlık olan grubun çevreye uyumu ve çalışma yapısı tarafından belirlenen

bir «etkinlik sırasında seçim» sorunu olarak vurgulanmalıdır.

Ruhbilimcilerin, sosyometri ölçümlerine dayanan yeğleme işlemleri yoluyla grup üyelerinin sempati ve antipatilerini saptama çabaları, grubu duygusal-ruhsal bir görüngü olarak ele alma düşüncesine uymaktadır. Ancak bu çabaları, grubun toplumsal-ruhsal bir varlık olmasıyla nitelenen ve kişiler arası ilişkilerden oluşan çok önemli bir sistemi ortaya çıkarma programının dışında bırakmak gerekir. Gerçekten de gruptaki etkileşimin doğasının ve mekanizmalarının çözümlenmesinde, sempati ve antipati, bütünüyle yetersiz kavramlardır. Nitekim sosyometrinin bazı yandaşları bile bu durumu kabul etmek zorunda kalmışlardır. T. Şibutani şöyle yazıyor: «Moreno'nun sosyometri tabloları yalnızca bir başlangıç oluşturur. Moreno, yazılarında, varolan güçlüklere değinmiş ve daha başka nelerin yapılması gerektiği konusunda bize bazı değerlendirmelerini iletmiştir.» (*)

Bireyle çevre arasındaki etkileşim, nesnel ilişkilerin toplum yaşamında ve üretimde oluşturduğu sistem içinde biçimlenir ve gerçekleşir. Marx'ın yazdığı gibi, «üretim sırasında insan yalnızca doğayla etkileşime giriyor değildir. İnsan ancak belli bir şekilde birlikte çalışarak ve etkinliklerini karşılıklı değiştirerek üretim yapabilir. Üretim yapabilmek için, insanlar birbirleriyle belirli bazı bağlar ve ilişkiler kurarlar. Hem doğayla

(*) T.Shibutani, **Toplum ve Kişilik - Toplumsal Ruhbilime Etkileşim Açısından Bir Yaklaşım**, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1962, s. 409.

ilişkileri, hem üretimleri, ancak bu toplumsal bağlar ve ilişkiler içinde gerçekleşebilir.» (*)

İnsanlar arasındaki karşılıklı ilişkiler sürecinde nesnel olarak biçimlenen güncel bağların ardında, karmaşık bir sistem buluruz. Bu sistem, kişiler arası tutumlar olarak yoğunlaşan beklentilerden, karşılıklı çıkarlardan ve çeşitli görüşlerden oluşmaktadır. Kuşkusuz, nesnel olarak biçimlenen bağların doğası ve önemi, herşeyden önce gerçek olayları, işleri, kişilerin eylemlerini ve ortak iş çalışmasının nesnel sonuçlarını inceleyen araştırmalara dayanarak belirlenir. Lenin, insanların gerçek düşünce ve duygularını yargılamak için bir tek ölçüt bulunduğunu vurgulamıştır: «Bireylerin *eylemleri.* Ancak toplumsal 'düşünce ve duygular'dan söz ederken, bireylerin *toplumsal eylemleri* yani *toplumsal olgular* buna eklenebilir.» (**) Sosyometri hakkında yüzeysel bir bilgisi olan bir kişi bile, deneysel yanıtların, yeğlemenin gerçek temelini yansıtmadığını, bu nedenle de genellikle gerçek güdülerin açığa çıkarılmasına yardımcı olmak yerine, araştırmacıyı yanılttığını görebilir.

Araştırmacılar, gruptaki etkileşimlerin sosyometri yöntemleriyle açıklanamayan gerçek iç dinamiklerini, bu ilişkilerin dış görünüşlerini basitçe gözlemekten daha çabuk ve daha kesin bir şekilde nasıl gösterebilecekleri sorusuyla karşılaştılar. Gruptaki etkileşimin dışa vuran genel tabolsu, grup üyeleri arasındaki daha derin ilişkilerin bir sonucu olarak görülebilir. Ancak sosyo-

---

(*) K.Marx ve F. Engels, «Ücretli Emek ve Sermaye», içinde: Karl Marx, Frederick Engels, **Toplu Yapıtlar**, Cilt 9, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 211.

(**) V.I. Lenin, «Narodnizmin Ekonomik İçerliği ve Mr. Struve'un kitabındaki Eleştirisi», **Toplu Yapıtlar**, Cilt. 1, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 405.

metri, yeğleme ve yalıtmanın altında yatan nedenleri açıklamaz.

Yeğlemenin Güdülenme Çekirdeği

Bu bağlamda toplumsal ruhbiliminin, sosyometri çözümlemeleri arasında yeralması gereken önemli bir amacı ortaya çıkar: ***Kişiler arası ilişkilerde yeğlemenin güdülenme çekirdeğinin bulgulanması,*** yani, bir bireyin bazı grup üyelerine duygusal ve (aynı zamanda üretime yönelik) ilişkilere girmeyi istemesini ve öteki üyeleri geri çevirmesini neyin güdülediğinin bulunması.

Doğrudan doğruya sorulan bir soru her zaman içten bir şekilde yanıtlanamayabilir. Çünkü bireyin kendisi de, neden belli bir kişiyi yeğlerken bir başkasını geri çevirdiğinin her zaman farkında olmayabilir. Buna bağlı olarak, kişiler arası seçmelerde güdülenmenin dolaylı verilere dayanarak deneysel olarak araştırılması büyük bir önem taşımaktadır.

Kişiler arası ilişkilerde yeğlemenin güdüleyici çekirdeğinin aydınlatılması, sosyometri testlerinin geliştirilmesine bir örnektir. İletişimin yüzeysel katmanıyla ilgili çalışmaların, uygun yöntem ve işlemlerin uygulanmasıyla, iç katmanların araştırılmasına dönüşmesi mümkün olmuştur. Bu nedenle bütün kişisel ilişkiler toplamının sosyometri araştırmasına yansıyan biçimi, genellikle çalışılan grubun temel yapısal nitelikleri olarak ele alınmıştır. Grup içi etkileşim çalışmalarında sosyometrik değişkenler çok önemli birer ruhsal değişken olarak işlev görmüş, ancak sosyometrik seçilebilirlik ya da yadsınabilirlik, her zaman, öğretmen ya da ruhbilimci tarafından açıklanması gereken bir giz olarak ortaya çıkmıştır.

İşte bu sosyometrik kesit, yani yeğleme tablolarının

ve sosyogramların kapsadığı bilgi neyi göstermektedir? Sosyometrenin yardımıyla temel bir tablo elde edebilecek miyiz, yoksa gösterebildiğimiz yalnızca ilişkilerin ayrışmamış yüzeysel katmanları mı olacaktır? V.A. Petrovski'nin gösterdiği gibi (*), burada ortaya çıkarılabilen iki görünüş vardır: 1. İş ilişkilerinin biçimsel tablosunun tersine, gruptaki kişiler arası ilişkilerin sosyometrik şeması, toplumsal bağların ruhsal iskeleti olarak hareket etmektedir, 2. Sosyometrik şema, topluluğun ruhsal birlikteliğini belirleyen önemli etkenlerden ayrı olarak, kendi başına bir biçimsel tablo oluşturmaktadır. Örneğin, sosyometri yöntemi kurulu bir topluluğu bir ortaklıktan, bir ortaklığı rastgele gruptan ayırdedemez.

Sosyometrik yaklaşımdaki dar sınırların aşılması için iki temel yol vardır: Birinci yol, farklı bir temelde yeni deneysel yöntemler yaratmaktır. İkinci yol ise, sosyometri tablosunu topluluk yaşamının yalnızca bir dış görünüşü olarak almak ve bir bütün olarak grubu inceleyen çalışmalarda ortaya çıkan güdülenmeli ilişkilerin çözümlenmesiyle bu tablonun içeriği hakkında daha ayrıntılı bir fikir elde edileceğini kabul etmektir. Bu yolla sosyometri bütünüyle dışlanmamakta, fakat grubun toplumsal-ruhbilimsel olarak araştırılması sisteminde kendisine özgün bir yer verilmektedir.

V.A. Petrovski, grupta kişiler arası yeğlemelerin güdüleyici çekirdeğini açığa çıkarmak için kendi yöntemini aşağıdaki yolla gerçekleştirmiştir: Örneğin, kitap ve defterin kapalı olduğu güç bir yazılı sınava bir öğrencinin hazırlıksız olarak girdiğini ve kendisine, istediği kişinin yanına oturma hakkının verildiğini dü-

(*) V.A.Petrovski, «Okul Topluluklarında Kişiler Arası Seçimin Güdülenmeyle İlgili Olarak İncelenmesinin Yöntemi», **Eğitim Sorunlarının İncelenmesinde Ölçümler**, Tartu, 1973, (Rusça)

şünelim. Öğrencinin düşünce akışını izlemek kolaydır. Hepsinden önce, İvanov'un yanına oturmak isteyecektir, çünkü İvanov'un herşeyi doğru yazacağı ve kendisine yardımdan kaçınmayacağı kesindir. Daha sonra seçeceği kişi, pek istekli olmasa da kendisine yardım edecek olan Petrov'dur... Pavlov'u beşinci sırada düşünür, çünkü Pavlov kuşkusuz yardım etmek ister, fakat kendi yazdıklarının tümü de yanlıştır. En son yeğleyeceği kişi ise, bildiğini paylaşmamakla kalmayıp, öğretmene rahatsız edildiğini söyleyecek olan kişidir.

Kuşkusuz, bir öğrencinin, kendisi hiç çaba göstermeden bütünüyle komşusunun yardımına güvenmesi tipik olmayan bir durumdur. Bununla birlikte, böyle bir olasılığın varlığı kabul edilir ve iki yeğleme listesi (ilki serbest sosyometrik yeğlemelerin listesi, ikincisi «istediğimden kopya çekerim» şeklindeki gizli plan ile ilişkili olarak düzenlenen iki liste) karşılaştırılırsa, bunların birbirine uyduğu görülür. Bu özel durumda, sıra arkadaşının yeğlenmesinde güdüleyici çekirdeğin tek içeriği yardım alma umudu olmaktadır.

Farklı bireysel özelliklere göre düzenlenmiş çeşitli listeler derlenebilir. Bu listeler hiyerarşik sıraya göre dizilir ve sosyometri yöntemleriyle elde edilen listeyle karşılaştırılırsa, sosyometri deneyindeki yeğlemenin güdüleyici çekirdeğinin bir parçasını, grup üyelerinin uygun kişisel özelliklerinin oluşturduğu ortaya çıkar.

Kaydedilen seçmelerin değerlendirilmesinden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Birincisi, esas olarak hangi kişisel özelliklerin bireysel seçme sıralamasını etkilediği anlaşılabilir. İkincisi, korelasyon katsayılarına dayanılarak, her bir bireysel özelliğin birbirine göre önem sırası belirlenebilir. Üçüncüsü, korelasyon katsayısı yüksek olan bireysel nitelikler gruplandırılabilir. İşte kişiler arası ilişkiler sisteminde yeğlemenin güdüle-

yici çekirdeğini oluşturan nitelikler grubu budur. Bu çekirdeğin saptanmasıyla, yeğleme sırasında hangi kişisel gereksinimlerin baskın olduğuna karar verilebilir.

Belli bir grupta sosyometri tablosunun niçin belli bir şekilde ortaya çıktığını, bir grup üyesinin neden ötekini yeğlediği, bir grup üyesinin neden bir başkasını seçtiği, niçin grubun bir bölüğü «en çok yeğlenenler» kategorisini oluşturduğu halde, bir başka bölüğün «istenmeyenler» kategorisinde yeraldığı şeklinde sorular akla gelebilir. Bu durumda, seçilebilirliği güdüleyen çekirdeğin ortaya çıkması, karşılıklı ilişkileri anlamaya yardımcı olmuştur. Bu soruların yanıtlanmasının toplumsal ruhbilim için büyük bir önem taşıdığı açıktır.

Deneysel olarak saptandığına göre (N.M. Şvaleva), kişiler arası ilişkilerin yapısında eş seçimini güdüleyen çekirdeğin kapsamı, belirtilen grubun bir topluluk olarak ulaştığı düzeyi göstermektedir. Grup oluşumunun başlangıç evresinde, yeğlemeler doğrudan doğruya duygusal açıdan yapılmakta ve eş seçimi esas olarak kişinin dış özelliklerine, hoşsohbetlik, çekici görünüş, giyim şekli, vb.) göre yönlenmektedir. Ama daha yüksek derecede gelişmiş bir grupta seçimler yalnızca ilk izlenimlere dayanarak değil, ortak etkinlikler ve kişisel özelliklerin değerlendirilmesiyle yapılmaktadır.

Grubun bir topluluk olarak gelişmesiyle bireyin genel görünümünü ve işe karşı tavrını niteleyen ve ortak etkinlikte ortaya çıkan kişisel özelliklerin durumunda ya da «değer»inde bir artış olmaktadır.

İlgi Grubu, İlgisellik, İlgiölçümü

Demek ki, sosyometristler için sempati ve antipati, kişiler arası ilişkiler sisteminde yeğlemenin temeli olarak kalmaktadır. Bir kişi, bir başka kişiyi seçer, çünkü

onunla yardımlaşmak, çalışmak, dinlenmek, arkadaş olmak, birlikte eğlenmek, yani *onunla birlikte olmak ister*. Birlikte çalışmak amacıyla değil de, dinlenmek, boş zamanlarını değerlendirmek ya da eğlenmek amacıyla oluşmuş gruplarda, sempatinin, insanları güçlü bir şekilde bağlamaya yeterli olacağına kuşku yoktur. Ortak çalışma için karşılıklı çekicilik, sempati ya da antipatinin varlığının önemli olduğu da kuşkusuzdur. Ama iletişim sürecinde, bir insan, birçok kişinin arasından birisini seçerken, yani kendi görüş açısından en önemli saydığı ölçüte göre grubu farklılandırırken, sempatinin tek ya da en önemli neden olup olmadığı sorulabilir. Grup içi farklılandırmalarla ilgili Batılı çalışmalara bakıldığında, gerçekte duygusal olandan başka, yeğlemeyi oluşturan bir temel olmadığı düşüncesi edinilir. Grup dinamiklerinde, grubun esas olarak insanların duygusal-iletişimsel bir birliği şeklinde görülmesi bir raslantı değildir. Ancak, ilke olarak etkinliğe dayalı bir yönlendirme kullanıldığında çok değişik sonuçlar elde edilebilir.

Grup içindeki bireyin en önemli niteliklerinden birisi, *grubu*, çevresindeki gerçekliğe *uyum sağlamada bir kaynak olarak görmesidir*. Bu eğilim, işbölümünün doğal bir sonucudur. Bir yandan önemli durumların, amaçların ve görevlerin anlaşılmasında ve kendisi de içinde herkes tarafından ortak işe yapılan katkıların değerlendirilmesinde, öte yandan kendi kişiliğinin genel görüşün aynasında yansıyan yorumunda, ortak etkinliğe katılan her kişinin bir payı vardır. Bu sayılanların büyük çoğunluğu ortak çalışma sırasında oluşan kişiler arası ilişkilerden topluluğa miras kalmıştır; özü ve değerleri açısından da toplumun o topluluğa yönelen istemlerinden ve toplumsal ideolojiden kaynaklanmaktadır.

Birey, içinde bulunduğu grup önüne konmuş görevleri yerine getirirken, öteki grup üyeleriyle etkileşim içine girer ve bu süreç sırasında kişisel bir değerler sıralaması edinir. Bu değerlerin özümlenmesi, birey üzerinde bir çeşit kontrolu da birlikte getirir. Bu kontrol belki gerçekten grup tarafından uygulanmakta, belki de birey tarafından gruba yüklenmektedir. Grup değerlerine ve grup görüşüne kendini uyarlaması sırasında birey, görüş ve değerlendirmeleri kendisi için özellikle önemli olan kişileri seçmeye zorlanır. Toplumsal algının gereklerini başarmaya çalışırken, yani nesneleri, amaçları, görevleri, etkinlik yöntemlerini ya da önemli bulduğu öteki kişileri görürken ve değerlendirirken, seçtiği bu kişiler bir prizma görevi yaparlar, bireyin içinde kendini görmeye başladığı bir ayna haline gelirler. Kişiler arası ilişkilerdeki seçicilik ve seçmecilik için bir çeşit ilke oluşturan bu açık gereklilikler, sosyometri araştırmalarında eksiktir.

Bireyler, kendilerini topluluğun içindeki bir grup kişinin görüş ve düşüncelerine uydurabilecek şekilde seçmeler yaparlar. Özne için *özel bir seçicilik* anlamı kazanmış olan bu bir grup kişinin kimler olduğu nasıl ayırdedilebilir? Bu sorunla ilk kez karşılaşmış ve uğraşmış olan Y.V. Şçedrina, bu özel grubun, *iletişimde bireyin ilgi ve başvuru çevresi* olarak görülmesini önermektedir. Buradan hareket ederek de yeğlemenin temellerini, «ilgi grubu» kavramı olarak toparlanabilecek olan toplumsal-ruhsal olayların oluşturduğu geniş bir sınıf şeklinde düşünmüştür.

«İlgi grubu» kavramı ilk kez, 1930'larda, toplumsal katmanlarla ilgili araştırmalar yürüten Herbert Hyman tarafından kullanılmıştır. İnsanları karşılaştırmalı olarak inceleyen ve toplumsal durumlarıyla ilgili bir dü-

şünce ileri sürmek istediklerinde kendilerini kimlerle karşılaştırdıklarını araştıran Hyman şunu saptamıştır: Bir bireyin kendisini karşılaştırdığı standartlar, ait olduğu grubun standartlarından çok, ait olduğunu düşündüğü grubun standartları olmaktadır. Bu ikinci grup, kişi için bir «ilgi grubu» olarak hareket eder. Ilgi grubu, bireyi kendine çeker, birey bu grubun kurallarıyla ve değerleriyle özdeşleşir, ya da özdeşleşmeye çalışır, bu grubun bir üyesi olmak ister. Kelly, bu özelliğe ilgi grubunun kural koyucu (=normative) işlevi der. Bazen de kişi kendisini o grupla karşılaştırır, grup o kişi için kendisini ve çevresini değerlendirmede bir hareket noktası olur, buna ilgi ve başvuru çerçevesi de denir. Kelly, buna ilgi grubunun karşılaştırıcı (=comparative) işlevi der. Bir ilgi grubunun kural koyucu ve karşılaştırıcı işlevleri, birbirleriyle çatışır halde kalamaz. Şçedrina, çok haklı olarak şunu belirtmektedir: «Bu yüzden, karşılaştırıcı ilgi gruplarında değer yargıları tipik olduğu gibi, kural koyucu ilgi gruplarında da ilişki kurma ve karşılaştırma özelliklerinin bulunması tipiktir. Yani ilgi gruplarının iki farklı işlevi olan kural koyuculuk ve karşılaştırıcılık, kökten ve derin bir şekilde birbirlerine bağlıdır.» (*) Şibutani, her iki görüşü belli bir ölçüde birleştirirken, ilgi grubu kavramında varolan değer yargılarını vurgular ve ilgi grubunu, «dış görünüşü söz konusu kişi tarafından kendi algı alanının düzenlenmesinde bir başvuru çerçevesi olarak kullanılmakta olan» bir grup olarak tanımlar. (**)

İlgi grubuyla ilgili yayınlar konusundaki kuramsal

(*) Bakınız: **Topluluğun Ruhbilimsel Kuramı**, Moskova, 1979, s. 115 (Rusça)

(**) T.Shbutani, «Açılımlar Olarak İlgi Grupları», **American Journal of Sociology**, Chicago, Cilt LXX, Sayı. 6, Mayıs 1955, s. 565.

çözümlemesinde Şçedrina, çeşitli ilgi grubu tanımlarında değişmeden kalan bir değerlendirme etkeninin ayırdedilmesini sağlamış ve önemini vurgulamıştır. Bu etken, öznenin, kendi eylemlerini, kişilik özelliklerini, etkinliğinin çok önemli yönlerini, kişisel ilgileri gibi niteliklerini, vb., seçtiği ilgi grubunun nasıl değerlendirdiğine karşı yönelimidir. Birey, ilgi grubunun kişileri nasıl değerlendirdiğini bilmiyor olduğundan, grubun olası görüşleri konusunda da varsayımlarda bulunamaz. İlgi grubunun kural ve değerlerinin bir bireye değişmez bir başvuru noktası sağlamış olması için, o bireyin gündelik davranışlarını sürekli olarak bu kural ve değerlere göre düzenliyor olması gerekir. Birey, çevresindeki sayısız kişiler arasından, kendilerine özgün ve özel bir önem verdiği kişileri seçer. Kişilerin bu özel niteliğine *ilgisellik* (=referentiality) denir.

Öznenin, kendisi için kişisel bir önem taşıyan nesnelere karşı tavır aldığı durumlarda, ilgisellik ortaya çıkar. Bu durumlara şöyle örnekler verilebilir: Etkinliğin amaçları ve görevleri ile bunların gerçekleştirilmesinde karşılaşılan nesnel güçlükler; çatışmalı durumlar; öznenin kendisi de içinde, ortak etkinliğe katılanların kişisel özellikleri, vb. *Özne ile tavır alınacak nesneler arasındaki bağlılaşım (korelasyon), değer yargılarının başka bir kişiye, topluluğun başka bir üyesine ya da üyelerine uygulanmasından etkilenir.* İlgisellik, özne-özne-nesne ilişkilerinin özel bir biçimidir. Burada öznenin, kendisi için öznel önemi olan bir nesne ile kuracağı ilişki, bir başka özneyle kurduğu bağ tarafından yönlendirilir. «Öteki önemli kişi», bireyin kendisinin ve bütün çevresindekilerin içinde yansıdığı bir çeşit ayna haline gelir. Doğal olarak, grup üyelerinin ilgisellik dereceleri de değişiktir. Bu durum, yeğlemenin nasıl oluştuğunu, yani öteki kişilerle karşılaştırıldığında

bazı kişilerin daha büyük bir öncelik taşıyor olmalarını açıklar.

İlgisellik yönünden yeğlenme ile, sosyometri testindeki yeğlenme, birbirinden önemli ölçüde farklıdır. Sosyometri testlerinin özde bir farkı olmayan bütün çeşitlemeleri de düşünülse, bu sonuç değişmez. Açıkça görüldüğü gibi ilgisellik, grup içi etkinliklerin derin katmanlarından kaynaklanmaktadır. Bu derin katmanları da, belli bir grupta benimsenmiş olan değerler oluşturmaktadır. Bu süreçte bireyin tek kazancı, çevresindeki dünyayı arkadaşlarının değer yargılarının (kanılar, görüşler, düşünceler) oluşturduğu prizmadan görmesi değildir. Bununla birlikte ve bundan kaynaklanarak, hem çevreye karşı tutumunun düzelmesi, hem de kendi kendisini daha iyi değerlendirmesi ve anlaması da gerçekleşmektedir. Algının bir öznesi olan birey, ilgi grubuyla kurduğu iletişimde, kendini algılama olayının nesnesi haline gelir. Bunun için, en önemli saydığı ölçütleri kullanan ve kendisini değerlendirme yeteneğinde olan bireyleri, bilinçli ya da bilinçdışı olarak birbirinden ayırır.

Böylece grupta seçmeciliğe ve yeğlemeye yalnızca sosyometrik açıdan yaklaşmak, kişiler arası ilişkilerin yorumunu ve grup içi farklılıkların özünü yoksullaştırır, aynı zamanda grup sürecine etkinlik temelindeki yaklaşımın da, grup içinde birey kavramının da üzerinde durmaz. İlgiselliğe göre yapılan yeğlemelere önem verilmesi, kişiler arası ilişkiler ruhbilimini son derece kısıtlar.

Gruba sosyometrik yaklaşım ile sağlanan üstünlükler, herhalde yöneylem araştırmasına çok uygun olmasından, sosyogramlarda ve matrislerde düzenli ve canlı bir şekilde sunulan kesin sayısal veriler sağlamasından kaynaklanıyor olmalıdır. Gerçekte bu üstünlükleri

kabul etmek için bir neden yoktur. *İlgiölçümü* (=referenceometry, ilgiselliğin ölçülmesi), bu yönlerden sosyometri işlemlerinden daha az etkin değildir.

İlgi ölçümü düşüncesinin iki tasarımı vardır: Birincisi, incelenen bireyin önceden seçilmiş ve tartışılmaz önemdeki konularda (bunların arasında bireyin kendi kişisel özelliklerinin değerlendirilmesi de vardır), grup üyelerinin görüşlerini bilmesi sağlanacak, ikincisi, bireyin yeğlediği kişi sayısı çok sınırlı tutulacaktır. Bu tasarımlar, teste katılanları, düşünce ve değerlendirmeleri kendilerine başka kişilerden daha çekici gelen insan çevresini seçerken çok yüksek derecede seçici olmaya zorlar. Şçedrina şöyle yazıyor: «Araştırmacı, her kişiyle tek tek özel olarak konuşur ve arkadaşlarının kendisiyle ilgili bazı değerlendirmelerini öğrenme şansı olabileceğine kişiyi inandırır. Birey, [kendisine verilen bir grup listesinden—*Yazar*] grup üyelerinden birini işaretledikten sonra, araştırmacı, olasılıkla sonuncu kez olmak üzere bir başka seçim daha yapabileceğini kendisine bildirir. Daha sonra da son bir seçim yapmasına izin verir. Bu yönerge özel olarak düzenlenir. Öyle ki, testin uygulandığı kişi kaç tane değerlendirme yapmasına izin verileceğini önceden bilmez. Bu uygulamanın amacı, değerlendirmeleri birey için ilginç olan kişiler grubunun güvenilir, kesin bir listesini çıkarabilmektir. Bu işlemlerin en önemli yanı, o anda değerlendirmeleri kendisi için önemli olan kişilerin görüşlerini öğrenme olasılığının kişiye hissettirilmesi ve araştırmacının özel amacının bireyin öncelik verdiği kişilerin kesin, güvenilir bir listesini sağlamak olduğunu kişinin farketmemesidir.» (*)

(*) Topluluğun Ruhbilimsel Kuramı, s. 122.

İlgisellik olayının bu tip bir ölçme işlemi yardımıyla incelenmesiyle son derece ilginç sonuçlar elde edilmiştir. En başta, *her toplulukta, öncelik ve yeğlemelerin oluşturduğu ve ilgiselliğin temelini oluşturan özel bir sistemin bulunduğu şeklindeki varsayım,* tümüyle desteklenmiştir. Bu bağlantılar sistemi, sosyometri sistemiyle aynı biçimsel özellikleri taşımaktadır. İlgiölçümü işlemleri son derece etkindir ve her yerde uygulanabilir. Bu işlemlerle toplumsal durumun yapısı hakkında (grup içinde kim kimdir?) olduğu gibi, yeğlemelerin karşılıklı olup olmadığı hakkında da bir fikir edinilir. Böylece yeğlemenin güdüleyici çekirdeğinin açığa çıkarılması mümkün olduğu gibi, testin uygulandığı kişinin yeğlemeler sistemi içinde kendileri hakkında öngörülerde bulunmasıyla öz-ilgiölçümü araştırmaları da yürütülebilir. Ayrıca, verilerin matematiksel çözümlemeleri yapılarak sonuçların seçme tabloları, grafikler, vb. halinde açıklanması mümkündür. Fakat sosyometri sistemindekinin tersine, yeğlemelerin temelini oluşturan etken, sempati ve antipatiler değil, *değer yargısı etkeni*dir. Topluluğun toplumsal yönden önem taşıyan etkinliğinin iç yapısını oluşturan değerler, aynı zamanda ilgisellik ölçütlerine göre, grup içi önceliklerin ve yeğlemelerin de temelini oluşturur.

Buradan önemli bir sonuç çıkarabiliriz. Bildiğimiz gibi J. Moreno, grup örgütlenmesinde iki ana yapı tanımlamıştır: *Resmi* (biçimsel, açık, dışsal) yapı ve onun ardında ya da altında saklı olan *resmi olmayan* (içsel, gizli, dinamik) yapı. Yapıların bu şekilde ayırdedilmesinin çok yararlı olduğu düşünülebilir. Ancak Moreno, resmi olmayan dinamik yapıyı yanlış biçimde sosyometri sistemi ile bir tutmuş ve bu yapının içindeki iletişimi yalnızca duygusal yönden tanımlamıştır. Bu şekilde grup yaşantısının anlaşılması için önemi daha

az olmayan, belki daha da fazla olan ve sosyometrik yapıdan değişik, resmi olmayan bir başka grup yapısı, yine resmi yapının ardında saklı kalmıştır. Bu yapı, öznenin değer yargılarını derlediği listede ortaya çıkan toplumsal değerlerin oluşturduğu, *özne-özne-nesne ilişkilerinin yapısıdır*. Moreno ve genel olarak geleneksel Batı toplumsal ruhbilimi, grubun bu ikinci içsel yapısını farketmemiştir. Hemen hemen üzerinde hiç çalışılmamış olan bu toplumsal-ruhbilimsel yapı, şimdi büyük bir açıklayıcı önem kazanmaktadır.

Grup içi seçme ve öncelikler açısından bu iki sistemin birbiriyle nasıl bir ilişkisi olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu soru da deneysel olarak yanıtlanmıştır. Sonuçların birbirine koşutluğu ilk bakışta yadsınamıyor, ama sosyometri ve ilgiölçümü yoluyla yapılan yeğlemeler arasında pek beklenmeyen, hatta önemli sayılacak ölçüde farklar bulunabiliyor.

Yeğlemeler arasında, olguların yüzde elliden fazlası için zayıf bir etkileşim var. Yani, sosyometrik olarak seçilen kişi bir ölçüde ilgiölçümü ile de seçiliyor, bir başka deyişle seçmeler tam olarak uyuşum göstermiyor. Sosyometrik incelemede bazı kişilerce «istenmeyen» sayılmış olanların, ilgiölçümü incelemesinde aynı kişiler tarafından yeğlenmesiyle oldukça sık karşılaşılıyor. Bu olaya bazı gruplarda olası olgu sayısının yüzde 25-28'inde raslanıyor. Bu bulguları, iki zıt sosyometri ölçütü olan dinlenme ve iş zamanları için yeğlenen kişilerin arasındaki uyuşumla karşılaştırmak ilginçtir. Bu iki zıt seçim arasında uyuşum, olguların yalnızca yüzde birinde gözlenir. Buradan şu sonuca varılabilir: İster iş için, ister boş zaman için olsun, sosyometrik yeğlemede duygusal etkenin doğrudan doğruya belirleyici olduğu açıktır. Çalışmada işbirliği ölçütüne göre sosyometrik bir yeğlemenin yapıldığı durumlarda, her ne kadar or-

tak çalışma için bir eş seçiliyor ise de, kişinin yeğlemesi genellikle duygusal önceliklerden kaynaklanmakta, kişinin değerler açısından taşıdığı özellikler üzerinde durulmamaktadır. İlgisellik etkenlerinin belirlediği bir seçme ise bütünüyle başka bir şeydir. Burada değer yargıları, karşılaştırma, değerlendirme ve toplumsal düzeyin yükselmesi isteği gibi etkenler rol oynar. Bu etkenlerin toplumsal öneminin de, toplumsal etkinliğin genel olarak tanımlanmasındaki belirleyici rollerinin de tartışılmaz olduğu görülmektedir.

Gruptaki önceliklerin bu iki sistemi arasındaki temel fark, deneysel olarak elde edilen başka sonuçlarla da desteklenmiştir. Bireylerin toplum içindeki durumları sosyometri ve ilgiölçümü yoluyla saptandığında, bu iki yöntemin sonuçları arasındaki uyuşum düşük düzeydedir. Sosyometrik olarak «istenmeyenler» kategorisindeki kişilerin birçoğunun (hepsinin değil elbette), ilgiölçümü yöntemiyle «en çok istenenler» arasında yer almakta olduğunu belirtmek anlamlıdır. Demek ki bir kişinin başkası tarafından duygusal olarak yeğlenmemesi gerçeği, grup için farklılaşma sisteminde o kişinin durumu açısından kesin bir niteleme olmamaktadır. Oysa o kişinin bir çeşit «grup kâhini», «güvenilir kişi», «yetkili kişi» olup olmadığının ya da grup üyelerinin insanlara, olaylara ve etkinliğin koşullarına o kişinin gözüyle bakmaya öncelik verip vermediğinin, bir başka deyişle o kişinin arkadaşları için ne kadar önemli, ne kadar başvurulabilir olduğunun da anlaşılması gerekmektedir.

Fakat ilgiölçümü yöntemiyle yapılan seçimde kişilerin ilgisellik ölçütüne göre yeğlendiği belki de kanıtlanamıyordur. Ya birey basit olarak düşüncesini henüz bilmediği kişileri seçiyor ve görüşünden kuşku duymadığı kişileri atlıyorsa ne olacaktır? Bu varsayım da de-

neysel olarak denetlenmiştir. İlk olarak, kişinin, grubun öteki üyeleri tarafından kendisine biçilen değerlere olan güven derecesi ortaya çıkarıldı. Deneye katılanların yüzde elliden fazlası, kendileri hakkında beklediği değer biçmeler hakkında yüksek derecede güven duyduklarını açıkladılar. (Deneklerin yüzde onu, pratik olarak yüzde yüz güven duyuyordu.) Yine de, bireyler araştırmacıdan tamamen aynı grup üyelerinin görüşlerini sorguladılar. «Bu ayıraç,» diye yazıyor Şçedrina, «denemeye katılanların önemli konularda, ilgilendikleri kişiler hakkında daha fazla bilgi edinmek istemelerinin yol açtığı bir paradoks olarak görülebilir.» (*)

Gerçekten de bu bir paradokstur! Sevgililerin birbirlerine sormaktan hiç yorulmadıkları o ölümsüz «beni seviyor musun?» sorusu da aynı ruhbilimsel temelden kaynaklanıyor değil mi? Her şey belli olmuş görünür, seçim çok önceden yapılmış ve yadsınmaz biçimde kanıtlanmıştır, yine de insan sormaya devam eder: «Beni seviyor musun?»

Bu nedenlerle, ilgiölçümüyle belirlenen yeğlemeler, kişiler arası ilişkiler ruhbiliminin önemli yanlarını açığa çıkarıyor, grup iletişiminin, değer yargılarına dayanan ilgiölçümü yönünden görüntüsünü çiziyor ve toplumsal-ruhsal araştırmalar için yeni alanlar açıyor. Bu yöntem, gruptaki farklılıkları anlamada sosyometri yaklaşımını ve sosyometrik testleri genişletmektedir. Bunu yaparken, grup içi etkinliklerin yüzeysel katmanlarını değil, etkinliğin içerik ve değerleri tarafından belirlenen derin katmanlarını yansıtmaktadır. Kuşkusuz bu yöntem, gruptaki farklılıkları sosyometri yöntemine göre çok daha temelden tanımlamaktadır. Sosyometri yöntemi, grubu, bağlantıların yüzeysel ve esasta duygusal

(*) **Topluluğun Ruhbilimsel Kuramı**, s. 124-125.

olduğu (onunla birlikte olmak istiyorum-istemiyorum, ondan hoşlanıyorum-hoşlanmıyorum) bir topluluk ele alır. Bu yüzden de gruptaki kişiler arası ilişkilerin kaba bir taslak şeklinde düşünülmesine yol açar. Ancak, üyeler arasındaki ilişkilerin etkinlikler aracılığıyla gerçekleştiği bir topluluk ruhbilimsel yönden incelenirken, insanların birbirleriyle ilgilenmelerine ilşikin ölçeklerin dikkate alınması gerekmektedir.

Grup İçinde Birey

İnsan, kişiliğini, başka kişilerden oluşan bir toplumun içinde geliştirir. Bildiğimiz gibi, insan soyunun bir üyesi olması, kişiyi «birey» yapar. İnsan, bir birey olarak dünyaya gelir, kişiliğini daha sonra geliştirir. Bu gelişme, tarihsel bir süreçtir. Birey, henüz bir çocukken bile, tarih boyunca biçimlenmiş bir toplumsal ilişkiler sisteminin içinde yeralır. Yaşamının daha sonraki yıllarında bu sistem, onun kişiliğine şekil verir.

Bununla birlikte, kişiliği kendi başına bir etken olarak ele almamak ve yalnızca toplumsal çevrenin edilgin bir ürünü olarak görmek yanlış olacaktır. Toplumsal deneyimin özümlenmesi, kendisinin ve başkalarının yaptıklarına karşı insanın aldığı tavırlarda yansıyan «kişinin iç dünyası» yoluyla gerçekleşir. Bir kişinin etkinliği, hem davranış, tutum ve eylem biçimlerinin tipik güdülerinde, hem de çevredeki dünyayı değiştirmeyi amaçlayan çeşitli etkinliklerde ortaya çıkar. Yine bir kişinin etkinliği, dünya görüşünde görünür hale gelir. Yaşamın içinde birbirinin aynı çevre koşullarında, bireysel etkinliğin çeşitli biçimlerini ortaya koyan farklı görüşler doğabilir.

Kişilik, «içinde kendim için bir şey» olarak görülebilir, ama daha yakından incelendiğinde, gerçekte

«başkalarına ilişkin olarak içimde varolan şeyler» olduğu görülmektedir. Kişiliğin bütün iç katmanları iletişimin sonucunda biçimlenmekte ve iletişime doğru yönelmektedir. Kişi iletişime girer, sürekli olarak başkalarının kendilerinden beklediklerine karşı yaptıklarını kontrol eder, başkalarının görüşlerini, duygularını ve isteklerini tartışır, böylece iletişimi kendi davranışı için yaşamsal önem taşıyan bir kılavuz haline getirir. Sonuçta doğal gereksinimlerin giderilmesi bir yana bırakılırsa, ister çalışsın, ister iş yapsın, ister herhangi bir şeye yardımcı ya da engel olsun, kişi kendisi için yaptığı her şeyi aynı zamanda başkaları için de yapmaktadır; hatta belki kendisinden çok başkaları için yapmaktadır. Kendisi tam tersine inansa bile, bu böyledir.

Marx, Kapital'de şöyle yazar: «...İnsan, kendisini önce başka insanlarda görür ve tanır. Peter, ancak benzeri olduğu Paul ile kendisini karşılaştırarak ilk kez kendi kimliğini oluşturur.» (*) Başka bir deyişle, ancak bir başka kişinin özelliklerini farkederek kendi değer yargılarımızı formüle edebilmemizi sağlayacak bilgileri ediniriz. Bununla beraber, çağdaş dünyanın bilimsel verileri bu düşünceyi daha da ileri götürmeyi olanaklı kılmıştır. Öz-benliğin (bireysel benliğin) değerlendirilmesi, kendi içimde gördüğüm şeylerin, bir yandan öteki kişilerde gördüğüm şeylerle, bir yandan da öteki kişilerin bende gördüğünü düşündüğüm şeylerle sürekli olarak karşılaştırılmasının bir sonucu olarak oluşur. Kendisi için bir şeyler bilmekte olan Peter, Paul'ü yakından inceler ve kendisini Paul ile karşılaştırır. Bu sırada Paul'ün kişisel özelliklerinin ve eylemlerinin kendisininkilerden farklı olduğuna inanır. Bütün bunlar Peter'in

(*) K.Marx, **Capital**, Cilt I, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 59

benlik değerlendirmesinin bir parçasıdır ve genel durumunu belirlerler.

Kuşkusuz, Marx'tan alınan parçada olduğu gibi, burada da bir yakıştırma yapılmaktadır. Burada söz konusu olan yalnızca Paul değildir, ilgi grubudur. İnsan o ilgi grubunun istemlerini kendi kişiliğine göre dikkate alır, değerler listesini ona göre düzenler, o grubun ülkü ve çıkarları, kişinin de ülkü ve çıkarları olur, vb. Her kişinin, görüşlerini sürekli bir kılavuz olarak izlediği bir ilgi grubu vardır. Bir kural olarak, kişinin ilgi grubu bir tane değil, birkaç tanedir: İş yerinde, arkadaşlarıyla, ailede, vb.

Kişinin ilgi gruplarındaki istemlerin, beklentilerin, çıkarların, ülkülerin ve öteki değerlerin birbirine benzemesi iyi bir durumdur. Bütün bunların, toplumsal olarak önem taşıyan hedef ve ülkülerle uygunluk göstermesi ise çok daha önemlidir. Bir ergenin, ailesi tarafından bütünüyle kabul edilmez bulunan değerlendirme, ilgi, eylem ve istemlerini, sokak arkadaşları genellikle onaylarlar, daha doğrusu desteklerler ve ailesinin ergene yönelttiği her şeye karşı çıkarlar. Ergen her iki görüşü de alır ve tartışır. Bunun sonucu olarak, ergenin kişiliği birbirine bütünüyle zıt ilgi gruplarını barındırır ve ciddi bir ruhsal çatışmayı içinde taşır.

Aslında bu durum, eğitimcinin tanımadığı bir ilgi grubuna doğru bir yönelimdir. Bu yönelim, ergenin ya da genç kişinin, örneğin aile ya da okul için anlamlı ve önemli olan her şeye karşı gösterdiği katı ilgisizliği açıklar. Ergen kişinin annesi, «yalnızca kendisini düşünüyor, hiç yetke tanımıyor, kimse onu etkileyemez,» şeklinde konuşur. Bu çok ciddi bir ruhbilim ve eğitim yanlışıdır. Ergenin ailesine ve okuluna karşı olan olumsuz tutumunu giderek biçimlendiren etkili bir ilgi gru-

bunun varolup olmadığı araştırılmadan böyle bir sav ortaya atılmamalıdır.

Eğer bir birey sürekli olarak yaptıklarını kendi ilgi grubunun görüş ve değerlerine göre kontrol ediyorsa, kişinin kendi kendisinde gördükleri ile kendisi için önemli ve değerli olanların karşılaştırılması, ruhbilimci için çok önemlidir. Şimdi bir kişiye ahlak kavramlarının (alçakgönüllülük, gurur, doğallık, düşüncelilik, doğruluk, ilkelere bağlılık, vb.) bir listesini verdiğimizi ve herhangi bir bireyin kişiliği için taşıdığı öneme göre bu listeyi sıraya sokmasını istediğimizi düşünelim.

Böylece kişisel özelliklerin (bu özellikler ahlaka, mesleğe, isteklere, vb. göre düzenlenebilir), «standart» ya da ideal bir sıralamasını elde ederiz. Bu sıralama daha ileri deneylerde kullanılabilir. Daha sonra aynı kavram başlıklarını aynı kişilere vererek bu ahlak özelliklerinin kendisinde hangi sırada varolduğunu sorarız. Böylece karşılaştırılacak iki liste elde etmiş oluruz: «standart» ve «öznel» listeler. Özel formüller yardımıyla yapılan karşılaştırmalar ile *dizi bağlantı katsayısı* (=rank correlation coefficient) bulunur.

Bireyin «standart» ve «öznel» dizilerinin tıpatıp birbirine uyduğunu varsayalım (gerçekte böyle bir uyum son derece seyrek olur). Bu durum, bireyin ahlak durumu, benlikçiliği (=self-will) ya da dış görünüşü gibi, hangi alandan sözediliyorsa, o alandaki kişisel özellikleri konusunda kendisini tam olarak yeterli bulduğu anlamına gelir. «Öznel» dizisi, kendi modeli, kendi standardıdır. Bu durumda bireyin benlik değerinin (+) 1 olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi de aynı derecede olanaksız bir başka durumu düşünelim. Bireyin «standart» dizisi, kendi «öznel» dizisinin bütünüyle tersi olsun. Buradan, bireyin benlik değerinin olabilecek en düşük derecede bulunduğu anlaşılabilir: (-) 1, (+) 1 ile (-) 1

arasındaki değerler listesi, bireyin belli bir konuda kendisini nasıl değerlendirdiğini gösterir.

Bu işlem, çok sayıda kişiye uygulanmıştır (S.A. Budassi). Örneğin benlik değeri düzeyi 0,3 olan Sergey V.'yi alırsak, belirgin şekilde benlik değerinin düşük olduğunu görürüz. İrina S.'nin benlik değeri katsayısı 0,91'dir, demek ki «öznel» listesi, kendi «standardına» oldukça yakındır ve kendisi hakkında çok olumlu düşündüğü anlaşılmaktadır. Yekaterine V.'nin katsayısı 0,61, Yelizaveta Z.'ninki (-) 0,56'dır, vb. Buradan şu anlaşılıyor: Herkeste varolan bir çeşit «içsel manometre»nin göstergesinden, kendisini nasıl değerlendirdiği, genel durumun nasıl olduğu ve kendisini yeterli bulup bulmadığı okunabilecektir.

Bu içsel manometrenin kadranda gösterilen kişisel özellikleri hakkında bireyin geniş kapsamlı doyumunu anlatan değerin önemini fazla büyütmek doğru değildir. Bu rakamın çok yüksek (0,7'nin üstü, 0,8) ya da çok düşük (0,2'nin altı, 0,3) olması, bireyin içinde bir çatışmayla sonuçlanabilir. Kuşkusuz bu çatışma, farklı farklı yollarla görünür hale gelir.

Benlik değeri aşırı derecede yüksek olan bir kişi, herhangi bir nedenin bulunmadığı durumlarda bile kendi değerini abartacaktır. Bunun sonucu olarak sıklıkla kendi ilgi grubu bu iddialara karşı kuşkucu bir tutum takınacaktır. Bu yüzden kişi gücenik hale gelecek, güvensizlik gösterecek ve kibir geliştirecektir. Sonunda temel kişiler arası ilişkilerini kaybedecek ve kendi içine kapanacaktır. Aşırı derecede düşük benlik değeri ise, bir aşağılık kompleksi geliştiğini, kendine güvenin sürekli olarak eksik olduğunu, girişimciliğin yadsındığını, kayıtsızlığı ve anksiyeteyi (bunaltıyı) belirtebilir. Benlik değeri, «öznel» dizinin «standart» üzerine bir çeşit yansımasının bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve bi-

rey hiçbir zaman bunun farkına varmamaktadır. Bu durum, bizim, bireyin karmaşık ve bileşik yapısını anlamamızı sağlar. Buradan, aynı zamanda benlik değerinin doğrudan doğruya edinilmediği, bireyin değerlerine ve ülkülerine ilişkin bir aracın, bir standardın yardımıyla kazanıldığı görülür.

Ancak şurası açıktır ki, bir bireyin yalnızca benlik değerini bilmek, onun dünya görüşünü bilmek için yeterli değildir. Çeşitli noktalardan kendisini çok değerli bulan kişiler hakkında gerçek yaşamda (görüşlerine kendisinin önem verdiği kişiler de içinde), çevresindeki kişilerin çok değişik görüşleri olduğuna rastladığım çok olmuştur. Bireyin grup içindeki durumunu tanımlamak için bir başka ölçek gerektiği anlaşılmaktadır. Bu ölçek, «beklenti değerleri» ölçeğidir. Bunu da yukarıda anlatılanlara benzer bir deneysel işlem ile ortaya çıkarabiliriz. Beklenti değerinin ölçülmesi için daha önceki «standart liste ile, yukarıda sözüedilen kurallara göre hazırlanmış ve özel olarak düzenlenmiş bir özellikler listesi kullanırız. Kişi, ilgi grubu tarafından kendisini nasıl tanımlaması istendiğine inanıyorsa, bu özel listeyi ona göre sıralar.

Elde edilen verilerin matematiksel işlenmesiyle beklenti değerleri katsayısı elde edilebilir. Bu değer, yüksek, orta, düşük olabilir, benlik değeri düzeyine yakın ya da uzak olabilir, son olarak farklı ilgi gruplarına göre de değişebilir. Bu son nokta, özellikle ilginçtir. Bireyin, bir topluluk için durağan olan beklenti değerleri, birey yeni bir topluluğa girdiğinde ve yeni iletişimler kurduğunda önemli ölçüde değişir ve durağanlığını kaybeder. Örneğin, aile içinde, arkadaşları arasında ve sınıf topluluğunda güvenli olan bir ergen, bir izci kampında bu güveni az ya da çok kaybedebilir. Çünkü burada henüz kendisini tanımayan, kendisi hakkında belli

bir görüş ve değer oluşturmamış ve kendisini genellikle rastlantısal ve yüzeysel gözlemlere dayanarak yargılayan yeni kişilerle karşılaşır. Yeni bir çevreye giren bireyin kendi özgün beklenti değerlerine dönüş yaptığı özel bir çalışmada gösterilmiştir. Buna göre biz, bireyin yeni grupla kaynaşma derecesini, grubun ve bireyin birbirlerini ne ölçüde anladığını ve bireyin grup içindeki genel durumunun doğasını açıklığa kavuşturabiliriz (A.P. Kopilova).

Bireysel benlik değerleri ve beklenti değerleri kuşkusuz, bireyin grupla olan ilişkilerinde önemli niteliklerdir. Fakat burada bireyin gruba olan tutumu bütünüyle dolaylı olarak açıklanmaktadır: Benlik değeri insan topluluğunda biçimlenir ve grup değerlerine bağlı bir standardı içerir, ama bireyin grubu doğrudan doğruya nasıl değerlendirdiğini içermez. Gerçekten de benlik değeri bireye grup tarafından az mı, çok mu saygı gösterildiğini öğrenmede çok büyük bir önem taşır. Yüksek bir benlik değeri, sıklıkla, grubu düşük değerde kabul etmeyle birlikte mi gider? (Deneysel veriler böyle olduğunu gösteriyor.) Ayrıca, düşük bir benlik değeri, sıklıkla, gruba yüksek değer vermekle birlikte mi görülür? Yukarıda tanımlanan çalışma yöntemi, bunları da açığa çıkarabilmemizi sağlıyor.

Yüksek benlik değeri olan, başkalarını değersiz bulan, fakat beklenti değerleri düşük bir kişi alalım. Bu kişi herkesle olan ilişkilerinde çatışmalı olsun, herkesi duyarsız, kendi yüksek zeka özelliklerini anlamada yetersiz, vb. görme eğiliminde olsun. Bir başka birey düşünelim, bu kişiden tek farklı olan yanı, yalnızca beklenti değerlerinin yersiz derecede yüksek olması olsun. Bu durum, kendine güvenmenin ve başkalarına kibirli bakmanın sonucu olabilir. Bu özellikler davranışlara açıkça yansımıyor olsa bile, bütün olgularda gizil olarak

vardırlar ve uygun bir anda bireyin davranışında genel bir eğilim olarak kendilerini gösterebilirler. Başka bir deyişle büyümeleri için verimli bir toprak vardır.

Bu üç gösterge (benlik değeri, beklenti değeri ve bireyin grup hakkındaki değerlendirmesi), kişiliğin betimlenmesini tamamlar. Kendisi istesin istemesin, kişi grup içindeki genel durumunun bu öznel göstergelerini dikkate alır. Bu ölçeklerin varlığının farkında olmasa bile durum değişmez. Yani, birincisi kendi kendisini, ikincisi başkalarını, üçüncüsü de kendi görüşüne göre başkalarının kendisini nasıl gördüğünü yansıtan bu üç göstergeli değişmez «içsel manometre» hakkında hiçbir şey bilmese de, bu değerlendirmeleri dikkate alır.

Bireysel değerlendirmenin «içsel manometresi» kişiye, ilişkilerini düzenlerken, iletişime girerken ve etkinlik sırasında yan yana koyup karşılaştıracağı bilgiler sağlar. Bu manometrenin planlayıcısı, mühendisi ve ayarlayıcısı toplumsal gruptur; mekanizması da toplumsal ilişkilerin, yönlenmelerin ve değerlerin içe yansımasıyla oluşur. Bu karşılaştırmalar esasta bilinçdışı olarak yapılır ve birey bu ölçeklerin belirlediği davranış tipine kendiliğinden uyarlanır.

Bilinçdışı demek, denetlenemez demek değildir. Sözü geçen ölçekleri, yani benlik değeri, beklenti değeri ve grup hakkında bireyin değerlendirmesini kayda geçirmek için gereken ruhbilimsel araçlara sahibiz. Bunu bir an için görmezden gelsek bile, son derece önemli olan bu değerlerin, bireyin bilinçli yaşamı sırasında biçimlendiğini unutmamalıyız. Bu değerler, henüz zihnin malı haline gelmeden önce, kişiler arası ilişkilerde ortaya çıkarlar. Aile, öğretmen, arkadaşlar, kitaplar ve filmler, etkin olarak çocuğun hem «standart» ahlak değerleri listesini, hem de «öznel» listesini oluştururlar. Bu etkenler, bir yandan bu iki listeyi karşılaştır-

mayı öğrenmiş olan birey, başkalarını değerlendirirken de, kendisini değerlendirmede kullandığı ölçeklerin aynısını kullanmayı öğrenir. Marx'ın dediği gibi, «Elinde bir ayna olmadan» doğmuş olan kişi, toplumsal gruba bir aynaya bakar gibi bakmaya alışır, bu alışkanlıkta ustalaşarak «ayna»yı kendi kişiliğine aktarır, zaman zaman ona bakma alışkanlığını sürdürür.

Kişiliğin gelişmesini bilinçli olarak yürütebilmesi için, kişinin kendi kendini denetlemeye yönelik bu bilinçsiz davranışların mekanizması üzerine açık bir fikri olması gerekir. Aynı zamanda, kendisini ve başkalarını tanımladığı bir değerlendirme sistemi bütünü üzerinde de yoğunlaşmalıdır. Ortaya çıkan değişikliklerin dinamiklerini görmeli, kişiyi daha iyi anlamaya çalışarak onu her zaman bütün ilgi grupları ile olan ilişkileri bağlamı içinde ele almalıdır. Bir başka deyişle, kişilik, özel ve bütünüyle bireysel görüntülerle ortaya çıksa bile, onun toplumsal özü gözden kaçırılmamalıdır.

Önderliğin Kökeni ve Ruhbilimsel Nitelikleri

Sanıyorum, «bir grubu oluşturan kişiler, gerek birbirlerine göre, gerekse grubun yaptığı iş (etkinliğin yöneldiği hedefler) açısından, birbirleriyle aynı konumda değildirler» şeklindeki düşünce, toplumsal ruhbilimin bir önermesi olarak alınabilir. Aslında burada anlatılan sorun, «önder», «başkan», «yetke», «ardıllar», «uyruklar» gibi kavramların görülenler karşı karşıya konduğunda bu iki grup kavramın nasıl tanımlanabileceği ve anlaşılabileceğidir.

Grubun örgütlenme sistemi içinde her üyenin kendi mesleki ve kişisel niteliklerine *toplumsal konumuna* (=status) ve *saygınlığına* (=prestige) göre özel bir yeri vardır. *Toplumsal konum*, kişiye yüklenen hak ve

görevlerle belirlenir. *Saygınlık* ise kişinin ne ölçüde yararlı ve ortak tavıra katkılı olduğunu yansıtır. Bu açıdan bakıldığında grup yapısı, her bir grup üyesine ait toplumsal konum ve saygınlığın oluşturduğu belli bir hiyerarşi göstermektedir. Bu hiyerarşi piramidinin tepesinde, bütün grup üyelerinin benzer çıkarlarını etkileyen kararları alma sorumluluğunu taşıma hakkına sahip olan *grup önderi* bulunmaktadır. Bu önderin, gruptaki resmi başkan ile aynı kişi olabileceği ya da olmayabileceği, ama önder ile resmi başkanın aynı kişi olmasının en iyi durum olduğu sık sık vurgulanmıştır. Böyle olmadığı durumlarda grup etkinliğinin başarısı, grubun resmi başkanı ile resmi olmayan önder ya da önderleri arasındaki ilişkilerin nasıl olduğuna bağlıdır.

Batıda önderlik sorunlarıyla ilgili olarak otuz yılı aşkın bir süredir yürütülen araştırmalar, bir çözüm bulma amacının ürettiği büyük bir deneyimsel veri birikimi ile sonuçlanmış, ama genellikle düş kırıklığı yaratmıştır. Umutlara ve düş kırıklıklarına ilk olarak yol açan «önderlik özellikleri kuramı», önderlerin doğuştan özel yeteneklere sahip olduğu ve hangi grupta, hangi durumlarda olurlarsa olsunlar kendilerini gösterdikleri düşüncesine dayanır.

Başlangıçta boy, ağırlık gibi fiziksel özellikler bile çok önemli sayılmıştır. Öbür kişilerden daha uzun ya da daha ağır olmak, yalnız simgesel anlamda değil, sözlük anlamında da bir önderlik işareti olarak görülmüştür. Fakat önderlik özellikleri kuramının asıl kanıtları, önderlerin kişisel özelliklerinde aranmıştır (Emory Bogardus ve ötekiler). Ancak 1948'de Amerikalı araştırıcı Ralph Stogdill, «önderlik özellikleri»ne ilişkin 120 çalışmayı karşılaştırmış, ama belli başlı karakter özelliklerinden ya da bazı niteliklerinden oluşan özel paketle-

rin önderleri meydana getirdiğine ilişkin gerçek bilimsel kanıt bulunamamıştır.

Önderliğin ruhbilimsel bir görüngü sayılarak belirteçlerinin aranması çalışmaları 1950'lerin başlarında grup içi ilişkilerin araştırılmasına dönüşmüştür. Böylece önderliği bir grup işlevi sayan kuram ortaya çıkmıştır (George Homans ve ötekiler). Bu kuram, önderi, her şeyden önce grubun toplumsal beklentilerini karşılayan ve grubun kurallarına ve değerlerine sürekli olarak en çok bağlı olan kişi olarak tanımlar. Ne yazık ki bu kuram inandırıcı değildi, çünkü mantıksal kurgusunda bir kısır döngü vardı. Tanım olarak önder, toplumsal konumu ve saygınlığı en yüksek olan bireydir, o halde elbette bir önder olarak, grubun öndere yüklediği kurallara ve değerlere uygun olması gerekir.

Batı toplumsal ruhbiliminde en etkin olmuş kuramlardan birisi, önderliği bir durumsal işlev olarak ele alandır (Bales, Newcomb ve Hare). Bu kuramın yazarları, aynı kişinin farklı gruplardaki durumunun ve oynadığı rollerin de farklı olduğunu gözlediler. Örneğin, mahalle arkadaşlarının arasında «önder» olabilen bir çocuk, sınıfta bir «artçı» olabilmekte, okulda bir önder olabilen bir öğretmen, evde bu konumunu kaybedebilmektedir. Yazarlar buradan, önderliğin, bireyin ya da grubun bir işlevinden başka bir şey olmadığı ve çeşitli etkenlere bağlı olan karmaşık ve çok yönlü etkiler sonucunda ortaya çıktığı sonucuna vardılar.

1950'lerde Bales'in bulduğu ve daha sonra Fred Fiedler'in ayrıntılı olarak işlediği yaklaşımı kullanan bu bakış, birçok kez genişletilmiş olmasına karşın, günümüz çağdaş toplumsal ruhbiliminde bütünüyle değiştirilmiş değildir. Bu kurama göre, her grupta en az iki tip önder vardır. Toplumsal-duygusal önder (kişiler ara-

sı ilişkileri düzenler) ile görev önderi (özel etkinliklerde insiyatif alır ve amaca ulaşmak için ortak çabaların eşgüdümünü sağlar). Önderliği durumsal bir işlev olarak görme anlayışı, grupta önderlerin (ya da önderlik işlevlerinin) *çoğunluğu* kavramının ortaya çıkmasına yol açar. Bu önderler yine etkinliğin belli işlerini ya da belli yönlerini örgütleme sorumluluğunu üstlenirler. Grup iletişiminin her durumu için bir «durumsal» önder bulunabileceği düşünülür. Kuramsal olarak, grup üyelerinin sayısı kadar da grup önderi bulunabilir. Bununla birlikte, grubun çok yönlü etkinliğini sağlayabilecek *evrensel ya da saltık bir önderin* de ortaya çıkabileceği kabul edilmiştir. Önderliğin sözüedilen bu tiplemesi her şeyden önce şunu gözönüne almaktadır: Bu durum bir etkinlik hacmi sorunu mudur (evrensel önder-durumsal önder), yoksa etkinliğin içeriği mi söz konusudur. (Karar verici önder-işi yürütücü önder?)

Kurt Lewin, Ronald Lippitt ve ötekiler tarafından sunulan bir başka önderlik tiplemesinden de sözedilmelidir. Bu tiplemede, *önderliğin biçemi* (=style) sınıflandırmanın temeli olarak alınır. Baskıcı, emredici ya da tersine demokratik, liberal. Bir kural olarak Batı toplumsal ruhbilimcileri sayısız çalışmalarında baskıcı önderin etkinliklerinin istenmeyen sonuçlarını vurgularlar ve demokratik önderin son derece olumlu etkilerini anlatırlar. Ancak bu önderlik tiplemesinin dürüstlüğü, son zamanlarda ciddi olarak tartışılır olmuştur. Sovyet toplumsal ruhbilimcileri (N.S. Zerebova, I.P. Volkov, Y.N. Yemelyanov, R.L. Kriçevski ve ötekiler), Batının önderlikle ilgili ruhbilim kurallarını bütünüyle eleştirmekte ve laboratuvar deneylerinin sonuçlarını toplumsal yaşam alanına genişletmeye kalkışmakla yanlış yola gidileceğini, çünkü toplumsal yaşamın, etkileri olgucu (=positivist) yönelimli çalışmalarda hiç dikkate

alınamayan çeşitli sosyo-ekonomik etkenlerle karakterize olduğunu söylemektedirler.

Batının toplumsal ruhbilimle ilgili sayısız ders ve el kitaplarında önderlik sorununun genel durumu kısaca böyle yorumlanmaktadır. Kişiler arası ilişkilerde etkinliğe dayalı işbirliği ilkesinin uygulanmasıyla bu tablo anlamlı bir şekilde yeniden oluşturulabilir. Böylece daha önceden bilinen olgu ve kuramlara yeni açıklamalar sağlanabilir.

Yakın zamanlarda Amerikan ruhbilimcileri, özellikle de Fred Fiedler, (*) önderliğin «yöneylemci» bir modelini kurma girişiminde bulundular. Bu model, gruptaki çeşitli sorun çözme durumlarında ortaya çıkan işlevlerini ele alarak, önderliği basitleştirmeyi başarmaktadır. Fiedler'in «önderliğin etkili olmasında beklenmedik olaylar modeli», grup çalışmasındaki etkinliğin, belirli bir durumda önderlik biçeminin ne ölçüde iyi uygulandığına bağlı olduğunu kabul eder. Önderliğin etkinliği grup durumunun izin verdiği ve öndere sözünü geçirme fırsatı tanıyan özgürlüğün derecesi tarafından belirlenir.

Fiedler'in seçtiği değişkenler (önderliğin biçemi, uygulanma şekli), önderin grup içindeki durumunu inandırıcı biçimde tanımlar. Ancak hemen şunu eklememe izin verin, bu durumun bütünüyle anlaşılması için yetersiz kalırlar. Fiedler'in saymadığı ve modelinde yer almayan, bu yüzden de gözönüne almadığı ama bu

---

(*) F.E. Fiedler, «Önderlik Etkinliğinin Kişiliğe Bağlı ve Durumsal Değişkenleri», içinde: **Grup Dinamikleri: Araştırma ve Kuram**; F.E. Fiedler, «Önderlik Etkinliğinde Beklenmedik Olay Modelinin Değeri ve Yaygınlığı, **Psychological Bulletin**, Washington, Cilt 76, No. 2 Ağustos, 1971; F.E. Fiedler, **Önderliğin Etkinliği Kuramı**, McGraw-Hill, New York, 1976.

yöntemdeki düşüncelere ilişkin bir üçüncü değişken daha vardır. Bu üçüncü değişken, grubun gelişme düzeyi, yani kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayalı işbirliği düzeyi olmalıdır. Belli bir «önderlik biçemi» ve belli bir durum (Fedler'in «görev» olarak tanımladığı faktör), etkinliğin taşıdığı değer içeriğinin, önderin davranışıyla nasıl dile geldiğine bağlı olarak etkili ya da etkisiz olabilir.

Fiedler'in modeli, önderle grup arasında doğal bir çatışmanın bulunduğu düşüncesine dayanır. Fiedler'in vurguladığı gibi belli bir göreve yönelmiş ve grubun o görevi başarılı şekilde yerine getirmesini sağlamak için uğraşan bir önder, sürekli olarak, grupla kurduğu kişiler arası ilişkilerin kötüleşmesi riski altındadır. Aslında öyle görünüyor ki, bu durum daha çok özel bir grup tipi olan az gelişmiş gruplarda böyledir. Fiedler ve arkadaşları da anlaşılan bu tip gruplarla uğraştılar. Ama bu sonuçları, grup etkinliği hedeflerinin bütün grup üyeleri, önder ve ardılları tarafından aynı değer düzeyinde alındığı bir topluluğa da uygulamanın gereği var mı?

Önderin etkin olmasında beklenmedik durumlar modeli, topluluğun araştırılmasına uygulanamaz. Çünkü topluluktaki önderin, grup ile grubun hedefi arasında bir seçim yapma sorunuyla karşılaşmayacağı açıktır. Bu çatışma defalarca kuramsal, deneysel ve yöntemsel olarak tartışılmış ve şimdi çokkatmanlı yaklaşım çerçevesinde aşılmış, safdışı edilmiş yanlış bir çatışmadır.

Gerçekte, KVB (=karşıtların varsayılan benzerliği) yönteminin (*) temel düşüncesi şudur: Bu yöntemin iş-

---

(*) KVB (ASO=Assumed similarity of opposites): Fiedler'in önderliğin biçimini değerlendirme yöntemi. KVB derecesi, bir bireyin «önem taşıyan öteki kişilere» yönelik tavrının sayısal bir anlatı-

lemlerinden değil de, uygulanmasının sonuçlarından söz etmek gerekirse, önder; yüksek KVB'li bir bireydir ve gruba karşıdır. Yüksek KVB'li bir önder, grup amaçlarına ulaşılması için uğraşır. Bu durum onu talep edici olmaya zorlar, hatta grubun amaçları için aynı yönde yönlenmemiş kendi arkadaşlarıyla bile çatışmaya düşecek kadar bu konuda ileri gitmek zorunda olduğu kabul edilir. Düşük KVB'li önder, bu sayı ile grup üyelerinin eğilimlerini yansıtır ve grup etkinliğinin amaçlarından ya da sonuçlarından çok, üyelerle duygusal ilişkiler kurma ile ilgilidir. Ancak, topluluktaki ilişkilerde, bu durum böyle değildir. Toplulukta ortak etkinlik, herkesin kabul ettiği ve toplumsal açıdan önem taşıyan bir amaç tarafından belirlenir. Aralarında önder ile izleyicileri arasındaki ilişkiler de olmak üzere, bütün kişiler arası ilişkiler sistemini yönlendiren de bu amaçtır.

Gerçek bir toplulukta önderlerin «etkin», «görevci», «otoriter», «duygusal» ya da «demokratik» diye ayrılması oldukça önemsiz hale gelir. Çünkü duygusal bütünleşmeyi, topluluğun etkinliğe dayalı nitelikleri ve işteki bütünleşme belirler. Burada en önemli ilişkiler Makarenko'nun «sorumlu bağımlılık» dediği ilişkilerdir. Yalın duygusal bağların da önem taşıdığını yadsımamak gerekir. Bu bağlar, etkinlik ilişkilerinden daha derin etkileşimlerden ortaya çıkarlar ve kişilerin kendi yaptığı işlerin, amaçların ve ahlaki ilkelerinin toplumsal anlamını değerlendirmeleri ile belirlenirler. Toplu-

---

mıdır. Bir bireyin KVB'si ne kadar büyükse, «önem taşıyan öteki kişilerin» yanlışlarını o kadar ferketme, arama ve denetleme eğilimindedir ve grup amaçlarının yerine gelmesine yönlenmiştir, buna karşılık kişiler arası ilişkilerin gelişmesiyle daha az ilgilenir. Düşük bir KVB değer, karşıtlık eğiliminin varlığını gösterir. KVB değeri yüksek kişiler, otoriter tip önderliğinin ruhsal niteliklerine uyarlar. Düşük KVB ise demokratik tipte önderliğin bir işaretidir.

luktaki karmaşık ilişkiler hiyerarşisini belirleyenler, bu ilke ve amaçlardır. Bu nedenle de bu etkileşimi en iyi hale getirmenin asıl yolu, ister endüstride «insan ilişkileri» uzmanlarının yardımıyla olsun, ister «duygusal» ya da «demokratik düşünceli» bir önder edinerek olsun, süsleyici değişikliklerden geçmez. Bu yol, topluluk etkinliklerinin, hem bireylere kendi kişisel niteliklerini gösterebilmeleri, hem de kişiler arası ilişkiler kurabilmeleri için en iyi fırsatları yaratacak şekilde örgütlenmesi olacaktır. Bu «en iyi hale getirme»nin gerçekleşmesi için gereken koşulları sosyalist toplumun yaratmakta olduğunu söylemeye bile gerek yoktur.

Kuramsal düşüncemiz, belli bir paradoks içermektedir. Topluluktaki insan ilişkilerini anlamak, düzeltmek ve geliştirmek istediğimizde, ilgi odağımızı bu ilişkilerin kendisinden *grup etkinliği kapsamına* yönelmemiz gerekir. Bu da ancak, topluluğun her bir üyesi için toplumsal açıdan önemli olan şeyin, bireysel açıdan önemli olan şey haline dönüşmesinin koşulları üzerinde durularak sağlanabilir. Bu yapıldığında, «etkin» ya da «otoriter» olan önderin, grubun geri kalanıyla arasında varolan zıtlık ortadan kalkmış olur, «iş yapan» ile toplumsal-duygusal önder arasındaki zıtlığın da anlamı kalmaz. Bu zıtlıklar, yüksek gelişme düzeyindeki bir topluluk için çok önemsizdir. Bütün bu nedenlerle Fiedler'in, önderliğin durumsal kuramıyla ilgili görüşlerinin gerek özlü, gerekse genel değerlendirmeleri yönünden değişmesi gerektiği sonucuna varmaktayız.

M.G. Yaroşevski'nin, kendi kuramını tanımlarken kullandığı şu sözlere katılmak gerekir: «Bu tablo, grup ilişkilerinde 'etkinliğe dayalı yönlenme' kavramıyla kökten değişmiştir. Marksist yöntembilimden kaynaklanan bu kavram, nesnel etkinliği, biraraya gelmiş bireyleri gerçek bir topluluk halinde birleştiren bir güç olarak

görür. Bu gücü kuramsal bir 'tuzak' kullanarak 'ele geçirmek' için, bireyin tanımlanması ve kişiler arası meslekdışı ilişkilerin betimlenmesiyle yetinenlerden çok daha değişik bir teknik gereklidir. Bir zamanlar uygulamalı araştırmalara dayanan toplumsal ruhbilim şemalarında yeralan «görev» kavramını, Batılı grup ruhbilimcileri, grup ilişkilerinin belirleyicisi olarak sunmak istemişlerdi. Ancak bu kavram nesnel etkinliğin, yalnızca, grup sürecinin içsel örgütlenmesi dışında kalmış şekilsiz bir kalıntısı olarak ortaya konmaktadır. Görev yönelimli bir önder seçildiğinde, bu seçim ya kendisinin göreve karşı tutumunu belirleyen özelliklerinin (başarı gereksinimi, sorumluluk duygusu, girişimcilik, engellere dayanma, vb.) sonucudur ya da hem ardılların, hem de bir bütün olarak grubun bu tip önderliğe göstereceksleri tepkilerden kaynak alır. Fakat bu açıdan, *nesnel etkenin sosyojenik* (*) *olarak topluluğu biçimlendiren rolü,* toplumsal ruhbilimin görüş alanı dışında kalmaktadır. Bunun sonucu olarak nesnel etkenin çeşitli alanlardaki etkileri de aynı şekilde yine toplumsal ruhbilimin görüş alanı dışında kalmaktadır. Bu alanlar şöyle örneklenebilir: Grupta beraberliğin sağlanması, grup ilişkilerinin düzenlenmesi, iletişim dinamikleri (işlevlerin grup üyelerine dağılışı ve toplumsal algının değişmesi), kısacası, algı ve eylemin özel bir nesnesi olan bu topluluğun içsel bileşimini belirleyen sürecin bütün çeşitliliği...» (**)

(*) Sosyojenik (=sociogenic): Toplumsal kategorileri oluşturucu ya da yaratıcı - Çev.

(**) M.G. Yaroşevski, Bilimsel Topluluğun İncelenmesi ve Rol-Program yaklaşımı, **Voprosy Psikhologii**, No. 3, 1978, s. 44. Yaroşevski, özel bilimsel toplulukların incelenmesi çalışmalarında geniş ölçüde etkinliğe dayalı yönlenme düşüncesini izlemekte, kendi rol-prog-

Grup etkinliğinin, ruhbilim açısından çekici olan sayısız tanımları vardır. Önderlik olayını, bunlardan hangisinin açıklayabileceğini nasıl bir «kavram tuzağı» ile yakalayabiliriz? Önderin davranışının ve kişisel özelliklerinin yorumunda bir üçüncü değişkenin önemi nasıl gösterilecektir? Biz buradaki tartışmalarımızı, meslekdaşlarımız A.S. Morozov, M.I. Frolova ve V.A. Zozul'un yürüttüğü ve bu «kavram tuzaklarını» ortaya koymayı amaçlayan özel deneysel çalışmaya dayandıracağız.

Bu araştırmada, özel bir yöntemle, spor takımları, eğiticisi «etkin olan» çok gelişmiş ve eğiticisi «etkin olmayan» az gelişmiş takımlar olarak iki kategoriye ayrılmış ve bu iki grubun eğiticileri karşılaştırılmıştır. Spor etkinliğinin amaçlarıyla eğiticilerin niteliği (Spor Uzmanlığı) (*) her iki grupta da aynıdır. Eğiticilerin bireysel etkinlik biçemi ve bireysel ruhsal kişilik özellikleri (Timothy Leary'nin bilinen yöntemi (**) kullanılarak) belirlenmiştir. Bu özellikler, çalışmanın değişkenleri olmuştur. Bunlara, «eğiticinin ortaklaşma eğilimini» ve «eğiticinin mesleki niteliğini» ölçen toplumsal ruhbilim ölçekleri eklenmiştir. Grubun gelişme düzeyi,

---

ram yaklaşımını kullanmakta ve etkinliği nesnel içeriği açısından tanımlayan **çalışma programı** kavramını getirmektedir. «Program» kavramı, tartışılmaz ölçüde verimlidir. Bu yaklaşım hem grup sürecinin (algı, güdü, iletişim, rol dağılımı, önderin onaylanması, vb) nasıl örgütlendiğini anlamaya, hem de grup etkinliğini geniş, nesnel, tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde yorumlamaya yaramaktadır. Kuşkusuz, «program» kavramı, durumsal önderlik kuramını savunanların kullandığı «görev» kavramından hem daha zengin, hem daha geniştir.

(*) **Master of Sports:** Bir akademik derece - **Çev.**

(**) Belirli bir bireyi değerlendirmek üzere, grup üyelerine bir soru formu uygulanması.

temel olarak, eğiticilerin «etkin olanlar» ve «etkin olmayanlar» şeklinde betimlenmesiyle anlatılmaktadır. (*) Bu sınıflandırma, aynı zamanda bir değişken olarak işlev görmektedir.

Şimdi sonuçları değerlendirelim:

İlk sonuç, önderin ya da başkanın (eğiticinin) bireysel ruhsal özelliklerine ilişkindir. Bu sonuca göre, «etkin» ve «etkin olmayan» eğiticilerin, Leary'nin yöntemi kullanılarak saptanmış bireysel ruhsal özellikleri arasında, istatistiksel yönden önemli bir fark bulunamamıştır. Gerçekten de etkin ve etkin olmayan takım önderleri, yanlarındakiler tarafından, disiplinlilik, duyarlık, alçak gönüllülük, iyi huyluluk, uysallık vb. gibi noktalardan tamamen farksız olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırma da gerçekte herhangi bir bileşimdeki kişisel özelliklerin (topluluğun üyeleri tarafından ne ölçüde algılanırsa algılansın), kişiyi topluluğa önder yapabileceğini bir kez daha ve inandırıcı bir biçimde göstermektedir.

Ek toplumsal ruhbilim ölçekleri (eğiticinin ortaklaşmacı eğilimi ve mesleki özellikleri) ile elde edilen verilerde ise bazı zıtlıklar ortaya çıkmaktadır. Buradaki farklılıklar büyüktür. «Üst düzeydeki Sovyet spor takımlarının etkin eğiticilerinin belli ahlaki özelliklerini yansıtan bu durum,» diye yazar A.S. Morozov, «ABD'deki önderlerin kişilikleri üzerine yapılmış ruhbilim çalışmalarının bazı verileriyle karşılaştırıldığında özellikle ilginç olmaktadır.»

(*) Gelişme düzeyi yüksek ya da düşük olan bir grubun niteliği olarak «etkin oluş» ya da «etkin olmayış», üç ölçüte göre belirlenmiştir. Birincisi, spor çalışmalarının etkinliği; ikincisi, sporcuların genel toplumsal ve mesleki davranışlar açısından yeterliliği; üçüncüsü, kişiliğin tam olarak gelişmesi için gereken koşulların yaratılması.

«Son derece yetkili bir taramada, araştırma sonuçları, önderin ahlaki özellikleriyle, yanındakileri çekme yeteneği arasında herhangi bir bağlantı bulunmadığını kaydetmiştir. Taramanın yazarı, bu durumu Amerikan toplumunun betimlenmesinde ilginç bir ayrıntı olarak belirtmiştir. Bu düşünce biçimi sürdürülerek, önderle yanındakiler arasındaki aynı tür etkileşimin bizim çalışmamızda belirgin olarak bağımlı çıkmasının, Sovyet toplumunun betimlenmesinde önemli bir ayrıntı olduğu söylenebilir.» (*)

Açıkçası, önderin bireysel ruhsal özelliklerinden grup üyeleri tarafından algılananlar, topluluktaki etkileşimlerin çokkatmanlı yapısının yüzeysel katmanına aittir. Buna karşılık ortaklaşmacı ve mesleki eğilimler iç katmanlarda yeralmaktadır.

Önder ile izleyicilerin etkileşimine ilişkin ikinci bir ilginç sonuç, grup üyelerinin kişiler arası algıdaki üç etken açısından grubu nasıl değerlendirdiğinin karşılaştırılmasından sonra tanımlanmıştır: 1) Grupta mesleki bütünleşmenin sağlanması, 2) Duygusal bütünlüğün sağlanması, 3) Grupta kişisel etkilemenin uygulanması. Grup üyelerinin, bu üç etken açısından birbirlerini yaklaşık olarak nasıl değerlendirdikleri, grubun kendi kendini değerlendirmesi içinde yer alır. Eğiticinin grubu nasıl algıladığı ile kendi kendisini nasıl algıladığı arasındaki uyuşmanın derecesi, hem eğiticinin etkinliğinin ve kişiler arası ilişkilerinin, hem de bu ilişkilerin doğasının çatışmalı mı, yoksa uyumlu mu olduğunun bir belirtecidir.

M.İ. Frolova'nın çalışması (aynı zamanda V.A. Zozol'un başka bir araştırması da), grubun kendini de-

(*) Topluluğun Ruhbilimsel Kuramı, s. 175

ğerlendirmesi ile önder tarafından değerlendirilmesinin, ancak seyrek olarak uyumlu olduğunu göstermiştir. Ancak bu ayrılma, özellikle mesleki bütünleşme etkenine göre, zıt yönlerde ortaya çıkmaktadır. Yüksek derecede gelişmiş gruplarda, grubun kendini algılamasıyla karşılaştırıldığında, önder, grubun gizilgücünü daha yüksek değerde algılama eğilimindedir. Yetersiz derecede gelişme göstermiş grupların önderleri ise bunun tersi bir eğilim gösterirler. A.S. Morozov'un şu sözleri ne kadar doğrudur: «Bu açıdan, bir önderin, topluluğun değerini abartmaya bir ölçüde eğilimli olması, uygulamada yararlı görülmelidir. Çünkü bu durum önderin yanındakilere olan inancını, yetkisini bildiğini ve gruba iyimser yaklaştığını gösterir. Yetersiz eğiticilerin 'değeri azaltma etkisi', kendi yetersizliklerinin bir belirtisidir ve grup için olumsuz sonuçlara yol açması olasılığı vardır.» (*)

V.A. Zozul, kendi araştırmasında farklı deneysel gereçler kullanmış, fakat önderin gözüyle yanındakilerin yetkesi konusunda aynı sonuçlara ulaşmıştır. Yüksek derecede gelişmiş topluluklarda önderler, yanlarındaki kişilerin değerini bu kişilerin birbirlerine verdikleri değerlerle karşılaştırıldığında, abartma eğilimindedirler. Buna karşılık, düşük gelişme düzeyindeki gruplarda, abartma yerine değerini azaltma gözlenmektedir. Bunlara bağlı olarak, yüksek derecede gelişmiş topluluklarda önder ile yanındakiler arasındaki etkileşimin tipik bir özelliği «gelişmeye duyulan güven» olmaktadır.

Kişiler arası algı durumu yöntemi kullanılarak ulaşılan üçüncü sonuç şudur: Sporcu toplulukları, kendi eğiticilerini, hem takımın mesleki ve duygusal bütünleşmesine önemli katkıları olan, hem de takım içinde

(*) **Topluluğun Ruhbilimsel Kuramı**, s. 179.

büyük bir kişisel etkiye sahip bir kişi olarak görmektedir. Böyle bir grubun önderi, arkadaşlarına, özellikle de mesleki ve duygusal bütünleşme etkenleri açısından yüksek derecede değer verir.

Gelişmemiş gruplardaysa, tablo bütünüyle farklıdır. Burada takım üyeleri, eğiticilerinin grup içindeki kişisel etkilerini kabul etmekle birlikte, onların önce mesleki, sonra da duygusal ilişkiler yönünden grubu alt üst ettiklerini düşünürler. Kabul ettikleri kişisel etkinin de büyük bir olasılıkla takım için olumsuz sonuçları olduğunu araştırma sonuçları göstermektedir. Öndere gelince, o da gruba kendisini değerlendirdikleri gibi bakar ve yanındakileri hem mesleki, hem de duygusal ilişkileri alt üst eden kişiler olarak görür, aynı zamanda kişisel etki açısından, onları girişimden yoksun olarak düşünür.

Kuşkusuz bunlara benzer örneklerin listesi uzatılabilir, fakat önderlik olayı ve etkinliği konusu incelenirken üçüncü bir değişkenin de dikkate alınması gerektiğini kanıtlamaya yetecek ölçüde veri ortaya konmuş bulunmaktadır. Bu üçüncü değişken, grubun gelişme düzeyi ya da gruptaki kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayalı olarak yönlendirilme derecesi olarak adlandırılabilir.

Şimdi izin verirseniz, daha önce verdiğimiz diyagramı (Şekil 3, s. 108) bir kez daha, fakat bu kez önder ile izleyicileri (başkan ile ardılları) arasındaki karşılıklı ilişkiler konusunda kullanmaya çalışalım.

OC vektöründeki değişmeler, kişiler arası ilişkilerin, etkinliğin değer içeriğine bağlı olarak yönlendirilme derecesini göstermektedir. Yönlenmenin derecesi arttıkça, büyük bir olasılıkla bu ilişkiler üzerindeki denetim de merkezileşecektir. Sorumlu bağımlılık ilişkilerinin dere-

cesi, yönetim ve bağımlılık ile yakından ilgilidir. Ortak bir hedefe ulaşılması için bütün grup üyelerinin düzenlenme, örgütlenme, karşılıklı bağımlılık ve eşgüdümün gerekli olduğunun farkına varmış olmaları gerekmektedir. Toplumsal sistem, belirli bir topluluğun örgütlenmesini en üst düzeye çıkarmaya yardım ederek ve değer ölçekleri kurarak üyelerinin taleplerini gerçekleştirir.

OA vektörü ile gösterilen değişiklikler ise kişiler arası ilişkileri düzenleyen değerler ölçeğinin bir parçası olan insani ve ahlaki ilkelerin giderek güçlenmesini yansıtmaktadır. Bu değişken, ilişkilerin demokratikleşmesinin en önemli niteliklerinden biridir. Bunun karşıtı olarak OB vektörü de belirli bir toplumda antidemokratik gelişmeyi, otokrasiyi, gerici eğilimleri, eşitliğin bastırılmasını, kişiliğin yıkılmasını ve bireye yönelik ayrımcılığı yansıtmaktadır.

Bu üç vektörün oluşturduğu kuramsal uzayda önder (başkan) ile grup (topluluk) arasında dört tip ilişki varolabilir. Fig. I'de olabilecek en üst düzeyde merkezileşme ve demokrasi görülmektedir. Burada, topluluğun egemenliği ve girişimciliği, öndere bilinçli bağlılık, düzen ve bilinçli disiplin, kişisel çıkarların gönüllü olarak toplumsal değer taşıyan genel çıkarların arkasına konması, ortak çıkarların topluluğun bütün üyeleri tarafından toplumsal yönden önemli etkinlikler çerçevesinde kişisel çıkarlara dönüştürülmesi ve sosyalist topluluktaki demokratik tipte önderliğin öteki öğeleri ile nitelenen ilişkiler simgelenmektedir.

Fig. III'te en üst düzeyde merkezileşme ile en alt düzeyde demokrasi görülmektedir. Burada ilişkileri, önderin koyduğu kuralların ve verdiği özgürlüklerin keyfiliği, denetimin katılığı belirlemektedir. Ayrıcalıklı bir önderin, astlarından ayrı bir yerde durduğu ve onlara

egemen olduğu bu durum otoriter önderliğin tipik bir biçimidir.

Tanınmış Alman toplumbilimcisi Max Weber'in belirttiği gibi, bu tip bir bürokratik merkeziyetçilik, kapitalist bir toplumdaki küçük-büyük her grubun «ideal» örgütlenme, yönetim ve önderlik yöntemi olmaktadır. ABD, Japonya ve Batı Almanya'da endüstriyel «topluluk»ları «bilimsel önderlik» dedikleri politika çerçevesinde yönetme sistemi, bürokratik merkeziyetçiliğe doğru yöneltilmiştir. Kişiler arası bağların özellikle de önderle astları arasındaki ilişkilerin kişiliksiz doğası ve yabancılaşma yüzünden, tekelciler insan ilişkilerini geliştirme adına çeşitli programlar başlatmak zorunda kaldılar. Bu programlar ile astların sempati antipati ve öteki duygularını işlemeye, işçilerde işveren ya da yöneticilerine karşı bir aşk yeşertmeye, «sınıf uzlaşması»nı sağlamaya çalıştılar. Bir başka deyişle bu programlar, bir yandan psikologların önerilerine uygun olarak işçilerin sırtlarını arkadaşça sıvazlayıp doğum günlerini anımsamaya, öte yandan aynı işçilerin güçlerinin son kırıntılarını toplamaya yöneliktir. Ancak bu çabaların sonuçları günübirlik ve kısa sürelidir. Sosyal adalet için savaşımı içine almayı amaçlayan bir grev dalgası bu dayanıksız engelleri kolayca temizler.

Fig. II (en alt düzeyde merkezileşme ve en üst düzeyde demokrasi), ortak etkinliğin yokluğunu ve becerilerin ortaya konamadığını göstermektedir. Burada kişiler arası insani ilişkiler yüksek derecededir, ancak örgütlenme, denetim ve sorumlu bağımlılık eksiktir, önderlik geçici ve durumsaldır, görevlerin başarılması için talep edici bir tavır ya da denetim yoktur; (eğer varsa) resmi olmayan önderler (eğer birisi atanmışsa) resmi önderlerle yarışırlar; ilişkiler karşılıklı hoşgörü, yumuşaklık ve göz yumma ile karakterizedir, bu durum gü-

düler için en iyisi olabilir ama gereken etkinliğin zararınadır. Bu da önderliğin bırakınız yapsınlar şekli ya da hoşgörülü tipidir.

Fig. IV, (en az merkezilik ve en az demokrasi), karşılıklı ilişkiler sisteminde anarşi, güçlünün haklılığı, güç ilişkilerinde katı bir hiyerarşi, kişiler arası ilişkilerde tinsel öğenin ve insaniliğin eksikliği, örgütlenme ve denetimin yokluğu anlamına gelmektedir. Bu durum önderliğin anarşik tipi olarak betimlenebilir.

Gerek kökenlerini, gerekse en önemli değişkenlerin ilişkilerini yorumlamaya dayanan yukarıdaki şemaya göre önderlik tiplerinin sınıflandırılması bizce temel bir önem taşıyor. Bu yaklaşım önderliğin birçok ruhsal özelliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlıyor. Biz burada, bir topluluğun önderliğini, demokrasi ve merkeziyetçiliğin bir birliği olarak gören kavramdan hareket ediyoruz. Lenin'in dediği gibi: «...Demokratik merkeziyetçiliğin bir yandan bürokratik merkeziyetçilikten, öte yandan anarşizmden ne kadar büyük farkları olduğu açıkça anlaşılmalıdır.» (*)

Önderliğin, buradan çıkarılabilen kimi niteliklerini belirtmek yararlı olacaktır. Bunlardan birincisi: Grubun önderi ile resmi başkanı arasındaki uyuşum sorunu vardır. M açıortayı boyunca başkan ile önderin karşıtlığının ortadan kalktığı düşünülebilir. Merkeziyetçilik herkesin önem verdiği ve toplumsal yönden değerli olan hedeflere ulaşmayı sağladığı sürece, önderliğin demokratik niteliği merkeziyetçiliği engellemez. Ancak, N açıortayı boyunca sorun çok başka bir biçimde ortaya çıkar: Grup başkanının otoriterliği bir «resmi olmayan

(*) V.I.Lenin, «'Sovyet Hükümetinin Acil Görevleri' Makalesinin Özgün Yazımı», **Toplu Yapıtlar**, Cilt. 27, Progress Publishers, Moskova. 1977, s. 207.

önder»in varlığına katlanamaz, onu dışarı atarak ya da (eğer şanslıysa kaba kuvvet kullanmadan) önderlik haklarından yoksun bırakarak safdışı eder.

Böylece, eğer mesleki ve duygusal önderin karşıtı, M açıortayı üzerinde ise, ikisi birarada ve yan yana bulunabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Frolova'nın incelediği spor takımları her ne kadar değişik gelişme düzeylerinde iseler de, bir kısmı M açıortayı, bir kısmı ise N açıortayı üzerinde sayılacak kadar aralarında fark olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Bazıları ötekilerden daha iyi de olsa, bunların hepsi Sovyet takımıdır. Her olasılıkta, tümü de M açıortayında yeralmaktadır. Bu durum, Fiedler'in yöntemi kullanıldığında neden önemli farklar göstermediklerini açıklamaktadır.

N açıortayının da kendi paradoksları vardır. Bürokratik merkeziyetçiliğin otokratik önderden başka bir önderi kabul etmeyeceği kesinlikle söylenebilir. Bürokratik sistemlerde karşılaşılan durum, tartışmasız böyledir. Ancak sınıflı toplumlarda «sınıf barışı»nı kurmaya yönelik boş çabalar, şimdi de tekelcileri ve yöneticilerini, «uzlaşma» işlevini başaracak «duygusal önderleri» korumaya ve bürokratik sistemle bütünleştirmeye zorlamaktadır. Ancak, «insan ilişkilerindeki düzenlemelerin etkin olmadığı kanıtlandığında ya da burjuvazinin sınıf çıkarlarıyla çatıştıkları ortaya çıktığında, bürokratik merkeziyetçilik, liberalizmi oynamaktan hemen vazgeçer.

Hem burada, hem de Batıda genel olarak görüldüğü şekliyle önderlik özellikleri kuramının yetersizliği otuz yıl kadar önce kanıtlanmıştır. Aynı şey, gruptaki kişiler arası ilişkilere yönelik çalışmaları, etkinliğe dayalı bir yaklaşımla yansıtan yukardaki diyagram kullanılarak da bulgulanabilir. Şimdi, bu kuramın başarısız olma nedenlerini inceleyelim. Her şeyde önce, gerçek bir önde-

rin genel (doğuştan gelen) özelliklerini belirleme amacına yönelen araştırmacıların, önderleri «önder olmayanlar»dan ayırdetmek için üzerinde çalıştıkları grupların, çok özel ve birbirinden çok farklı olduğu söylenmelidir. Bu gruplar bazen okul öncesi çocuklar, yaz kampındaki delikanlılar, öğrenciler, askerlerden oluşuyordu, bazen de tartışma ya da psikoterapi grupları, vb. inceleniyordu. Buradan açıkça anlaşılacağı gibi bu grupların her birinin özel etkinlik biçimi, önderden değişik istemlerde bulunacak ve böylece önderin bu istemlerle ilişkili olan kişisel özelliklerinin açığa çıkmasında uyarıcı olacaktır. Bu grupların bir kısmında kişiler arası ilişkileri bir ölçüde düzenleyen bir etken vardır: Ortak etkinliğin içeriği. Bu etkenin de önderin karakterindeki yansıması gözden kaçırılamaz. Örneğin, Belçikalı ruhbilimci Van Dusen, erkek izci önderlerin taşıdığı özelliklerin sırasını şöyle bulmuştur (azalan önem sırasına göre): Grup etkinliğiyle ilgilenme ve bu alanda bilgi, işbirliğine yönelik tutum, uyumluluk becerisi, içtenlik. Fakat olguların çoğunluğunda (okul öncesi yaş grubu çocuklar ve öğrencilerde) gerçek bir ortak etkinlik bulunmamakta ve ilişkiler görece olarak daha doğrudan doğruya olmaktadır. Buna göre önderin kişisel özellikleri de değişmektedir. Bir başka deyişle, önderlerin özellikleri kuramını savunanlar, olası bütün grup etkinliği tiplerini aynı sepete koymuşlardır. Aynı zamanda etkinliğe dayalı ilişki ölçütlerine göre farklı gelişme düzeylerinde bulunan gruplarda ortaya çıkan özellikleri de ayırdetmemişlerdir. Bu yüzden, önderlerin değişmeyen, «genel» bir özelliğini bulup çıkarmaya olanak bulamamışlardır. Zaten, başka türlü bir sonuç da beklenemezdi.

Aynı zamanda, henüz deneysel verilerle saptanmış olmasa da, şöyle bir varsayım kurulabilir: Grupların,

ilk olarak etkinliğin tipine, ikinci olarak grubun gelişme düzeyine göre sınıflandırıldığını düşünelim. Daha sonra da bu grupları, vektörlerin oluşturduğu kuramsal uzayda yerlerine koyalım. Buradaki her tip grup için bir kişisel nitelikler dizisi, o tip grupların önderlerinde varolan «özellikler» olarak görülmüş olabilir. Bu varsayım sürdürülürse, sözkonusu özelliklerin daha önce verilen diyagramdaki (Şekil. 4, s. 108) bütün yönlere doğru (yani bir yandan kişiler arası ilişkilerin yönlenme derecesine göre, öte yandan bu yönlendirici etkenlerin toplumsal ya da topluma karşı olma derecesine göre) değişmesi gerektiği söylenmelidir.

Bu değişikliklerin doğası ne olabilir? Her şeyden önce grubun gelişme düzeyi (DG) azaldıkça, önderin nitelikleri, göreli olarak daha az sayıda özellik kapsamaktadır. Bunlar arasında, bazı araştırmalarda ortaya çıkarılan ve yanlış olarak önderlerin «genel» özellikleri sayılan fiziksel güç, saldırganlık, kendini kanıtlama, kıyıcılık, otoriterlik de vardır. (ED) ve (FG) çizgilerini bizim diyagramımızın dışına çıkacak kadar, yani insan topluluğunun sınırları dışına taşacak kadar uzattığımızda, sürülerde biyolojik olarak belirlenen karşılıklı ilişkiler sistemini (X durumunu) simgelemiş oluruz. Katı bir «ast-üst düzeni»nin hüküm sürdüğü bu sistem tavuklarda ve öteki hayvanlarda rastlanan bir sınıflandırma tablosunu gösterir. Burada özellikle bir bireyin doğrusal emir düzeni vardır: A→B→C→D şeklinde. Buna karşılık üçgen tipi emir düzeni, önderlikte bir değil çok sayıda etkenin varlığını gösterir: A→B→C→A şeklinde. X durumundaki az sayıda önderlik özellikleri, başta fiziksel güç ve saldırganlıktır. Şimdi yeniden toplumsal değişkenler dünyasına dönelim ve araştırıcıların hem «doğrusal», hem de «üçgen tipi» emir düzeninin varlığını, örneğin çetelerde göstermiş olduklarını anımsayalım.

Bu durum, düşük gelişme düzeyindeki gruplarda önder ile astları arasındaki karşılıklı ilişkilerin doğasının ilkel olduğuna yeni bir kanıttır.

Bir grubun gelişme düzeyi ne kadar yüksek ise, önderini betimlerken sözedilmesi gereken olumlu ahlaki özellikler de o kadar geniş ve karmaşık olmaktadır (EF). Burada, bazı özelliklerin eksikliğini başka bazı özellikler kapatabilir. Bu olgu, çeşitli durumlarda araştırıcıların raslantıya göre bildirdikleri özelliklerin neden çok geniş bir değişkenliği olduğunu açıklar. Bu özellikler özgül grup etkinliği içeriğiyle ne ölçüde uyum sağlamışlarsa, bu etkinliğin özgül niteliği ölçütüne göre birbirlerinin yerine geçebilirler. Yüksek derecede gelişmiş bir grup olan toplulukta da önderlerin kişisel özelliklerinde farklılıklar olması, bunun sonucudur. Bir topluluğun yapısının ne kadar güçlü ve esnek olduğu, özellikle kişisel özellikleri bütünüyle birbirinden farklı iki kişinin ikisinin de önder işlevlerini yürütebilecek yetenekte olabilmelerinden de anlaşılabilir.

DEFG şeklini, OC eksenine göre döndürebiliriz. Böylece, bürokratik merkeziyetçiliğin belirtileriyle nitelenen bir grupta ya da olumlu yönelimli bir dağınık grupta önderin özellikleri sorununu görebilecek hale geliriz. Burada (E_1F_1) ucunda (karşılıklı ilişkilerin, yoğun olarak topluma karşı olan değerler tarafından yönlendirildiği bir birlikte) önderde *herhangi bir özellikler dizisi* beklenebilir. Çünkü, başta grubun üzerinde bürokratik bir gücü olduğundan ve bu güç kendi kişisel erdemlerinin bir sonucu olmadığından, ayrıca, bundan daha önemlisi, ayrıcalıkları ve hakları kendisine grup dışından verilmiş olduğundan, kişisel özelliklerinin gerçek bir önemi yoktur. Öteki uçta ise görece olarak az sayıda özellik seçilebilir. Bu ortam, gerçekte deneysel olarak sıklıkla kurulmaktadır. Grupta özgür iletişim ve evrensel

iyilik durumu yaratan ve kişileri herhangi bir etkinlik olmadan, yalnızca duygusal çekimle birbirlerine bağlayan özellikler, zekaca üstünlük, iyilik, sevecenlik ve dış görünüşün çekiciliğidir. (E_1D_1) ve (F_1G_1) çizgilerini gerçek insan toplumunun ötesine geçecek kadar uzatmaya devam edersek (Y durumu), «Cennet-i âlâ»ya, ya da en seçme ölümlülerin tinsel özelliklerinden kaynaklanan ideal kavramlar dünyasına ulaşacağımız anlaşılmaktadır.

Bütün bunlara dayanarak, önderlerin özellikleri kuramının eleştirisinin bir yandan doğru, bir yandan yanlış olduğu sonucuna varabiliriz. Önderlerin genel özelliklerini bulgulama çabalarının umutsuz olduğu söylenerek yapılan eleştiri doğrudur. Öte yandan, önderliği bir çeşit doğuştan yatkınlıkla açıklayanları eleştirenler daha da haklıdır. Ancak eleştirinin yanlış olduğu durumlar da vardır. Örneğin çeşitli gelişme düzeyindeki grupların önder özellikleri konusundaki son derece zengin gereçlerini göremeyip de belli bir grubun etkinliğinin dar kapsamıyla ilgili olan ve bir tek olguda görülen birkaç uç özelliğe katı bir şekilde saplanmak yanlıştır. Bir başka örnek olarak, araştırıcı hangi yöntemle çözümleme yaparsa yapsın (sınıflandırma, faktörizasyon, vb), olumlu kişisel niteliklerin oluşturduğu geniş çeşitliliğin sınırlı sayılara indirgenemeyeceği söylenebilir.

Bununla birlikte, bir başka yönden önderlerin özellikleri kuramının temel bir yanlışı vardır. Önderliğin özgün ya da biricik belirleyicisi, önderin özellikleri değildir. Çünkü önderin grup içindeki başat durumunu yaratan, hiç de önderin kendisi değildir. Aslında grup, önderi oluşturur, seçer ve belli bir tip önder olarak eğitir. Bir toplumsal ruhbilim olayı olan önderlik, hem in-

sanlar arası etkileşimin, hem de nesnel etkinliğin çevrelediği toplumsal koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Önder de belli bir gelişme düzeyinde bulunan grubun bir üyesi olarak, bu çevrenin öznesi durumundadır. Bu durum asla önderin özellikleri sorununu küçümsemeye çalışmak değildir. Biz yalnızca bu sorunu toplumsal ruhbilim bilgilerinin yapısı içinde doğru yerine oturtmak istiyoruz.

Bir önderin en önemli niteliklerinden birisi elenmiş, seçilmiş olmasıdır. Grup üyeleri önderi seçerken ruhbilimsel olarak çözümlenebilecek belli bazı ölçütlere göre ona yatırım yaparlar. Bu seçimin temelinde neler yatmaktadır ve bu ölçütler nelerdir?

Bu sorunun çözümü için, toplumsal ruhbilimin sosyometrik yeğleme uygulamasına dönmek gerekir. Bu açıdan grup (üyelerinin tümü ya da büyük çoğunluğu), bir önderin işlevlerini yürütmek üzere, en uygun ve istenir bulduğu belli bir bireyi yeğlemektedir. Önderin kişiliğinin çekiciliği kuramsal olarak incelendiğinde, kişiler arasındaki seçimin temelinde duygusal çekiciliklerin bulunduğu açığa çıkmaktadır. Nitekim, beklendiği gibi, Sovyet ruhbiliminde uzun bir süredir ve büyük bir çabayla sosyometrik yöntem üzerine çalışan Y.L.Kolominski, önderi, sosyometrik «en beğenilen» olarak belirlemenin çok yanlış olduğunu vurgulamaktadır. «En beğenilen», yani grubun duygusal yönden en çekici üyesinin iletişim sürecinde başat olması zorunlu değildir. Bunun gibi, bir önderin de sosyometrik «en beğenilen» olması zorunlu değildir. (*) Kolominski şunu da belirtir: «Aynı zamanda, önderin sosyometrik 'en beğenilen'

(*) Y.L.Kolominski, **Küçük Gruplarda Karşılıklı İlişkilerin Ruhbilimi**, Minsk, 1976, s. 133 (Rusça).

kişi olabileceği olasılığı da reddedilmemektedir.» (*) Bu görüşlere karşı çıkılamaz. Yine de bu görüşler, sosyometrik sistem değilse, hangi kişiler arası yeğleme sisteminin bir önderin elenmesini, seçilmesini belirlediği, hangi grup içi bağların o kişinin bir önder olarak durumunu sağlamlaştırdığı ve hangi olgularda önder ile sosyometrik «en beğenilen»in aynı kişi olup hangi olgularda olmadığı gibi soruları karanlıkta bırakmaktadır.

Sosyometrik yeğlemelerin (özne-özne ilişkilerinin), bir önderin seçilmesini belirleyen karşılıklı ilişkilerin yalnızca dış yüzeyinde yeralan bir sistem olduğunu yukarıda göstermiştik. Bu sistemin altında ise, kişiler arası bağların etkinliğe dayalı ve değerlere bağlı doğasını büyük ölçüde açığa çıkaran daha derin, bir başka katman bulunmaktadır. Bu katman, her şeyden önce kişiler arası ilişkilerde, özne-özne-nesne ilişkilerinin bir sistemidir. Yinelememe izin veriniz: Belli bir nesneyi (bu nesne etkinlik düşüncesi, hedefi ya da araçları, özgül bir durum, birisinin, belki de öznenin kişisel özellikleri, vb. olabilir), şöyle ya da böyle sezmeye, anlamaya, yorumlamaya, benimsemeye ya da yadsımaya çalışan bir özne, bu nesneyle ilgili olası bir yönlendirme kaynağı olabilecek bir başka özneye doğru yönelir. Burada toplumsal yönlendirme, özgül bir kişinin aracılığı olarak görünür hale gelmektedir. Bu tip ilişkiler, ilgisellik ve yetke olarak ortaya çıkarlar.

Bir grubun gelişme düzeyi ne kadar yüksekse ve kişiler arası ilişkiler ortak, toplumsal etkenlerin içerik ve değerleri tarafından ne ölçüde belirleniyor durumdaysa, o grupta bir önderin ortaya çıkması ve yerleşmesi de o derece kesin bir biçimde, bu ilişkilerin bir gerçekleşmesi şeklinde oluşur.

(*) İbid.

Dağınık tipte gruplarda, özne-özne ilişkileri baskındır. Gruplar gelişme düzeyine göre birbirlerinden farklıdırlar. Bu durum hem dağınık gruplarda belirtildiği, ancak yeterince yorumlanmadığı gibi (Y.L.Kolominski, V.I.Zatsepin), «en beğenilenler» ile «önderler»in aynı kişiler olabilmesini, hem de yüksek derecede gelişmiş gruplarda bu ikisi arasında gerçek bağların bulunmayışını açıklar.

Bu varsayım kabul edilirse, buna göre, ortak etkinliğin var olduğu yerde, önderliğin özü, bir seçimdir: Kendilerini grup etkinliğinin nesnesine doğru, yani, hedeflerinin anlaşılması, başarının sağlanması için gerekli olan uygulama araçları vb. doğru yöneltmesi için grup üyelerinden biri ya da birkaçı tarafından yapılan bir seçim. Sempatiler ve antipatiler de var olabilir, fakat sözkonusu seçim için belirleyici olmazlar. Özet olarak, önder, ortak nesnel etkinlik açısından *grupta en çok kendisine başvurulan, yani ilgiselliği en yüksek kişidir,* grubun etkinliğinde sözünü geçirir, kişisel ilişkilerin «aracı kişisi»dir.

Bununla birlikte, bu ilgiselliğin ortaya çıkışı, kişiler arası ilişkileri yönlendiren değerlerin doğasına bağımlı değildir, daha değişik temellere dayanır.

Hem bir topluluk içindeki birey (OK ekseni), hem de önderin grubu ilgilendiren değerleri ruhbilimsel yönden betimlendiğinde, bütün bunların bir yandan sözcüğün geniş anlamıyla tarihsel ilerleme tarafından belirlendiği (yani, toplumsal yönden önemli amaçlara ulaşmayı hedefleyen toplumsal gelişmenin çıkarlarıyla uyumlu oldukları), öte yandan demokrasi ve insanlık düşünceleriyle dolu oldukları anlaşılmaktadır. Resmi olarak verilmiş bir gücü olsa da olmasa da grup kendisine yetke sıfatını verir, bir başka deyişle ona ortak

etkinliğin önemli noktalarında değerlendirmede bulunma hakkını tanır (ve bu değerlendirmeleri sistematik olarak sorgular), bütün grup için büyük önem taşıyan kararları almasına izin verir (V.A. Zozul). Grup etkinliğinin amaçları alanında, «ilgiölçümü» yöntemine göre en çok ilgilenilen kişi olan bir önderin durumu ile sosyometrik yöntemin en beğenilen kişisinin durumu arasında büyük ölçüde bir uyuşum var gibi görünüyor. Ancak bu uyuşum hiçbir şekilde zorunlu değildir. Çünkü sosyometrik seçimin temelinde yatan sempati ve antipatiler yalnızca grup etkinliğinin kapsamına ilişkin olarak ortaya çıkmazlar, grup üyeleri arasındaki çok yönlü iletişimin bir sonucudurlar.

Bürokratik merkeziyetçi ilişkilerin egemen olduğu bir grupta bireyin ruhsal nitelikleri (OL ekseni) düşünüldüğünde, önderin değerler listesinin toplumsal gelişmeye ters olduğu, tutucu ve kıyıcı özellikler tarafından belirlendiği anlaşılır. Önder gücü elinde tutar, bu durum grup üyeleri için daha az özgün seçim anlamına gelir. Grup üyeleri bir cezayla karşılaşmamaları için önderin görüş ve değerlendirmelerine dikkat etmeye zorlanırlar. Bir toplulukta yetkenin gerçek bir gücü olduğu söylenebilir, ancak bürokratik merkeziyetçi tipte olduğu açıkça belli gruplarda ise yalnızca gücün yetkesinden ve üstelik grubun dışından desteklenen bir güçten sözedilebilir. Bu ikinci tipteki grupta önder sosyometri ölçütlerine göre seçilmediğinden, önder ile sosyometrik olarak en beğenilen kişi genellikle aynı kişi olmazlar. Aynı zamanda önder, *kişilik olarak* başvurmak için seçilecek kişi de değildir. Burada önderin ilgiye konu olan yanı kişiliği değil, kişiliğine bakılmadan egemen güçler tarafından kendisine verilmiş olan makamı, yeri ve rolüdür. Böyle durumlarda gruba dışarıdan karışılarak yerinden alındığında «ilgisellik» özelliklerini

hemen kaybeder, yeni önder aynı hızla bu özellikleri kazanır.

OC koordinatı boyunca özne-özne-nesne ilişkilerinin belirginliğinin giderek azaldığı ve özne-özne ilişkilerinin gittikçe belirgin hale geldiği akılda tutulmalıdır. Buna göre, OM ekseni boyunca gidildikçe, önderliğin, önder ile sosyometrik olarak en beğenilenin aynı kişi olması özelliği gittikçe daha belirleyici hale gelir. Buna şu eklenmelidir: Ortak grup etkinliğinin yokluğu, neden önderin grubun tümü için en çok başvurulan kişi olmadığını açıklar. Eğer önderde başvurulabilirlik özellikleri varsa, bu durum bütünüyle rastlantısaldır ve grup üyelerinin geçmiş deneylerinin ve iletişiminin çok çeşitli şekillerde olabilmesine bağlıdır.

ON ekseninde yeralan grup ile önderi arasındaki karşılıklı ilişkilerde bir başka tablo ile karşılaşırız. Burada da önder ile sosyometrik olarak en beğenilen, aynı kişi olabilir. Ancak sosyometrik seçimin grubun duyduğu sempatiden çok, çektiği korkudan kaynaklandığı düşünülebilir. Bu seçimin arkasında, yalnızca güçlü bir efendi bulma umudunun engelleyebildiği bir korku bulunmaktadır. İşte burada önderin oynadığı rol budur. Ortak nesnel grup etkinliği bulunmadığına göre, burada sosyometri ve «ilgiölçümü» yöntemleri ile yapılan seçmelerin uyuştuğu durumlarda böyle bir olasılık söz konusudur. Aynı zamanda, anarşik tip gruplarda sık rastlandığı gibi, grup gücünün her bir üyeye karşı uygulanması ve her bir üyenin grubun bütününden duyduğu korku ile, önderin ilgiselliğinin öteki grup üyelerininkine göre artacağı kesindir.

Önderliğe ilişkin bu modelin, özde bir varsayım olduğu vurgulanmalıdır. Gerçek gruplar genellikle, OM, ON, OK, OL eksenlerinin uçlarında yeralmazlar ve bu

vektörlerin oluşturduğu kuramsal uzayda herhangi bir yerde bulunabilirler.

Her nasılsa, meslektaşlarımızın incelediği gruplar büyük bir çoğunlukla diyagramımızda birinci kadranda yeralmaktaydılar (yani bu grupların içindeki karşılıklı ilişkiler, az ya da çok derecede, ortak etkinliğin toplumsal olarak değer taşıyan içeriği tarafından düzenleniyordu); daha seyrek olarak ise ikinci kadranda yer alan gruplar vardı (henüz ortak etkinlik tarafından birleştirilmeyen yeni oluşmuş gruplar). İncelenen gruplarda (Sovyet sporcular, işçiler, öğrenciler, güvenlik görevlileri, vb.) varolan karşılıklı ilişkiler ve eylemler, farklı gelişme düzeylerinde de olsa, bu gruplarda sosyalist toplumun ahlak değerlerine ortak bir bağlılığı ortaya koymuştur. O halde bu grupların yüksek gelişme düzeyinde mi, düşük gelişme düzeyinde mi oldukları nasıl anlaşılacaktır?

Burada kullandığımız «düşük gelişme düzeyi» terimi tam olarak doğru sayılmaz. Çünkü burada sözü edilen, gelişme düzeyindeki gerçek bir düşüklük değildir, ancak grubun bir topluluk haline geldiğinde ulaşacağı gelişme düzeyinin altında bir düzey anlatılmaktadır. Gerek içlerinde yürürlükte olan değerler açısından, gerekse ortak etkinliklerin hedefleri yönünden, bu gruplar toplulukların birer çeşitlemesi olarak görülemezler.

Bir topluluğun önderlik biçemi, *yönetsel karar verme sürecinde* ortaya çıkar. Bir önderin aldığı bütün kararların, kayıtsız koşulsuz bir ve yalnız bir önderlik tipine uygun olabileceğine inanmak güçtür. Alınan sayısız yönetsel kararların belli bir bölüğünün bir önderlik tipine uygun olduğu, bir başka bölüğünün ikinci bir tip, üçüncü bir bölüğün ise üçüncü bir önderlik tipine uygun olduğunu düşünmek daha doğrudur, gerçekte olan da

budur. Bu nedenle saltık bir önderlik tipinden sözetmiyoruz, ancak belli bir önderlik biçimi için tipik olan yönetsel karar almaların ağırlık taşıdığını söylemek istiyoruz.

Buna göre beş karar verme tipi sayılabilir:

a) Arkadaşlarından yeterince bilgi almadan ya da önceden onlara danışmadan bireysel karar verme,

b) Yanındakilerden yeterince bilgi aldıktan sonra bireysel karar verme,

c) Topluluğa önceden danışarak bireysel karar verme,

d) Arkadaşlarıyla birlikte karar verme,

e) Bütün karar verme işlevini yanındakilere devretme.

Bunun sonucu olarak, özgül yönetsel etkinlik açısından beş önderlik biçemi olduğu söylenebilir:

a) Otoriter,
b) Ortak-otoriter,
c) Ortaklaşmacı (demokratik),
d) Ortaklaşmacı-liberal,
e) Liberal.

N.I. Vorontsova ve R.S.Nemavun bir deneysel araştırmasında, bir grup kişiye, önemli kararlar alırken davranış biçimini belirleyebilecek 25 hak arama durumu verilmiş ve kendi önderlerinin bu durumlarda bir karar verecekse, nasıl ve hangi tipte bir karar vereceği, kendilerine sorulmuştur. Verilen puanlar her önderlik tipi için, gerek yüksek derecede gelişmiş, gerekse daha az derecede gelişmiş topluluklarda hesaplanmıştır. Puanların toplamı yüzde 100 olarak alınmış, her önderin etkinliği içindeki her beş yönetsel karar alma tipinin oranı araştırılmıştır.

Bu araştırmadan ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle yanındakiler tarafından önderin karar verme tipinin nasıl yorumlandığı ile, önderin kendi kendini nasıl değerlendirdiğinin karşılaştırılması çok ilgi çekici olmuştur. Bulgulara göre, az gelişmiş topluluklarda üyeler kendi önderlerinin karar verme tipini daha otoriter bulmakta, ancak önder kendisini aşırı derecede değilse de oldukça demokratik bulmakta ve daha otoriter olmaya çalışmaktadır. Öte yandan yüksek derecede gelişmiş gruplarda ise, ortak tipte karar verme baskındır ve yanındakileri de dikkate alarak yargıya varan önder, kendisini çok otoriter bulmakta ve ortak ilişkilerde daha fazla demokrasi sağlamaya çalışmaktadır.

Bu araştırma bir başka ilginç gerçeği de kaydetmemizi sağlamıştır. Yüksek derecede gelişmiş topluluklarda önderin karar verme tipi, süreklilik ve tutarlılık taşımasıyla ayırdedilmektedir. Bu durum, bir çeşit karar verme tipinin (genellikle ortaklaşmacı tipin) öbür tiplere açıkça egemen olması ve öbür tiplerin çok daha az kullanılması (nitekim otoriter ve liberal gibi aşırı uç tiplerin de son derece seyrek olması) gerçeğinde açığa çıkmaktadır. Düşük derecede gelişmiş gruplarda ise, bütün karar verme tipleri sıklıkla kullanılır, bunların içinde uç tipler de vardır. (Bütün kararların yaklaşık beşte birinde önderliğin uç karar alma tipleri kullanılmıştır.) Fakat, N.I.Vorontsova'nın belirttiği gibi, değişken davranarak ve karar verme sırasında birbirinden kesin şekilde farklı, zıt yöntemler (örneğin otoriter ve liberal) kullanarak önder yalnızca topluluk içindeki gerginliğin artmasına yardımcı olmuş olur.

Önderlik tipleri incelenirken değişik gelişme düzeyindeki toplulukların karşılaştırılması ile, bu grupların toplumsal-ruhbilim açısından taşıdıkları farklılıkları or-

taya koymuştur. Ancak, bu toplulukların, topluluk olamamış gruplardan bütünüyle farklı olduğu da açıktır. Bu farklılıklar, değer yargılarında olduğu gibi toplumsal ruhbilim alanından kaynaklanıyor sayılmaz. Bu farklılıklar daha çok kendine özgü toplumsal ruhbilim özellikleriyle açıklanabilir.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

A

Abulkanova - Slavskaya, K.A.:39
Adams, John: 99
Allport, H.: 43, 45, 117
Amonaşvili, Ş.A.: 38
Ananyev, B.G.: 31
Andreyeva, G.M.: 73
Antipina, F.N.: 126
Antipina, G.S.: 122
Antsiferova, L.İ.: 39
Argyle, Michael: 42, 45
Aristo: 40
Arkin, Y.A.: 58
Aryamov, I.A.: 58
Asch, Solomon: 45, 88-92, 98, 99

B

Back, Kurt: 45
Bakeyeva, V.A.: 97
Bales, Robert: 42, 46, 79, 123, 173
Bekterev, V.M.: 16, 18, 23, 54, 55
Bennett, M.: 123
Blonski, P.P.: 18-22, 29, 30, 33, 34, 58
Blyakman, L.S.: 122
Bodalev, A.A.: 73
Bogardus, Emory Stephen: 172
Bogoslovski, V.: 122
Borgatta, Edgar: 123
Boskis, R.M.: 38
Bozoviç, L. I.: 38
Bruşilnski, A.V.: 39
Budassi, S.A.: 167
Budilova, Y.A.: 39
Buyeva, L.P.: 73

C—Ç

Cartwright, Dorwin: 46, 79, 110
Catrell: 117
Çelpanov, G.I.: 17, 18
Çhild, Charles: 55, 56
Çizh, V.F.: 17
Cohen, Andrew: 45
Coliins, Barry: 118
Comte, August: 40
Cooley, Charles, H.: 41-43, 45
Crutchfield, Richard: 45, 91, 98, 123, 125

D

Davidov, V.V.: 38
Desev, L.: 143
Diderot, Denis: 40
Dobrinin, N.F.: 22, 31, 33
Durkheim, Emile: 41, 54
Dzhamgarov, T.T.: 38

E

Ebbinghaus, Hermann: 83
Elkonin, D.B.: 38
Engels, Frederick: 47, 49
Esser, U.: 144

F

Festinger, Leon, E.: 45, 74, 110
Fiedler, Fred E.: 173, 175, 176, 178, 188
Filippov, A.V.: 38, 73
Flanders, Ned. A.: 115
Förster, P.: 144
Frank, S.L.: 17
Frolova, M.I.: 180, 182, 188

G

Galperin, P.Y.: 31, 38
Gellerstein: 31
Gorbov, F.D.: 38
Gravic, Madelaine: 122
Gross, Neal: 45
Gurevic, K.M.: 38
Guryanov: 31

H

Harary, Frank: 46
Hare, A. Paul: 80, 173
Havumaki, Sulo: 115
Helvetius, Claude Adrien: 40
Hlebsch, Hans: 73
Holbach, Paul: 40
Homans, George C.: 46, 80, 173
Hyman, Herbert H.: 154

I

Inkeles, Alex: 46
Ivanov, V.G.: 122

K

Karpenko, L.A.: 135, 184
Kekcyev, K. Kh.: 31
Kelly, Georg: 110, 155
Klitov, A.I.: 38, 73
Klimov, E.A.: 38
Kolominski, Y.L.: 73, 122, 193-194, 195
Komskaya, E.D.: 38
Kon, I.S.: 73
Konopkin, O.A.: 38
Kopilova, A.P.: 169
Kornilov, K.N.: 20-22, 25, 31
Kostyuk, G.S.: 31, 38
Kravkov, S.V.: 31
Krech, David: 45, 123
Kricevski, R.L.: 174
Krupskaya, N.K.: 60-66
Krilov, A.A.: 38
Kulagin, Y.A.: 39
Kuzmin, Y.S.: 73, 128

L

Lange, N.N.: 16, 17
Latane, Bill: 125
Laudis, V.Y.: 39
Lavrov, Mikhail: 54
Lazurski, A.F.: 16
Leary, Timothy: 181
Le Bon, Gustave: 41, 42, 54
Leites, N.S.: 38
Lenin, V.I.: 17, 47-53, 56, 60, 148, 187
Leontiyev, A.A.: 39
Leontiyev, A.N.: 22, 30, 33, 36, 38, 39, 136.
Leshaft, P.F.: 16
Lewin, Kurt: 45, 110, 174
Linton, Ralph: 45
Lippitt, Ronald Otis: 174
Lomov, B.F.: 38
Lopatin, L.M.: 16
Losski, N.O.: 16
Lubovski, V.I.: 39
Luria, A.R.: 22, 38

M

Makarenko, A.S.: 32, 59, 61, 65, 66-70, 77, 105, 117, 129-130, 134, 177
Martin, William: 45
Marx, Karl: 14, 47-49, 99, 147, 164, 165, 171.
Matyuşkin, A.M.: 39
Mayo, Elton: 43
McDougall, William: 41, 54
McGuire, William J.: 75
Mead, Herbert: 45
Mençinskaya, N.A.: 31, 38
Merlin, V.S.: 38
Mihaylovski, Nikolay: 54
Moede, Walter: 43
Molozavi, S.S.: 58
Montesquieu: 40
Moreno, Jacob L.: 42, 81, 110, 142, 144, 147, 159
Morozov, A.S.: 91, 180-183
Myasişçev: 33

N

Nadiraşvili, S.A.: 38
Natadze, R.G.: 38
Nebilitsin, V.D.: 38
Neçayev, A.P.: 17, 18
Nemov, R.S.: 91, 118, 119, 199
Nevski, V.: 24
Newcomb, Theodore M.: 46, 110, 173

O

Obturova, I.A.: 97
Ostrom, Thomas: 99
Ovsyanikov-Kulikovski, D.N.: 54

P

Parsons, Talcott: 46
Parigin, B.D.: 73
Patakl, Ferenc: 73
Pavlov, I.P.: 16, 17, 35
Pelz, Donald: 46
Petrazitski, L: 54
Petrovski, A.V.: 39, 73, 92, 121
Petrovski, V.A.: 92, 150
Pinto, Roger: 122
Plato: 40
Platonov, K.K.: 73, 78
Polyakov, Y.F.: 38
Ponomarev, Y.A.: 39
Portugalov, Y.V.: 18
Prangişvili, A.S.: 38
Price, Derek: 46
Puşkin, V.N.: 39

R

Rau, F.F.: 99
Reisner, M.A.: 22, 56
Roberti de: 54
Rousseau, Jean Jacques: 40
Rubakin, V.F.: 38
Rubinstein, S.L.: 31, 33-34
Ribnikov, N.A.: 31

S—Ş

Safin, V.F.: 91-92
Şadrikov, V.D.: 31
Schwartz, L.M.: 31
Şçedrina, Y.V.: 91, 155-156, 162
Seçenov, I.M.: 16, 17, 23, 33
Şerif Muzaffer: 45, 88, 90, 120
Şerkovin, Y.A.: 73
Şevarev, P.A.: 31
Shapiro, S.I.: 125-126

Sherif, Carolyn: 120
Şibutani, Tomatsu: 147, 155
Simmel, Georg: 42, 45
Skinner, Burrhus F.: 110
Smirnov, A.A.: 22, 31, 38, 39
Salovyev, I.M: 38
Sokolov, A.N.: 39
Sokolov, Y.N.: 39
Şorokova, Y.V.: 73
Şpalinski, V.V.: 91
Stogdill, Ralph N.: 172
Stolyarenko, A.M.: 38, 73
Şvaleva, N.M.: 152

T

Talizina, N.F.: 38
Tarde, Gabriel: 41, 54
Teplov, B.M.: 31-33, 37
Thibaut, John: 110
Tikomirov, O.A.: 39
Triplett: 117
Tsvetkova, L.S.: 38
Turevski, M.A.: 91, 121
Turovskaya, A.A.: 97

U

Umanski, L.I.: 73
Uzndaze, D.N.: 30, 33, 34

V

Van Dusen: 189
Vasilyev, Yu.: 57
Vigotski, L.S.: 19, 24, 29, 138-141
Vlasova, T.A.: 39
Volkov, I.P.: 174
Vorontsova, N.I.: 199, 200
Vorwerg, Manfred: 73
Voytolovski: 57
Vvedenski, A.I.: 16, 17

W

Wagner, W.A.: 16, 17, 35
Weber, Max: 185
Wells, Herbert G.: 84
Wundt, Wilhelm: 54

Y

Yadov, V.A.: 73
Yakobsan, P.H.: 31
Yanotovskaya, Y.V.: 91, 145
Yaroşevski, M.G.: 39, 106, 130, 178, 179
Yemelyanov, Y.N.: 174

Z

Zabrodin, Y.M.: 39
Zalkind, A.B.: 58
Zaznı, A.S.: 58
Zander, Alvin: 79, 110
Zankov, L.V.: 31
Zaporezets, A.V.: 31, 38
Zatsepin, V.I.: 195
Zeigarnik, B.V: 38
Zerebova, N.Ş.: 174
Zhinkin, N.I.: 39
Zinçenko: 31, 38, 39
Zloçevski, S. 4.: 126
Zozul, V.A.: 180

A. V. PETROVSKİ

Prof. Artur V. Petrovski, 1924 yılında doğmuş ünlü bir Sovyet psikoloğu ve eğitimcisidir. Özellikle birey ve grupların sosyal psikolojisi, psikolojinin tarihi konularındaki çalışmalarıyla bilinen Petrovski, 1966'da psikoloji bilim dalında doktor ünvanını almıştır. Psikoloji bölümünün ve yaş-grup psikolojisi çalışma alanının akademik sekreterliği, 1971-72 arasında UNESCO- Eğitimin Geliştirilmesi Uluslararası Komisyonu üyeliği, 1972'den bu yana Bilimsel Psikoloji Birliği genel kurul üyeliği, 1976-79 arasında da SSCB Pedegojik Biilmler Akademisi başkan yardımcılığı yapmıştır. Halen, Sovyetler Birliği Pedegojik Bilimler Akademisi Eğitimsel Psikoloji Enstitüsü Bireysel Laboratuvar Psikolojisi yöneticiliği ve Moskova Devlet Üniversitesi Eğitim ve Yüksek Okul Psikolojisi bölüm başkanlığı görevlerini yürütmektedir.

Petrovski'nin yayınlanmış 200 çalışması bulunmaktadır. Kitapları arasında Psikoloji, Genel Psikoloji, Sovyet Psikoloji Tarihi, Yaş-Grup ve Pedegojik Psikoloji, Topluluğun Sosyal Psikolojisi, Topluluğun Psikolojik Teorisi ve Topluluk ve Bireysel Etkinlik özelikle tanınanlarıdır. Kitapları Bulgaristan, Demokratik Almanya, Federal Almanya, Çin, Küba, Romanya, Çekoslovakya, Finlandiya ve Japonya'da yayınlanmıştır.

1. CİLT

Ruhbilim soyut ve yalnızca bireyin **bireysel** sorunlarına yönelik bir ilgi alanı ya da bir bilim midir? Yoksa en küçüğünden toplumun tümüne kadar her türlü örgütlenmede, **bireyin** katkısını artıran çalışmalar da bu bilimin alanı içinde midir?

Küçük grup yapılarından başlayarak, topluluklarda ve giderek toplum içinde, bireyin **ortak katkısı** ve **ortakuyumu** toplumsal değişimlerde etkin bir katkıya dönüşüp değişimin itici gücü oluyor mu?

Bu soruların yanıtları nelerdir? Kendisi için bu kadar çok soru sorduran ruhbilimin araştırılmaya değer ne çok yanı vardır...

Ruhbilim alanında idealist ve metafizik yaklaşımları savunan bunca yayın arasında, elinizdeki kitabın ayrı bir özelliği var. Hep kapalı kalmış bir kapı ilk kez aralanıyor. Bilimsel dünya görüşünün, toplumsal ruhbilim alanındaki çalışmaları, şimdi bu kapıdan ülkemize giriyor. Sovyet bilimadamlarının psikoloji ve toplumsal ruhbilim alanında son yıllardaki ortak ve bireysel çalışmaları, bu alanda aldıkları yollar, ilk kez önümüze seriliyor. Toplumsal ruhbilim alanındaki çalışmalar, Amerikan ruhbilim çalışmalarıyla karşılaştırılarak tartışılıyor.

Bir psikolog, psikiyatrist ya da psikoloji eğitimi gören bir öğrenci olmak, bu kitaba ilgi duymak için ille de gerekli değildir. Birey ve toplum arasındaki ilişkiler alanına ilgi duyuyorsanız, bu kitap sizin için de vazgeçilmezdir.

1000 lira + KDV

BİLİM VE SANAT